

HITTEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

LOCKER DÁVID:
Ontológiai derű

KÓNYA-HAMAR SÁNDOR:
Halott költők babérfája

MEZŐ FERENC:
Valóság és rémálom

6

XXXV. évfolyam
2022. június
630 Ft

GAUDÍ ANGYALA

TARTALOM

- 3 Kónya-Hamar Sándor: Halott költők babérfája
- 12 Salamon Konrád: Forradalmi és nemzeti hagyomány
- 20 Krzysztof Kuczkowski: Házépítés (I.); Gaudi anygala; [***]; Nagyon lírai vers
- 23 Szilágyi-Nagy Ildikó: A csavarhúzó
- 26 Debreczeny György: közeleg valami tavasz; közben kitavaszkodott
- 28 Farkas Arnold Levente: A számokhoz való hűség
- 32 André András: Vásáros, barna cipő; Kosárfonás; Kovácsműhely; Egy cím nélküli fénykép alá; Nagybeteg rigó
- 36 Gerzsenyi Gabriella: Amikor kicsi voltam; Kezek a kezemben
- 42 Csontos Márta: Feljegyzés egy taktikai útmutatóhoz; Lemeztelenített, elnémított kövek
- 44 Nagy-Laczkó Balázs: Patrícius ház; Aszúsodás
- 49 Jóna Dávid: Ha nem alszol jól
- 51 Konrad Sutarski: A hold rejtett oldala
- 56 Locker Dávid: Ontológiai derű; Álomvers
- 58 Baráth Tibor: Locker Dávid verseiről – kötet előtt, kritika helyett
- 65 „Ha szóba jön a posztmodern, kiabálni kezdenek, mint egy apával szokás”
(Ludmán Katalin beszélget Locker Dáviddal)
- 70 Mező Ferenc: Valóság és rémálom
(Ukrajna geopolitikai útvesztőben)
- 83 Szegedi Kovács György: Nagyozli; Úgysem az
- 85 Ablonczy Bálint: „Egy olyan régióban, amely nincs, utazni sem lehet, tehát nem kell hozzá útikönyv”
(Az Utazások Erdélyben című útikönyv kiadásainak összehasonlító elemzése)
- 96 Hámori Péter: Zsidó családok és tárgyaik egy dunántúli faluban
- 109 Lajtos Nóra: Kiragyog a költők közül
(Alanyi költészet és közéleti-közérzeti líra Tóth Erzsébet Kínai legyező című kötetében)
- 114 N. Pál József: Értéktudatosítás – fegyelemmel és szeretettel
(Petrik Béla: Borbándi Gyula [Egy sors a küldetés és szolgálat jegyében])
- 119 Hamar Péter: Irodalom és színház a millennium fényében, Trianon árnyékában
(Karádi Zsolt: Portrék albumba simulva: Költők, írók, kritikusok a Nyugat környékén)
- 123 Turbuly Lilla: Hullócsillag-sorsok
(Csengey Dénes: A Tejút lovasa / Vasvári Játékszín)
- 126 Papp Endre: Szimatolni az édes illatot
(Cs. Nagy Ibolya Nagy Gáspár-díjára)

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga az Öntözés tavasszal – Válogatás a Műgyűjtők Klubjának gyűjteményeiből című kiállítás anyagából nyújt válogatást, a Vajda Lajos Stúdió alapításának 50 éves jubileumi évfordulója alkalmából.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor](#); **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Petöfi Kulturális Ügynökség, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. A Hitel folyóirat, könyvkiadás és rendezvények szakmai program megvalósítását 2021. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egyévre 6840 Ft, fél évre 3420 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Aknav János: Hommage á Tóth Menyhért, 2003 (Völgyi-Skonda Gyűjtemény)

Kónya-Hamar Sándor

Halott költők babérfája

In memoriam...!

Ilyen időben, ...mindig tünődve,
sóval meghordott templomokban
és csontharangról szélbe lépve...!
S a mindig zenélő madár
és mézsziklán vöröslő agancsról
zokogva minden délután,
ahogy a zongorán -
ahogy a fekete kenyéren
és édes holdon tengődő García Lorcán
pörög a duende, és ő az ász,
ahogyan Szócs Gézával az erdélyi sirályszerű -
ahogy Dylan Thomas
száz dél-walesi holdszüretkor,
és Chopin valahol, akárhol -
de találkozik a Te s az Én -
Mindig egy európai zápor főterén -

Kolozsvár, 2020. november 14.

(Szócs Géza temetésekor, a Barátság Világnapján)

1.) Még egyszer Shelley-vel

Ne a vizet, a benne élő fényt
Imádd önként –

Minden oltár befalazott jósnő,
S a nyakadba kötött sós kő,
Nyugtalanóságod, is hozzá ránt –

Nézd, hogy feszül a hajópánt –
Szakadj már, te öreg ében!
Látod? A Hold fémarcú árnyék,

És örök a szándék:
Valakinek lenni a víz
Alakért könyörgő tömegében!-

2.) D'annunzio cédrusa

Mint egykor..., akárki...!
Vízre lépsz te is –

Küldetés az alkony vérpadán –
Beröppen kezed a hullám ablakán
S a ringó tükör összetör.

Magadat már úgysem látod.
Az időé minden csobbanásod.
Csábítod a kék eget –

Nyáját tereli így láthatatlan pásztor.
Látszik már a tűzből épült házsor,
Hol magasan cédrusod integet –

3.) Ady utolsó hajója

Bűn pörög a tenger dobján.
Jónás halán Dante-moszat.

Rájarajok világítanak kifeszített csolnakokat.
Merre jár az Öreg Halász?
Sirályfió miről szólhat?

Kemény csipke nehezíti elmerülő tornyainkat.
Lassul a víz, tisztul végre.
Örvénylik a Nagy Hal vére.

Ady épp hunyorít. Fehér csontról sötét szélbe.
S szitkozódva azt jegyzi fel,
Mitől már a só is égne!-

4.) Byron ceruzavázlata

Ceruza szánt rajtad
Éh és szomj kristálya:

Háborgó ösvényen hallgat
Magasan ácsorgó árbo
S a vitorlán osonó fényt imádja -

Fátylas a part, angyaljárda,
Víz tárnában a só bikája,
Szarvában elvadult dallam -

Ujjait vízbe mártja halkán,
És szétpattintja szárnyát a szél
A sirálytalan kavargásban -

5.) Jeszenyin kiszáradt pohara

Ráncot ásó könnycsepp, lüktető sírás!
Hullámaid szétküldi más,

S maradnak a nem szájra való titkok.
Varjak támadják a napsütést. S itt-ott
Még kiségit a havazás.

Kocsmapohárból szállnak az évek,
Kiséri szőke muzsikének –
Hóban vesztegelő delfinek.

A szél egyetlen zsoltára sem érti meg,
Hiába hiszed: mindenből kimaradsz.
Szttyeppe-aszályban tündöklő Krisztus-arc –

6.) Nagy László csikója

Úzi a tengeren, ami volt, ami lesz,
Meredő moraj és növényi nesz.

Elítélt dobszóló párálló vállain.
Lucskos lábához hajlít a kín
Sópatkót, ékírást.

Fehér a sörénye, patája fekete.
Havazó két szárnya mit vagdal felette?
A holdat kiitta, a napot megette.

Fején már korona, babérfák gyökere.
Zokogó zománcban gyöngye és kölese.
Hátán a Parnasszus követe...!

7.) Martin Eden madara

A gyolcslobbanású, nyilalló szikár,
Kiszámolt bolyokról leszakadt sirály,

Holttenger lánya tán, kit matróz nem vigyáz,
Tornádó tölcsére soha le nem igáz,
Zarándokindulat és mocsári láz?

Higgyem, hogy madaram? Hullámba úgy zuhan,
Utolsó mélységig mutatja új utam!
Ajakközén a víznek lebeg ott a kő is –

Ő mélyre jut. És fölbukik. Ókori főnix!
Vízcsóva emeli, terjed ragyogón –
Rohanok feléje hozsannás habokon!

8.) Csoóri Sándor delfinnosztalgiaja

Tengertelen népé
A hullámokon elvágódó villám –

Keresztény, hindu vagy iszlám
Önkéntes pusztával pörölő lelke.
Delfineknek énekelve,

A víz hegyláncain kerengő emlékezet
Meztelen, akár hajnal.
S egy sóvárgó, védtelen jajjal,

Ágaskodva előtte lefékezett –
Hely sincs már az ámulásra.
Az idő az emlékezet árulása!

9.) Ovidiusz levele

Dagályseperte homokon sócsánkos
Hínárcöreit táncolja a nyár.

Ó, milyen földhöz szorító fájdalom!
És fohászok habosra hajszott nyája,
De partra néz emelkedve egy százhúrú domb

S a sziklák torkára égetett hold,
Ki sosem töltheti a szelek négyszögét...
Falovával is mélyre bukik Odüsszeusz,

Míg sirályok nyelvén az európai pusztaság –
S láthatáron járva, miként a vitorlák,
Ösvényt a vízre a te kezéd dob!

10.) Pilinszky éjszakája

Amikor körbefut a híg ezüst
Éjféli anyajegyén az árnak,

Mélységek ösztönét szervezi valami,
Azzal, hogy megkeres,
Fölemelt kezemben nyitva a sókereszt –

S bármilyen ablakból látható
Sírással még egyszer fölszabadítható –
A fölös hab, akár a vesztőhelyi hó,

S a fény sem becsüli csak északi voltát,
Míg itt jár a köldökén kagylókat bontó
Mackó s a halpikkelyre jegyzett imádság –

11.) Dylan Thomas sóhaja

Ördögcsöndben a korallkakas kilép,
„Csöndben ne lépj az éjszakába át!” –

Leszárnnyazott nász után mostmár
Északi csolnakban, röptülő halaknak
Kimetszhetik szívét,

Kespenge-rom a félhold átfagyott testén is,
És sós köldökén forgatja
Vizi börtönét a föld –

De homokot nem érint, száll a gyolcsgalamb –
Kiséri kagylószabdalta gyanú,
Vezeti angyalokba temetkező szél –

12.) García Lorca gyöngykagylója

Hol ösztönök csipkézik
A mélység fordított tornyait,

Tekintetem a tenger kulcsa –
Sirálycsont-merész. És milyen furcsa:
Kagyló sebzi fel homlokom!

Ott piheg máris a tornyokon,
És gyúl benne feketén a víz lobogója.
Szólítlak, kozmikus homokóra:

A titkon sértő szépség magvát add!
Jelét adtam rád. Tépd ki csak magad,
S gyöngyhalászösztönöd örökre itt marad!

13.) Szócs Géza sirálybőr cipője

Még egyszer az a tengerjáró cipő!
És rongyos sugarak, ujjak vízi orgonán –

S elhunyt szemmel arról, hogy élsz...!
A tükörrre írt éjszakákról mogorván.
S ha arcod a mélyből fölbukásra kész,

Soha, soha többé ragadozó vízről!
Miként harangok alatt, zihálva a hírtől:
Hogy hiába ne, hiába ne konduljatok...!

Kigyulladt és félrebeszél a hold.
Csillag szór sót a vízbe. Kobold
Én vagyok. Orgonasípok közt csak egy. Okuljatok!

14.) Rilke vörös hattyúja

Hullámok hátáról a mozdulat
Az alkony sebébe kap

S látom újra partot ér
Az éjszakákat átúszó.
Vér és fény igazsága!

Víztölcsérből szállnak az évek.
Pörköli őket hattyúének –
A parton máglya s guruló ágyúszó.

Készülhet-e hattyú másra?!
Hely sincs már árulásra.
Az idő az emlékezet áradása!

15.) Farkas Árpád keserve

Avarszőnyeg s hóalagutak –
Minden tünemény orra bukhat!

De él! – s miként vándorló kín
Vezeti a vízesésből kilépő fényt –
Harmat és dér gólyoscsapágyain –

Bércek keserves hatalmával.
Magyar igék fekete hattyújával.
Hazatért Justinianusként –

S hiába fáj, már hiába éget:
„A Keleti Kárpátokból beseprik
A remetéket!”

Forradalmi és nemzeti hagyomány

A kiegyezés után megbicsaklott a történelmünk, majd a későbbiek során az ezen időszakról való gondolkodásunk is.

Az idejétmúlt önkényuralom helyébe lépő, Deák Ferenc által megalapozott kiegyezésnél többet az adott helyzetben nem lehetett elérni. A megállapodást előkészítő hosszadalmas és nehéz tárgyalások során az előzetes elképzelésekhez képest is engedni kellett a „48-ból”. Az utolsó engedményekbe az uralkodóval titokban tárgyaló Andrássy Gyula kijelölt miniszterelnök és néhány társa egyezett bele, amelyek következtében a király túl sok abszolút jogot kapott, mindenekelőtt azt, hogy a törvényjavaslatokat csak az uralkodó előzetes beleegyezésével lehetett az országgyűlés elé, tárgyalásra beterjeszteni. A kiegyezés utáni Magyarország tehát csak részben tekinthető parlamentáris királyságnak.

Deák – a tudta nélküli egyezkedésről értesülve, de a legsúlyosabb engedményeket nem ismerve – nem fordult szembe a megállapodással, mert bízott abban, hogy a kiegyezés nemzedéke az ő elképzelése szerint fog politizálni, és az új helyzet megnyirbáltan is jobb lesz az önkényuralomnál. Így módot fog adni arra, hogy a későbbiek során újabb és újabb engedményeket lehessen elérni. A „haza bölcse” tehát a megállapodást a kiegyezés első lépcsőfokának tekintette. Ugyanakkor érezte, hogy az általa ismeretlen engedmények nagyon súlyosak, s ha ezeken nem fognak változtatni, az katasztrófához vezethet. Nem véletlen, hogy Deák – betegségeire hivatkozva – nem vett részt Ferenc József koronázásán!

A Deák-féle elképzelést követve – a későbbiek során – lehetett volna korszerűsíteni, módosítani az 1867-es megállapodást. Sőt, így még a Kossuth Lajos Cassandra-levelében felvetett jogos aggodalmakra is lehetett volna csillapító, jövőbemutató válaszokat adni. Nem volt ugyanis végzettszerű, hogy „szomszédainkat úgy nyugat, mint kelet felé ellenségeinkké” tegyük.

A 19. század utolsó évtizedeitől hatalmat gyakorló magyar politikai elit azonban a tudomány és a technika forradalmi fejlődésének következtében kialakuló

óriási gazdasági növekedés okát és eredőjét mindenekelőtt a nagyszerű kiegyezésben vélte és akarta látni. Ezzel kialakította azon kényelmes, minden gondtól és változtatástól megkímélő álláspontját, hogy 1867 tökéletes alkotásán egy betűt sem szabad változtatni. Ráadásul e valóban gyors ütemű és látványos gazdasági fejlődés hatására még azt is elhitették magukkal, hogy mindez majd önmagától felszámolja a „még tapasztalható” szociális és egyéb társadalmi-politikai feszültségeket is. Azok tehát, akik felismerték, hogy szükség lenne földreformra, illetve a választójog reformjára, szilárd ellenállásba ütköztek. Mindebből logikusan következett, hogy az egyre jobban kiéleződő társadalmi-politikai ellentétek a világháború végére kibékíthetetlenekké váltak.

A 20. század elején egy nagyműveltségű, erőteljes egyéniség, Tisza István lett a mozdulatlanság tökéletességét hirdető vezére. Érdemi földreformról szó sem eshetett, így a Kárpát-medencében „feleslegessé vált” fiatal agrárnépességet, élükön mintegy fél millió magyar férfival, elküldték Amerikába. Ők és az itthon meg nem született gyermekeik, mintegy másfél millióan, érzékeny hiányt jelentenek majd a háborút veszítő Magyarországon. Tragédiához vezetett a választójog Tisza István által megakadályozott reformjának a hiánya is. A világháború előtti utolsó, 1910-ben rendezett országgyűlési képviselőválasztásokon a magyar állampolgárok csupán 6,4%-a rendelkezett választójoggal. Ez rosszabb volt mint 1848-ban, akkor ugyanis 7,2% szavazhatott. Még felháborítóbb, ha a politikailag hozzánk közeli országokhoz hasonlítunk: Ausztriában ekkor már a népesség 27%-a, Németországban pedig 22%-a szavazhatott. Így az osztrák és német szociáldemokrata pártok már az I. világháború előtt bekerültek a parlamentbe, s egyre inkább *reformpártokká* váltak. Kapcsolatot teremtettek a polgári pártokkal, s amikor az első világháborús vereség után, a német, illetve osztrák bolsevisták által kiélezett belpolitikai helyzet válságossá vált, a szociáldemokraták szembefordultak a kommunistákkal, és a polgári pártokkal összefogva elfojtották a szélsőbalosok hatalomátvételi kísérletét, megőrizve a polgári forradalom által megalkotott köztársaságot és korszerűsített parlamenti demokráciát. Nálunk sajnos nem így történt.

1918. október 31-én Magyarországon győzött az őszirózsás forradalom, amely korszerűsítette a parlamentáris demokráciát, november 16-án pedig kiáltották az első Magyar Köztársaságot. Károlyi Mihály ekkor így határozta meg a programjukat: Az „ifjú magyar köztársaság [...] egyben nemzeti, egyben demokratikus és szociális tartalmú”.

A Károlyi-kormány reménytelenül nehéz feladatok elé került. Mindenekelőtt el kellett fojtania egy majdnem országossá vált éhséglázadást, ugyanakkor biztosítani kellett, hogy az emberek a legszükségesebbekhez hozzájuthassanak. Szinte csodával határos, hogy a kormány 1918–19 telén bár szűkösen, de biztosítani tudta az élelmiszer és a tüzelő ellátást. Miután a Monarchia által aláírt és november 4-én életbe lépett padovai fegyverszüneti szerződés azonnali fegyvernunyugvást és Ausztria–Magyarország haderejének teljes leszerelését írta elő, új hadsereget kellett szervezni. Károlyi november 7-én Belgrádban megállapodott

a balkáni antant haderő főparancsnokával, hogy Magyarország 8 hadosztályt állíthat fel. Nehézséget jelentett viszont, hogy a vesztes háború végén a frontokról kimerülten, lesoványodottan visszatérők haza akartak menni a családjaikhoz. Ezért a november 13-án elindított szervezés nagyon nehezen haladt. Azt se feledjük azonban, hogy a novemberi és decemberi országcsönkításokat katonai erővel, a fegyvernyugvást megsértve sem lehetett volna megakadályozni, mert a több mint 300 ezres balkáni antant haderő, benne a bosszúszomjas szerb alakulatok alig várták, hogy Magyarországra támadhassanak. 1919 elején azonban megváltozott a katonai helyzet: a győztesek is leszerelték hadseregeiket, a frontokról hazatértek többsége pedig – családja körében – talpra állt. Ezt Károlyi már február végén észrevette, s a kormány ülésén egy zsoldoshadsereg felállítását javasolta, amit a hadügyminiszter február 22-én el is rendelt. E szellemen látogatta meg Károlyi március 2-án a székely hadosztályt, s annak Szatmárnémetiben tartott díszszemléjén többek közt kijelentette: „végszükség esetén fegyverrel is felszabadítjuk ezt az országot”, majd hozzátette: olyan békét soha nem fog aláírni, amely „Magyarország feldarabolását jelenti”. Egyébként a székely hadosztályt is a Károlyi-kormány hozta létre, 1918. december 8-án Kratochvil Károly ezredest nevezve ki Erdély katonai parancsnokává.

Mindeközben Garami Ernő kereskedelmi miniszter irányításával és a gazdasági élet vezető személyiségeinek a részvételével elkészítették az Országos Munkaügyi Tanács programját, amely 5 milliárd korona beruházási kölcsönnel 400 ezer új munkahelyet akart teremteni. A programot hirdető alakuló gyűlést 1919. február 8-án tartották a Műegyetem – gazdasági vezetőkkel és szakemberekkel – zsúfolásig megtelt dísztermében. Mindez az ipari termelés újraindítását jelentette.

1919. február 18-ára elkészült a „földművelő nép földhöz juttatásáról” rendelkező, 70 paragrafusból álló, alapos törvény, mely nemcsak az 500 holdon felüli birtokok szétesztéséről rendelkezett, de megteremtette jogi és gazdasági kereteit az újonnan földhözjuttatottak gazdálkodásának, létrehozva az őket meggyéknként segítő intézményrendszert. E Búza Barna-féle földreformmal az agrárproletárok többsége előtt lehetőség nyílt, hogy polgárosodott paraszti réteggé váljanak, s családi gazdaságaikkal megteremtsék a kertgazdálkodást. E reformnak a parasztságon túl mutató, országos jelentősége, hogy ne növekedjen, hanem csökkenjen a proletár tömegek aránya, s hogy a fejlődés a társadalom polgárosodását és ne a proletarizálódását jelentse.

1919. február 28-án a Károlyi-kormányzat március 15-ét a népszabadság ünnepnapjává nyilvánította. Mivel e nap akkor szombatra esett, az ország kétnapos ünnepségsorozattal – az egykori eseményeket méltató gyűlésekkel – emlékezett meg az 1848. márciusi forradalom immár hivatalos ünnepéről. Az Operaház a *Hunyadi László* előadásával tisztelgett az évforduló előtt. Károlyi köztársasági elnök, Berinkey Dénes miniszterelnök s több miniszter pedig a Víg-színház ünnepi előadásán vettek részt. A színház művészei Petőfi- és Ady-verseket szavaltak, illetve a Himnusszal és a Marseillaise-zel köszöntötték az

ünnepet. Ez alkalommal ünnepelte e napot először a szervezett munkásság; 16-án vasárnap, a pestiek a Petőfi-szobornál, a budaiak pedig a Vérmezőn.

Bár a Károlyi-kormány elsőként alkotott néptörvénye az 1918. november 23-án közzétett választójogi törvény volt, a kormány az újabb és újabb magyar területek elcsatolása miatt halogatta a választás kiírását attól tartva, hogy ha a „maradék” országban tartják meg a választást, ez a területfoglalásokat indirekt módon törvényesítheti. Februárban viszont kiderült: a győztesek csak egy demokratikusan megválasztott parlamenttel és kormánnyal rendelkező országot hajlandók meghívni a békekonferenciára. A Károlyi-kormányzat elkészítette és március 5-én közzétette a választás lebonyolítását szabályozó rendelkezéseket, majd március 17-én kijelölte április 13-át a választás napjává, nem sejtve, hogy ekkorra már a kommunisták kezében lesz a hatalom.

Mindeközben a Károlyi-kormányzat készült a békekonferenciára. Teleki Pál vezetésével mintegy hatvanfős szakértői munkacsoport dolgozott a magyar küldöttség anyagán. A legismertebb alkotás a Teleki-féle vörös térkép, amely már 1919 januárjában elkészült. 1919. február 19-én Károlyi-köztársasági elnök Lóczy Lajos és Teleki Pál földrajztudósokat, valamint Pikler Gyula jogfilozófust és Ugron Gábort, a székely nemzeti tanács elnökét jelölte a Párizsba készülő békeküldöttségbe. 1919 márciusának elején létrehozták a Jászi Oszkár vezette Külügyi Tanácsot, amelybe meghívták a kormány által 1918 decemberében alapított Területvédő Ligát. (Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája). Ismertebb tagjai: Apponyi Albert, Domanovszky Sándor, Jancsó Benedek, Raffay Sándor, Sebestyén Gyula.

A béketárgyalások szempontjából is figyelmet érdemlő lett volna, hogy a kormány nemcsak megígérte a nemzetiségek területi autonómiáját, hanem hozzálátott azok törvényi megalapozásához. 1919. január 29-én tették közzé a magyarországi német nép önrendelkezési jogát biztosító törvényt, március 12-én pedig a Felvidék szlovák lakta területeiből alakítandó Slovenska Krajna autonóm terület létrehozásáról szóló törvényt. A többi autonómiát biztosító törvény is készülébe volt, de nem maradt idő a befejezésükre.

A kormány helyzetét súlyosbította, hogy a győztesek újabb és újabb magyar területek kiürítése után az 1919. március 20-án átadott Vix-jegyzékben a magyar csapatoknak majdnem a Tiszáig való visszavonását követelték. Ezt a kormány nem volt hajlandó teljesíteni. Ugyanakkor a jól szervezett bolsevisták kihasználták a jegyzék hatására kitörő népharagot a polgári kormány megdöntésére. Ez azért is sikerülhetett, mert annak idején a hatalmi elit a szociáldemokratákat nem engedte be a parlamentbe, így nem kerülhettek érdemleges politikai kapcsolatba a polgári erőkkkel, tehát a bekövetkezett válságos helyzetben nem velük, hanem a tőlük nemrég kivált bolsevistákkal fogtak össze, s ezzel részt vállaltak a proletárdiktatúra megteremtésében. Garami Ernő, Peidl Gyula és néhány társuk ellenezte csak ezt a szerencsétlen döntésüket.

A Magyarországi Tanácsköztársaság bel- és külpolitikai tragédia volt. A magát vörösterrorral erősíteni akaró, életképtelen rendszer kiprovokálta a fehérterrort,

amelynek győztes hatalomra jutása során kialakult egy ellenforradalmian konzervatív és restaurációs rendszer, ami alkalmatlannak bizonyult a szükséges érdemi reformok megvalósítására. Ugyanakkor a kommunista uralom lehetlenné tette azt is, hogy hazánk, a szintén vesztes Németországhoz és Ausztriához hasonlóan 1919 júniusában kiutazhasson Párizsba, és megtegye az elkészült békeszerződésekkel kapcsolatban utólagos észrevételeit. Kun Béla „kormányát” ugyanis nem voltak hajlandók meghívni. Ez azért katasztrofális, mert a meghívott két vesztes ország érdemi engedményeket ért el. Ausztria pl. megkapta a népszavazás lehetőségét Klagenfurt térségére, továbbá a Magyarországról fenyegető bolsevista veszélyre hivatkozva az addig megosztottan kezelt, vegyes lakosságú nyugat-magyarországi sáv egészét. Apponyi Albert 1920. januári beszédének fogadtatása bizonyítja, hogy a tények hatással voltak a győztesekre, de ekkor már megkésett volt azok ismertetése, mert a tervezeteket közben nyilvánosságra hozták, így a változtatás a békecsinálóknak túl sok bonyodalmat okozott volna.

Az 1919–20-ban hatalomra jutott konzervatív ellenforradalmi rendszer legfőbb a forradalmat az államcsínnel, a köztársaságot a proletárdiktatúrával, és az őszirózsás forradalom előtti állapotok visszaállítására törekedett. Az így létrehozott „király nélküli királyság” tehát, egy demokráciahiányos látszat-parlamentarizmust teremtett, amely nem biztosította a kor színvonalának megfelelő szabadságjogokat, köztük a korszerű választói jogot sem. Ez azért is felháborító, mert az 1920. januári, a békekonferencia által kikényszerített *demokratikus* választás megmutatta, hogy a magyar választópolgárok érettek a demokráciára. E választás győztesei a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja, illetve az Országos Kiszgazdapárt voltak, amelyek a lehetséges 164 mandátumból 76-ot, illetve 75-öt szereztek meg. Az 1922-ben, Bethlen István miniszterelnök által megnyírbált törvény a választókerületek kétharmadában ismét visszaállította a nyílt szavazást, így a kormánypárti jelöltek leszavazhatatlanokká váltak. Mivel a restaurációs ellenforradalmi rendszer eleve képtelen a szükséges reformok megvalósítására, nem került sor az érdemi földreformra sem.

Mindezek után logikus, hogy az ellenforradalmi rendszer külpolitikájában is a zsákutcát választotta. Ahelyett ugyanis, hogy kereste volna a szótértést, az együttműködést a szomszéd népekkel, a magyar revízió erővel való megvalósítására készült, így a végén csak a fasiszta Olaszország és a náci Németország szövetségese lehetett, ami a második világháborús pusztulásba vitte a magyarságot.

A magyar történelmi emlékezet a Mohács utáni időkből függetlenségi és szabadságharcainkat, valamint a közállapotainkat javítani, korszerűsíteni akaró reformkezdeményezéseket, forradalmakat tekintve nemzeti történelmünk példát adó magaslatainak: Bocskai István, Bethlen Gábor és II. Rákóczi Ferenc küzdelmét, de mindenekelőtt a Széchenyi István indította reformkort, majd az ezt beteljesítő, Kossuth Lajos által inspirált 1848-as forradalmi változásokat és a forradalmat, amit szinte szeretetre méltó módon egészített ki a Petőfi Sándor vezette márciusi ifjak sajtószabadságot teremtő és cenzúrát eltörlő fellépése. Ezt a forradalmi hagyományt nem lehet nem tisztelni.

1867 után – mivel a kiegyezők 1848 örökösének tekintették magukat – a különböző irányzatok megvoltak egymás mellett. Az 1919–20-ban hatalomra jutott, magát nyíltan ellenforradalminak nevező rendszer azonban bonyolultabb helyzetbe került. Érvelésük az volt, hogy ők a Károlyi-féle őszirózsás forradalommal és a Kun Béla-féle proletárdiktatúrával szemben tekintik magukat ellenforradalmároknak. Ez azonban egy történelemhamisító, rágalmazó összemosása a két eseménynek, mert Károlyi és társai semmiféle kommunista elképzelést nem akartak megvalósítani. Az ő programjuk – emlékezzünk Károlyi klasszikusan tömör meghatározására: „egyben nemzeti, egyben demokratikus és szociális tartalmú”. Társadalmi-politikai céljaikat tehát a nemzeti gondolat, a demokratikus eszmények és a szociális igazságosság szellemében akarták megvalósítani. Ez pedig szerves folytatása az 1848-as forradalom szellemiségének. A köztársaság idején alkotott törvények, rendelkezések szellemisége egyértelműen szemben állt a bolsevista eszmékkal, s a parlamentáris demokrácia korszerűsítésére irányult.

A Horthy-féle ellenforradalmi rendszer azonban, hogy a kanonizált magyar forradalmi hagyomány örökösének tekinthesse magát, kitarzott a köztársaság és a tanácsköztársaság összemosása és együttes rágalmazása mellett, erőteljesen hangsúlyozva, hogy ez nem olyan forradalom volt, mint 1848-ban. Ez igaz. Az 1848-as forradalmi változások ugyanis egy több mint két évtizedes reformkor békés építkező, előkészítő munkája után valósultak meg. Az 1918-as őszirózsás forradalom viszont egy több mint négyéves világháború pusztítása után kimerült ország talpra állítását és megújítását kapta feladatul, amihez szakszerűen hozzá is kezdett. Ideje azonban nem maradt rá, mert az ország területi megcsonkítása miatti felháborodás a Moszkva segítségét ígérő bolsevistákat juttatta hatalomra.

Mindezek után az ellenforradalmi rágalmaknak azt is sikerült elhithetni, hogy a trianoni békediktátum okozói a Károlyi- és Kun Béla-féle árulók voltak. E hazugsággal szintén sok embert félre lehetett vezetni, mert a vereségeket elszenvedők szívesen keresik megpróbáltatásaik okát az árulók tevékenységében. Az igazság ugyanis mindig hétköznapiabb, lehangolóbb, mint a vigasztaló hazugság. Röviden a tények: a győzelem küszöbén álló hatalmak már 1918 tavaszán döntöttek a Monarchia s benne Magyarország feldarabolásáról. Április 8-án Rómában a Monarchiából származó nemzetiségi hadifoglyok, valamint az emigráns nemzetiségi szervezetek összecsoportosított képviselőinek rendezvényét a résztvevők kongresszusának nyilvánítva határozatlanul mondták ki, hogy *a Monarchia nemzetiségei a birodalomtól független állami létet követelnek*. E határozatot az Egyesült Államok kormánya május 29-én helyeslőleg tudomásul vette. Magyarország felosztásáról tehát már 1918 tavaszán, jóval az őszirózsás forradalom előtt döntöttek.

Az ellenforradalmi korszak meghatározó személyiségei és támogatói azonban nem voltak kíváncsiak a tényekre. Ők mindenekelőtt azt igyekeztek – és nem is sikertelenül – elhithetni, hogy 1848-nak nem az őszirózsás forradalom volt a folytatása, hanem ők, akik a nemzeti gondolatot a lehangosabban

hirdetve „leplezték le” a Károlyi- és Kun Béla-féle árulást. Ezzel megbicsaklott s részben hitelét veszítette a forradalmi hagyomány tisztelete.

Az ellenforradalmi érvelés tehát a nemzeti gondolatot tette a történelmi hagyomány első helyére, amit 1922–23-ban a Petőfi-centenárium alkalmával is jól fel lehetett használni. Így sokat tudtak írni a hazája szabadságáért a csatamezőn hősi halált halt nagy költőről. Ugyanakkor az első magyar köztársaságot felszámoló ellenforradalmárok hallgattak arról, hogy az általuk ünnevelt Petőfi volt a magyar köztársasági gondolat legnagyobb képviselője. *Respublika* című versében azt kérte, hogy sírjához majd a köztársaság megteremtői menjenek ki, nem pedig annak a megdöntői. Sőt, az ellenforradalom hangadói azon is túltették magukat, hogy Petőfi szellemisége és életműve egyértelműen szemben áll minden ellenforradalmi felfogással.

A korszak meghatározó szellemiségei s a gondolkodó emberek azonban átláttak a nagy hazugságon. Ennek egyik legmegrendítőbb példája Babits Mihály: *Petőfi koszorúi* című verse.

„Hol a szem, szemével farkasszemet nézni?
Ki meri meglátni, ki meri idézni
az igazi arcát?
Ünnepe vak ünnep, s e máj napoknak
szűk folyosóin a szavak úgy lobognak,
mint az olcsó gyertyák.
[..]
Ki ünnepli ŐT *ma*, mikor a vágó, a gond
messze az Övétől, mint sastól a vakond...
Csak a vak Megszokás, a süket Hivatal
hozza koszorúit...”

Mint annyiszor, a vak megszokás és a süket hivatal elérte célját, s az ellenforradalmi rendszer rutinosan ünnepelgette március 15-ét és a nemzeti hős Petőfit. Ezért félrevezető és kártékony, hogy napjainkban a nemzeti oldal hangadói ezt az eltorzított hagyományt élesztgetik.

A Horthy-korszakban a korszerű nemzeti gondolatot az 1930-as évek elején megjelenő népi-falukutató mozgalom képviselte. Mindenekelőtt Németh László, aki tanulmányok sorában határozta meg a minőség forradalmának, azaz egy korszerű, nemzetelvű és szociális elkötelezettségű reformprogramnak a lényegét, úgy is mint harmadik utat. A Duna-menti népek tejttestvériségének gondolatát megfogalmazva pedig kijelölte e térség számára az egyedül helyes külpolitikai irányt.

A második világháború után kibontakozó népi és demokratikus átalakulás idején rövid ideig remélni lehetett, hogy ez a népi gondolat alapján fog megvalósulni, de a szovjetek és hazai csatlósaik ezt a magyar társadalom részéről is rokonszenvvel várt demokratikus átalakulást gyorsan eltaposták, s hazánkat a proletárdiktatúra kalodájába kényszerítették.

A proletár internacionalizmust szavaló Rákosi-, majd Kádár-korszakokban a nemzeti gondolatot az idejét múlt, kártékony eszmék egyikének tekintették, igyekezve azt eljelentékteleníteni. Az 1956-os magyar forradalom világtörténelmi jelentőségű pillanata azonban egyértelművé tette, hogy a magyarság továbbra is a nemzeti gondolat, a demokratikus eszmények és a szociális igazságosságra való törekvés jegyében akarja hazája társadalmi-politikai kereteit megteremteni. Ezzel helyreállította „haza és haladás” többször megbicsaklott egységét.

A kommunista rendszer 1989-es bukása utáni első szabad választást a nemzeti demokrata oldal pártjai nyerték. Az általuk támogatott Antall-kormánynak azonban a bukott rendszer által előidézett és „örökül hagyott” teljes csőd felszámolására és az ország túlélésének biztosítására kellett minden erejét fordítania, így az általános ideológiai kérdések tárgyalása nem került a legidősebb feladatok közé. Annak ellenére, hogy már ekkor is mutatkoztak aggasztó jelek, mindenekelőtt bizonyos restaurációs szellemiség feléledésében.

A nemzeti gondolat újrafogalmazásának igénye az utóbbi 12 évben vált szellemi-politikai életünk fontos feladatává. Sajnos napjainkban a nemzeti oldal ideológusai az 1920-as évek elején megfogalmazott kitételekhez nyúltak vissza, amelyek egy része már akkor is elavult volt, hiszen egy antidemokratikus, ellenforradalmi, restaurációs rendszer igényét szolgálták ki. Ezért nem az akkori, részben propagandisztikus céllal készült megállapításokat kellene ismételtetni, hanem a legújabb kutatási eredményekre figyelve kellene újragondolni az első világháború utáni történelmünket, mindenekelőtt a háborús vereségtől a trianoni békediktátumig tartó időszakot. E kérdéskör kapcsán nem lehet figyelmen kívül hagyni Jászi Oszkár, Németh László és Bibó István korszakos jelentőségű munkásságát. Az ő megállapításaikra is alapozva lehetne megfogalmazni egy valóban korszerű nemzeti gondolatot. Ezt az igényt azonban a ma divatos elvárásoktól nagyon nagy távolság választja el. Szomorú példa, hogy napjaink 20. századi magyar irodalom oktatásában Németh Lászlónak nincs helye a tanításra kötelezően kijelölt 24 író között, miközben Herczeg Ferenc az öt legnagyobb egyikeként szerepel Ady Endre Babits Mihály Kosztolányi Dezső és József Attila társaságában.

Összefoglalva: A tények azt mutatják, hogy a háborús megpróbáltatások és vereség miatti elégedetlenség nyomán kitört őszirózsás forradalom vezetői jó irányban, az 1848-as forradalom örököseiként keresték a kibontakozást, s ez kezdetben sikerrel is járt. Az őszirózsás forradalmat és az első Magyar Köztársaságot tehát a magyar nemzeti és forradalmi hagyomány megbecsülendő részének kell tekinteni. Ugyanakkor a szinte már nemzeti hagyománnyá vált árulókereséssel kapcsolatban végre el kellene gondolkodni azon, hogy más nemzeteknek, így szomszédainknak nincsenek – vagy alig – árulóik. Tehát csak mi lennénk olyan „aljanép”, akinek a vezetői közt folyamatosan árulóba lehet botlani? Az immár szenvedélyes árulókeresés – bár akaratlanul, de – nem nemzetgyalázó tevékenység?

Krzysztof Kuczkowski

Házépítés (I.)

(Budowa domu, I)

A földbe vájt lyukkal kezdődik
a ház építése. Hatalmas sárga csatornák
homokot ragadnak ki a földből – a nyírfák alól fehéret,
feketét a tölgyek alól.

A világos és sötét földkupacokon
kék overálos férfiak járkálnak –
összekeverik e színeket, megforgatják a világ képét,
akár szájukban a szavakat.

Örölnék Isten malmait!

S alant, mintha mi sem történt volna – tenger és égszínkék,
a kékség fölött szivárvány íve. Végül találkoznak
az ég és a föld mélységei, telítve egymást,
egész létükkel emlékeztetve a folyékony üvegre.
Tudtam, tudtam, hogy ennek meg kell történnie.
Az átalakulás csodájának.

Most már lerakhatják a betonvasakat,
és beönthetik a betont a zsalu-keretek közé.
Elkezdődhet a ház építése.

KRZYSZTOF KUCZKOWSKI (szül. 1955, Gniezno), Gdańskban élő lengyel költő, irodalomkritikus, alapító főszerkesztője Sopotban megjelenő *Topos* kulturális lapnak. Mintegy húsz verskötetet szerzője. Többek között az aranyfokozatú Gloria Artis-díj tulajdonosa.

Gaudi angyala

(Anioł Gaudiego)

Áttetsző az angyal, hibátlan, tiszta,
a katalán síkság homokjától fényesedett,
az olíva-ligeteket és szőlőket megmunkáló
parasztok durva talpa által csiszolt.

Erős az angyal, akár a pásztorok olívaolajjal átitatott
kötele, zsinórja amely átöleli Barcelona felett
a felhők mély azúrkékjét.

Erős kezével pilasztereket, boltíveket rajzolt és kék
zárójeleket, megalkotta a formát és alakzatokat,
a mozgást és a fényt,

de közülük legfontosabb
a fény.

* * *

Azt gondolom, Uram, hogy következőképp történik: a Te felhőid
az égen úsznak majd, az én éveim pedig a föld
alatt ravsasz rókajáratokban köröznek,
a Te felhőid örökké megmaradnak,
az én földem olyan lesz akár a füst,
minden évvel közelebb kerülök Hozzád, Uram,
ez csak a kettőnk ügye, másoknak
figyelemre sem méltó dolog, mint mindig, ha nem a versekről van szó,
hanem a megváltásról.

Nagyon lírai vers

(Wiersz bardzo liryczny)

Ewának

*Mert az ő angyalainak parancsolt felőled,
hogy őrizzenek téged minden utadban¹*
mosolyogva gondolok arra hogy angyalaink
miközben elhaladnak egymás mellett az úton
Busko-Zdrójból Sopotba menet és vissza
vajon felülnek-e a távíró vezetésekre
hogy megpihenjenek esetleg kicseréljék gondolataikat
az égszínkéék időjárásról vagy megnevelteti őket
az ellentmondásokkal teli emberi gondoskodás
s a teremtmények ragaszkodása vajon nem hozza-e őket
zavarba

talán nem kell cikázniuk mint a fecskéknek
követik a szerelem légtönnyű gondolatait
akárcsak itt és most e körülünk könnyedén lengedező
langyos szellő

Fordította: Cséby Géza

1 91 zsoltár Károli Gáspár szerint.

CSÉBY GÉZA (1947) író, költő, műfordító, irodalomtörténész. Legutóbb megjelent műfordítás-kötete: Andrzej Grabowski: *Sajtkukacka Manó kalandjai* (2021).

A csavarhúzó

- Délután kettő körül járt, amikor bementem kávézni, és a középső kocsmában már mindenki tudta, pedig tizenkettőkor történt – kezdte Béla. – Maga nem hallotta még?

- A héten még nem voltam kint a faluban.

- Maga nagyon elzárkózva él.

- Látja, hogy így is tudok mindent.

- De honnan?

- Magától. Meg amikor boltba megyek, hallgatom az embereket. Meg aztán minden szomszédom ordítva beszélget, kétoldalt, a három lábszomszéd, egy egyenesen, kettő a kertem sarkában. A szembeszomszéd, meg a két rézsút szembeszomszéd és az egyik ráadásul a Nyúl Marcsika, aki még hangosabban és többet beszél. Jönni szokott a postás, szintén elmond ezt-azt – nevetett Ani.

- Azt mondta a Landmájer Laci barátom, hogy sose költözzek össze egy nővel se – folytatta jelentőségteljesen Béla.

- Ezen csámcsog az egész falu?

- Dehogya! Hanem hogy még a háziorvost is kihívta!

- Az nem betegség, hogy valaki agglegény. Az új orvost?

- Azt.

- El ne meneküljön ő is! Már három háziorvost megevett a falu!

- Szóval a Landmájer Laci, jól szituált kis ürge, biztonsági őr a Spárban, azt mondja, annyi nővel lefekhet, amennyivel csak akar, pedig már hatvanhét éves.

- Meghalt neki a felesége?

- Nem. A kertje aljában lakik. Elváltak. Vagy tizenöt éve.

- Valami sufnit épített magának a nő?

- Ááá, nem. A közös házukat a szülői ház telke végébe építették. Tudja, melyik az ő házuk?

- Nem.

- Amelyik a „százforintos bolt” volt.

- Az fel is van újítva szépen.

- Igen, földjük is volt, eladták, abból. A telek vége már a másik utcára nyílik. A közös ház lett a Lacié, a felesége meg felújította magának a szülői házát, amit az anyjától megörökölt.

- Miért váltak el?

- Mert a felesége olyan százharminc kiló lett, de csak százötven centis, és ilyen óriási nagy, gömbölyű feje van - mutatta Béla.

- De amikor a Laci elvette, akkor is ekkora volt, nem?

- Hát, ekkora, de nem volt még az arca olyan csúnya neki.

- Férje mellett megcsúnyult, ez a férfit minősíti.

- Ó, nem, kicsi babám, hanem attól torzult el az arca, hogy házisárkány! Miatta lett öngyilkos a Laci!

- Mikor?

- Ma, tizenkettőkor. Mert az asszony a kertje végéből gondoskodott róla. Mindig feljárt, tizenöt éve, mióta elváltak. Bejárt a házba, és piszkálta a Lacit. Pedig az jól el lett volna a szeretőivel.

- Felakasztotta magát? - tudakolta Ani, mert ez volt a leggyakoribb önkezdő halálnem a faluban.

- Nem, azt nem merte, meg biztosabbra is akart menni. Olyan biztosra, hogy reggel előre szólt a feleségének, hogy a hulláját takarítsa majd el. A felesége meg kihívta a mentőket meg a háziorvost, meg ő is majdnem rögtön felsietett a volt ura házához, amikor már megfőzött, meg megnézte a sorozat ismétlését. Egyszerre futottak össze hárman, az asszony, a mentőautó, meg a háziorvos. Ott találták a szerencsétlen Landmájer Lacit a székére bukva, összehugyozta magát.

- Hogy történt?

- Kitervelte a Laci, hogy agyoncsapatja magát a kettőhússzal. Egy csavarhúzóba áramot vezetett, aztán azt belevágta a hasába, hogy majd így átjárja jól az elektromosság. De a szerencsétlen nem értett hozzá, nem tudta, hogy úgylis le fogja csapni az automatát. Így aztán csak megijedt, lehet, hogy a csattanástól is, elájult, és ráesett a támlás székére, amit még tavaly kapott a volt feleségétől, hogy a ruhákat ne a földre dobálja. Eszméletlenségéből arra ébredt, hogy már eltávolították belőle a gyengén beledöfött csavarhúzó, vizeletes a gatyája, és a háziorvos föléje görnyed, mert a röhögéstől nem bír kiegyenesedni, a mentősök meg halkan kacarásznak, a felesége meg szidalmazza, hogy milyen alávaló ürge, ekkora szégyent hozott rá megint, hogy még megölni se bírja magát rendesen, és most fizetheti a vakriasztást vagy a borralalót a mentősöknek. Hát ezen röhögött a falu órákig, de aztán lefagyott az arcunkról a kacagás, mert még ma estig ez a hullám végigsöpört az utcán.

- A kettőhúsz?

- Nem, felakasztotta magát mind a kettő.

- Kicsoda?

- Előbben az a fiatal gyerek, tudja, aki olyan visszahúzódtó volt. Valami pestiek. Már amikor kisiskolás volt, akkor felfigyeltek rá a tanárok, hogy milyen

csöndes. Aztán már főiskolás lett, de a régi falusi iskolatársai még mindig gúnyolták, hogy nincsen barátnője. Délután találták meg a szülei az ópadlás-on, már nem volt benne élet. Aztán meg a Halas Karcsika apja is kedvet ka-pott délutánra, az is az ópadlás-on csinálta, de csak estére találták meg vagy egy órája.

- Nem meghalt már régebben a Karcsika apja?

- De. Ez a mostohaapja, az apjának a bátyja. Ahhoz ment hozzá az anyja.

- Ez szokás a Halas családban? A Halas Laci is az unokatestvére özvegyé-vel él.

- Ez a szokás náluk. Meg persze unokatestvér unokatestvérral házasodott, meg még édestestvérek is. Pap összeadta őket disznóért meg lisztért. A Karcsi-kának ez a mostohaapja is bolond volt. Amikor esett, kirohant, hogy a járdáról lesöpörje a vizet, és végigtörölgette a kerítést egy ronggyal. De minek, mikor közben még esett az eső, utána meg úgyis megszáradt volna? Bolond volt sze-gény, de amúgy nagyon rendes kis ürge.

- Miért ölte meg magát? Vagy nem sikerült neki?

- A felesége agyonszekálta. Hogy miért nincs munkája. Mindenholnan el-bocsátották rövid idő alatt. Sikerült neki végül, de nagyon lassan. Vékony drót-kötélre akasztotta magát, és ahogy ficáncolva kínlódott, a drótkötél a nyakába egyre jobban belevágott. Végül mélyen átvágta, szétnyírta az ereket is. A feje majdnem leesett, és csupa vér lett. A Karcsika találta meg. Elkezdett kiabálni, amikor meglátta a lógó apját, hogy „Apu! Apu!”, aztán ölelgette, mert le akarta emelni. Persze akkor már mindegy volt, viszont a Karcsika tiszta vér lett. Az anyja meg ráhívta a rendőrséget, hogy csupa vér a gyerek, nem ő csinálta-e. A rendőrök elvitték, most bent van kihallgatáson.

- Jézusom! De honnan tudja ezt maga?

- Ott betonoztam ma, estig, a szétrepedt pincetetőt kellett összefogatni. Nekem is az ingem csupa vér, itt van egy nájlonszatyorban a kocsiban. Kimossa, babácska? Vagy inkább dobjuk el, ugye?

- Szerintem dobjuk el - mondta Ani. - Most aztán még bolondabb lesz a Karcsika, senki nem ad majd munkát neki.

- Adnak azért, meg én is viszem sokszor. Csak nagyon bűdös, az a baj.

Ani majdnem megkérdezte, hogy miért, de lenyelte a kérdést. Úgy döntött, mára eleget hallott, és a túrós pite is kisült, amit vajjal megkenve, nyugodtan szeretett volna elfogyasztani, hogy jól záruljon a nap, legalább gasztronómiai értelemben.

Debreczeny György

közeleg valami tavasz

valamit tavasz készülődik itt
ahol mindenki veszélyeztetett
sorbaállunk üzletben postán patikában
tartjuk a távolságot egymás nyakában
hazafelé leülök elszívni egy cigarettát
a Horváth-kertben vagy a Kilus kútnál
bámulom a Mészáros utcát
a Krisztinavárosi templomot
és a jövő-menő embereket
de nem járok templomba
több min 50 éve már
és az emberek is megbámulnak engem

elvégre jön most valami tavasz
és nem vásárolunk be vécépapírt
lombhullásig vagy egész évre
maszkkal kézfertőtlenítővel
rendesen el vagyunk látva
valami ennivaló is mindig akad
csak a bezárt könyvtárba kell
naponta bejárnom
mivel könyvtáros vagyok
és egy középiskolai kollégiumban
csak a pedagógus a veszélyeztetett
könyvtárost látva a vírus
fejvesztetten elmenekül

mert tudják a tankerületi bölcsek
hogy a könyvtárost a vírus
és a rendes fizetés is elkerüli
tetszettem volna valami rendes
foglalkozást választani magamnak
vagy magamat idejében
koronavírussal megkoronázni

DEBRECZENY GYÖRGY (1958) költő. Budapesten él, könyvtárosként dolgozik. Legutóbbi kötetei: *Három menetben, kollázs nélkül* (AJ Téka, 2020), *nincs semmi, Tandori úr* (AJ Téka, 2021).

teszteljétek le a királyokat
itt ahol már verbálisan
mindenkit beoltottak a bölcs terv szerint
ahol már lélegeztetőgépen hullanak
mélyaltatásban elfele a népek
de a temetésükre nincs hol virágot venni
talán jól jöhetne a cseresznyevirág
ama végső tavaszi búcsú idején

lehetne egy tálból enni a cseresznyevirágot

közben kitavaszkodott

télen amikor sétálni viszem a kutyát
pontosabban amikor a kutya
visz sétálni engem
mindig fázni szokott a kezem
zsebre dugom de fázik akkor is

így aztán tél vége felé
zsebre szoktam tenni a kesztyűmet is
de csak akkor veszem elő
amikor már legalább félig
lefagyott a kezem

és akkor veszem észre
hogy közben kitavaszkodott

A számokhoz való hűség

Első levél.

Szentendre, tizenhat november kilenc, szerda.

Az öregségről.

Buzog a buzogány, zubog a zubogány, csalog a csalogány. Lebeg a lebegény, zebeg a zebegény, hebeg a hebegény. Habog a habogány, zuhog a zuhogány, dadod a dadogány. Ilyen mondatok persze nincsenek. Az a szó, hogy zubo-gány (írásom sajátossága miatt) könnyen olvasható zuhogánynak vagy zulongánynak (is). Nagyon közel kerültem a margóhoz, a pont összenőtt a „zárójel bezárva” jellel, nagyon közel került a mondat vége a margóhoz.

Hétfőn vettem egy töltőtollat, mert azzal, amit még Andrástól vettem, elégedetlen vagyok, mint egy európai. Egyébként az, amit Andrástól vettem, japán. Az a töltőtoll viszont, amit hétfőn vettem, fekete. Azzal is elégedetlen vagyok. Keresztapámtól, aki nem volt a keresztapám, kaptam egyszer egy jót.

Öcsi bácsi buszsofőr volt, Irakban dolgozott néhány hónapot, ő hozta azt az egészen remek töltőtollat (nekem meg az öcsémnek). Nem tudom, hogy Irakban gyártották-e. Meggyőződésem, hogy a legjobb töltőtollakat Kínában csinálják, egészen pontosan Pekingben a Lao-ce utca nyolcvannyalc szám alatt. Ez persze helytelen, úgynevezett germanizmus.

Amikor először találkoztam azzal a rövidítéssel, hogy ún. Azt hittem, arról van szó, hogy a tanulmány szerzője bevallja, unja már ezt az egész süketelést a szubsztanciáról, az akcidenziáról meg a devianciáról.

Az is igaz persze, hogy egy igazi (értsd: echte) kínai töltőtoll nem patronos, hanem hagyományos. Milyen a hagyományos töltőtoll? Szívátós. Ez lesz a következő feladat.

Második levél.

Szentendre, tizenhat november tíz, csütörtök.

Ajtókról és ablakokról.

Halott vagy, mint az istenek, nem tudják, hogy már nincsenek.

Lajos és János az ajtót csinálja épp.

A másikon kopognak.

Így persze nem lehet írni.

Írásaim java része amúgy is arról szól javarészt, hogy írnék én, de nem tudok.

Hogy ihletet kapjak, fellapoztam a Magyar grammatikát. A névutó-melléknévről olvastam egy mondatot, de semmit nem értettem belőle. Öregedő magyartanár vagyok én.

A másik könyv, amibe belenéztem, Beke Kata könyve, a *J. B. Pendragon igaz története*. Igaz és nem igaz történeteket tartalmaz. Héloise és Abélard történeténél nyílt ki, annál a résznél, amikor Héloise már kolostorba vonult.

A harmadik könyv az *Akli Miklós* Mikszáth Kálmántól. Most pedig azt a mondatot idézem ebből a kiváló regényből, amelyikben Lajos a huzatra panaszkozik, János pedig jobb füle mögé tűzi a sárga ceruzát.

Abban a pillanatban, amikor a papíroszerboltba lépett, megakadt a frizurája az eladó tekintetén. Aztán eszébe jutott Brenner Jóska öccséhez írott levele a nőkről.

Kezdjük előlről.

A rock and roll egy növény, nagyon olyan, mint én, nem jelent se férfit, se nőt. A nagyon olyan szövegrész helyett írjuk inkább azt, hogy majdnem olyan.

A valóság csak ritkán olyan, amilyennek elképzeljük.

Tegnap azt kérdezte Panka a kocsiában, ma busszal jön haza, hogy miért az a, az á és a b az ábécé első három betűje, miért nem az á, a b és a c.

Logikus.

Az első dolog, amit meglátok, a második. Miért rajzolnám le a papot meztelenül? Az egyik kolléganóm a másik kolléganómmal nevetett a második órában, a negyedik órában már utálták egymást. Szünet.

Becsengetés után leült, leírta az előző mondatot, aztán a következőt. Aztán elgondolkodott. A következő mondat leírhatatlan. A következő mondat elérhetetlen. A következő mondat nem létezik. Nincs és nem is volt és nem is lesz sohasem.

Megcsömöröltem a könyvektől, orális irodalmat olvasok.

Azzal a kolléganómmal, aki a második órában együtt kacagott azzal a másik kolléganómmal, akit a negyedik órára meggyűlölt, művészet és piac kapcsolatról beszélgettünk. Ez a kolléganóm ti. fest. Soha nem értettem, mi a különbség a tudniillik és a tudni illik között.

Ezt a kolléganómet (az egyszerűség kedvéért) nevezzük Picassónak, bár a Picassa (kétségtelen) szellemesebb. A szerző most először használt zárójeleket, kettőt is egy mondatban, a scriptor megjegyzése ez. Picassót tehát a továbbiakban nevezzük P-nek.

Valamelyik írásomban amúgy is K-nak neveztem. Nagy P vagy nagy K, tulajdonképpen mindegy, de egy bekezdés álljon legalább három mondatból. Ami a létezését illeti, bizonytalan vagyok.

P azt szeretné, ha festőként tekintenének rá az emberek. Ez pedig mit jelent? A festészetből szeretne megélni.

P egyik kollégája, ez vagyok én, az írásból szeretne megélni. Az egyszerűség kedvéért nevezünk engem F-nek.

Az ősz a kedvenc évszakom. Kedvenc hónapom pedig a szeptember. Ez akkor is így volt, amikor még nem voltak gyermekeim.

Azóta három is született, az első és a harmadik szeptemberben, a második pedig októberben.

A szerző itt nem fejt ki, hogy azért szereti a szeptembert, mert akkor a legszebb az ég. Fehér felhő, kéklő égbolt, szeptemberben a nyár megholt. Mit lehet kapni az égboltban? Azt hiszem, pontosan tudom, Lovasi vállalkozott arra elsőként, hogy az égbolt szót olyan összetett szóként értelmezze, ami egy boltnak a neve, ahol eget árulnak, dehogy. Igyekezz, az égbolt zár! Kakukkia fölött narancssárga égbolt terül el. Gyermekkorom egyik kedvenc meséje a Jamie és a csodalámpa, különösen a zenéje tetszik, de a figurák is ki vannak találva, ahogy mondani szokás. És most a következő mondat következik.

Nem bírom abbahagyni, pedig az előző mondat jó befejezés lett volna.

Elkezdhetném sorolni, hogy én januárban születtem, de akkor hideg van.

De nem is a hideggel van a baj, hanem a jelentéssel, mert január után február következik.

Elszomorodtam, egészen őszbe facsarodott a szívem, nem kellene folytatni ezt a történetet a bal latorról, aki dühében nem üdvözült. Milyen furcsa, hogy ez a két szó (üdvözöl és üdvözül) annyira hasonlít egymáshoz. Üdv és testvériség! Sokáig ezzel a formulával köszöntem el leveleimben. Victor Hugótól kölcsönöztem, a *Nyomorultak*ban így köszön el levele végén egy anarchista.

Még nem ebédeltem. Gyalázatosan éhes vagyok, írja Kassák valamelyik versében.

Az égboltban nem dolgoznak angyalok, az égboltban sok égdarabka ragyog. Az égboltban angyal az eladó. Az égboltban lila ég is kapható.

Reggel begyűjtöttem.

Vettem a boltban tíz kiflit. Mást nem. Lélegzetet.

Első óra után felhívtam Z-t, mert időről időre rá kell jönnöm, hogy nem vagyok jó, nem vagyok jó semmire. A híres naturalista regényíró átjön hozzám délután, mert egyedül nem tudom elzárni a kerti csapot.

Miután Z-vel beszéltem, felhívtam Esztert is. Eszter mondta, hogy Gáborral éppen Leányfalura készülnek könyveket venni a könyvtár számára a könyvesboltban. Eszter örült, hogy délután átjön hozzánk Z, nehogy elfagyjon a csőben a víz. Eszter annak is örült, hogy beszéltem K-val, akit P-nek is neveznek.

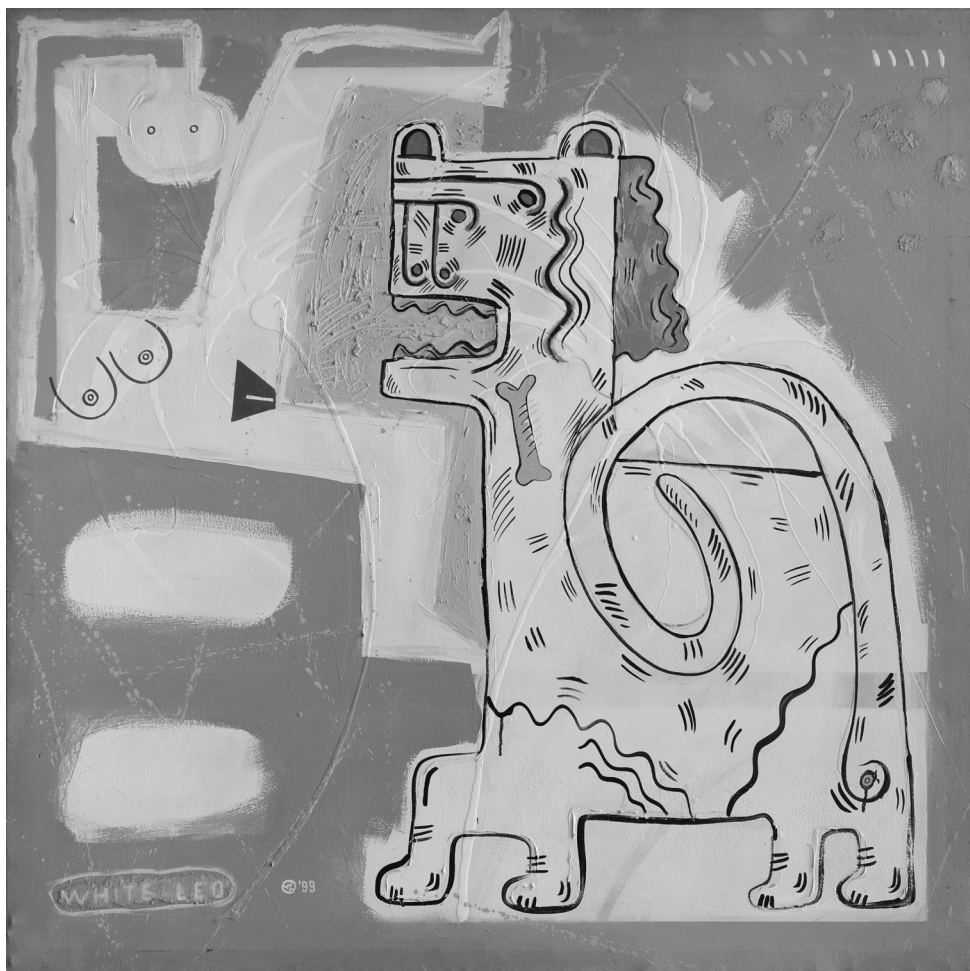
Miután Eszterrel beszéltem telefonon, felhívtam Ágostont is, de nem volt elérhető. János fontosnak tartotta megjegyezni ezt.

Ötödik töredék.

Pócsmegyer, tizenhét január tizenhárom, péntek.

Nyugalmam helyére nem jutnak el, írja az egyik számozott zsoltár. Egy másik fordítás szerint: nyugalmam országába nem jutnak el. A zsidókhöz írt levél is idézi.

Kik azok a zsidók?

Wahorn András: White Leo, 1999 (Kacsuk Gyűjtemény)

André András

Vásáros, barna cipő

Hol árusok sora pislogott (s viszont), olykor hitetlenül, a tébláb *vevőkre*; lejtett az utca, csordogáltam hát egyre lejjebb, mígnem elakadtam a vízszint-laposon – cipőt szerettem volna venni, s itt volt cipő elég. Kellett megállnom... Egy *nyughatatlan*, ifjú hölgy (e *duettet* rögtön beláttam) volt az árus, bizsergő (s bizsergető) lélekkel bélelt, olyféle lény, ki, igaz lehet, ha én mondom is, nem szokja moccsanatlan várni sorsa jobbra fordulását: „hogya hívnak téged?” – pattant ki száján, s mit tehettem, mondtam, mintha meg sem lepne hangja súlya, melyben volt valami természetes számonkérés... „Én Zsuzsi vagyok, mit akarsz??” S megintett engem; „vegyél még egy párat ebből”, szólt, elhúzza nótámat egy gusztusos, barna *talpalávalóval*, és halvány enyhület csillant tekintetében, mikor már átvette a pénzt. Én bezzeg mosolyogtam ingyen is, sőt!, hisz minuszban voltam... Az volt a benyomásom, menni *kell*, a hátam közepére dupla vásár!

Még majdnem áldtam; nem csipett utánam.

(S el kellett telni szűk évtizednek, hogy belássam jóindulatát: egy forgalmas sétán levált a jobbos talpa, majd-egészen – nyári hőben, síelve szinte, siklottam a járdán, e magból szökkenhetett szárba fanyar bizodalمام; most minden sofőr (és gyalog)-tekintet cipőmre forr, csak nehogy baleset legyen.

Ám a bajban megértőek az emberek; ugye, ugye [gondolták, jól tudom, *titokban*], ha Zsuzsi tanácsára most ott lapul szatyromban a tartalék cipő.)

ANDRÉ ANDRÁS (1955) Martonvásáron él. Kötetei: *Mélyhűtött dallam* (2000), *Köztes anyag* (2017).

Kosárfonás

Siménfalva (2021) – Ádám Gyula fotója
Székelyföld folyóirat levél melléklete

Sajátos hárfahangszerének bármely ágához ér,
a kellő dallam egy áttétes kottája az. Mind mesebeli hangon csobban –
a húrok közül ki-kibuggyanó trillák csengő csobogással folynak, föl, a
sérthetetlen összhangok égi tengerébe...

Ha még nem is; csak egy pillanat választja el, *látom*:
kedvtelve csücsörít a mester, vagy már épp fütyörész is,
oly rokokós *kísérőt*, rigó hanyatt zuhan.

És *látá* a kosárfonó, jó itt ülni, most, a megtorpant idő örökkévalóság-öleiben.

Valami szívós, lerázhatatlan égitest tapad vállaira és hátára,
de fölmérhetetlen-roppant súlya könnyű teher,
és még melenget is... Már meg sem próbálja kiporolni ruhájából, bőréből,
s testének barlangrendszeréből – ki tudja hányadik piruló alkony
visszfénye aranylik szívében, ha délelőtt van, ha délután is.

Bár az udvar nem valami jólöltözött, mégis ragyog a napfényen *kívül* is,
téreje meghitt, mint egy foltos házfalé – gerendák, botok, kimarjult
locsolócső a kopasz földön, olthatatlan-izzó rőzsekupac a foghíjas tetejü,
nyitott *esőálló* alatt. Majd' a falcsúcsig rakott, kuglizott fahasábok,
nyílt színű térelválasztó kerítésfonat a madaraknak... Lám, itt van
Toldi Miklós megtördelt malomköve is, és a jóég tudja sorolni, még
milyen szentséges haszonságok, Diogenész hordója is, biztosan, gazdástól,
s a róla szóló legendák, egy *ugyancsak*-penészes füzetben. (Azért az igaz
lehetne, *mikor* szerényen kérte Nagy Sándort, hordd el magad a *Napom* elől.)
Hanem az a pindurli, piros kormányos, kék műanyag sportkocsi igazi
kakukktójás (egy landoló UFO odaillőbb lehetne). Kicsi soförje
nem ül a volánnál – nem csoda, még bekapná valamelyik vagdosó,
hatalmas testű tyúk.

A kerek talp már megformáltatott,
belőle nyilaznak a vessző-sugarak a Napocskára,
mely az Ihletett Ember alkotásától sugárzik...
S szinte hihetetlen; egyszer csak ettől a figyelmes lelkesültségtől
tárgul ki az égbolt végtelenné.

Kovácsműhely

Szárazajta (2020) – Ádám Gyula fotója
Székelyföld folyóirat 2021. szeptemberi számának
levlap-melléklete

Ha van csendélet...

Mint egy irtózatosan elméretezett, kurlis harapófogó; nézi az ember az ágyú-nehéz, ormótlan satut, és már csak a nézéstől is süllyedni kezd. Mindez hamukék ellenfényben, miként a (talán) fémsodronnyal megerősített üllőtartó rönk, a kalapácsokkal feltálatl üllő, *övon* alul a kovácmester szegecselt bádogbőr-köténye, s a deszkára aggatott vasfejű, szárított heringek, angolnák garmadája – kalapácsok, kalapácsok, uramisten, több tucatnyi kalapács, Jézus...

A munkáskabátból előbuggyanó rózsáslila, varangyos kézfej.
A másik kéz ökölben; fanyelű vasat tolt, s ott tartja a nyitott kandalló őslakójának szívében. S csak élteti így is.

És megint más fényben a facölöp, fakorlát s az évtizedek (honnan tudom?) szennyétől megszentelt *alabástrom* falak. Meglehet az is, márványból valók. (A vetülő árnyékok a nehézkedési dolgok szálkás, ám könnyítő lelkei lehetnek.)

Ha van *visszás* csendélet...

A felvétel *tengelyében* sziszeg a fehér tűzmag – az arany-vörös kültéri lángok, s a szőke szikrák zuhatagából ötvözött máglya. Szirénázni kezdenek a tetszhalott köszörűkövek, vágókorongok – a hangra félre-fölnéz a tömpe barlang szikár gazdája, mint aki tudja; a csodák csodáját nem illik *szembemondani*.

Hiszen mi úgyis szemből látjuk: jó helyén van Ő itt.

Egy cím nélküli fénykép alá

Lakatos Fanninak

Címereik csillagállatkák;
a tenger mélyén egy elsötétedő kukoricás él.
Fölötte albínó moszatok végtelen sora vonul,
vagy talán az uszonyos élőlények elkíváncozó lelkei,
izzó angyalsubában. (Miért látom én mégis
egy esküvőre-öltözött menyasszonyokat szállító,
sosem-létezett, elsüllyedt hajó foszló bordázatának
emlék-rekviemjét?)

Ám a látvány csak a *teljes* kép fele, ráadásul tükörkép;
e lények valójában a troposzféra földszintjébe gyökereztek.
Alattuk egy egész kontinens bárányfelhői.

Nagybeteg rigó

Talán utolsó erejével szállt ide, *elém*, a kert fűvére,
hogy lássam; a világ végéről érkezett, s elfáradt.
Mint aki mindig erre a pillanatra várt,
ha diónyi, kis madárfejében nem is csapongott
efféle tarkaság soha.
Oly lelketlen már, oly tévedhetetlen,
nincs ideje rám, merev nyakkal rögtön egy irányba bukdos,
erőtlen csapkodva: húzza magához az örökkévalóság
bejárata, egy rejtett, szűk, de békés zug a pincegádon,
melyről nem tudhatok én sem,
és nem tudhat kóbor macskaszáj sem.

Amikor kicsi voltam¹

(4. rész)

Amikor kicsi voltam, imádtam a sült tököt. Nagymama hozta haza a piacról, biciklit tolt, annak a kormányára volt felakasztva a szatyor vagy a kosár, amiben a tök himbálózott. Máskülönben nem bírta volna a lába, amely visszeres és tyúkszem is volt. Ez utóbbiakat egy lavórban szokta volt áztatni, aztán ha megpuhultak, kicsi ollóval levagdosta a tetejüket. Mindig borzongással vegyes kíváncsisággal szemléltem, hogyan tudja valaki a saját húsát vágni. De olyankor megnyugtató, hogy az már elhalt bőr, nem is érzi egyáltalán. Otthon feldarabolta a tököt cikkekre (*halloween* ünnepe nem volt ismeretes a Szovjetunióban, így a sütőtököt sem kifaragni nem akartuk, hogy rémisztő, vagy éppenséggel vicces pofát varázsoljunk neki, sem lámpást nem készítettünk belőle; más ételrecepthez sem használtuk fel, mert példának okáért leves – töklaska névvel – csak nyáron készült a halványsárgás-zöldes színű hosszúkás főzőtökből, tehát minden valamirevaló sütőtökre egyetlen sors várt, mégpedig az, amire a neve predesztinálta: hogy *megsüssék*), a cikkeket alufóliába bugyolálta (az alufóliát akkoriban fényes papírnak neveztük, ki a fene gondolta, hogy olyan vékony és igazi fémből van, a különleges példányokat egy dobozban gyűjtöttem, mindig nagy gonddal kellett kibontani, ami benne volt – legtöbbször csokoládé –, hogy el ne szakadjon a fényes papír, amit aztán az asztalra fektettem, és szorosan összezárt három ujjammal – a hüvelykkel, a mutatóval és a középsővel, akárcsak a később gyakorolt három-ujj technika tanítja – simítottam, egyengettem tovább, hogy a gyűrődések parányi ráncokká alakuljanak), és nagypapa betette őket a cserépkályhába.

A tüzet nagypapa mindig reggel rakta meg, így a műveletnek sok alkalommal voltam szemtanúja, olykor aktív résztvevője is, különösen óvodás koromban, amikor viszont – családi megfontolás alapján – óvodába éppenhogy nem jártam. Először fahasábokból készített egy kis rakást a kályha belsejében, amibe újságpapír darabokat is tűzött. A papírról aztán lángra kapott a fa, majd miután az

GERZSENYI GABRIELLA (1977) író, jogász. Legutóbbi könyve: *Brüsszel után szabadon* (2021).

1 Az *Amikor kicsi voltam* című írás egy sorozatnak az önállóan is olvasható része. A 2. rész a *Forrás* 2022/3. számában jelent meg.

leégett, jöhetett rá a szén. (*Környezettudatos* énem minden bizonnyal szűkölt volna, ha látja, mit égetünk. Nem tette, mivel még nem létezett. Nemcsak nekem nem volt, de senki ismerősnek. Felvilágosulatlan homályban ténfergett nő és férfi, öreg és fiatal, ukrán és magyar egyaránt. Örültünk, ha volt elég ennivaló, néha jutott egy jégkrém a Gasztronóm melletti sarokról vagy üveg tejszín a Várkerparti boltból. Újításokon nem törtük a fejünket. Az iskolában a tanítónéni gyorsan derékba törte az olyan reformkezdeményeimet, hogy a ronda és kényelmetlen barna formaruha helyett pulóverben járhattunk, vagy a tankönyveinket magyarországi, Mikulást és karácsonyfát ábrázoló, sőt, a „Kellemes karácsonyi ünnepeket” feliratot magán viselő csomagolópapírba rejtjük.) Háromféle szén volt hozzáférhető, nagypapa a barnának örült a legkevésbé, az antracitnak pedig a legjobban. Minőségét tekintve a kettő között helyezkedett el a méretében a barnához hasonló (azaz viszonylag nagy, gyerekkezembe alig elférő darabokból álló), színében viszont az antracit mélyfeketéjével megegyező feketeszén.

A színes fadesszkával elkerített helyen az első kamrában tartották nagypapáék, amit ők következetesen *kamarának* mondtak (a szüleim és én ezzel szemben ragaszkodtunk a kamrához; ugyanakkor az éléskamrát senki nem emlegette sem kamraként, sem kamaraként, egyszerűen *spájz* volt a neve). Nagypapa hosszú nyelű fém lapáttal szedett mindig belőle egy nagy fém vödörbe. Az első kamrában tartotta a biciklijét, a nagy mázsáló mérleget, a satut is. A tükrös fehér szekrényben sorakoztak a kinti ruhái. Vastag kesztyű a kerti munkákhoz, meleg szvetter, *strapacipő*. Így hívta, amiért már nem volt kár, amit lehetett nyúni, strapálni. A széntároló mellett volt a füstölő. Disznóvágás után oda kerültek a finomságok egy időre. A fali szekrényben két kicsi, de gyönyörű képet őrzött nagypapa. Az egyik Szűz Máriát ábrázolta, bársonyos bőrrel, kedves szemekkel, világoskék háttér előtt. A másikon Jézus Krisztus volt, szintén nagyon szépnek és kedvesnek lefestve. A fahasábok a hátsó kamrában sorakoztak, gondos halomba rakva, és elől megtámasztva rövid cölöpökkel, hogy az egész rakás szét ne csússzon. A farakással átellenben volt egy nagy faláda, benne máléliszt. Ebből kaptak a malacok. A szemközti falon kerti szerszámok sorakoztak: vasvilla, kapa, kasza, ásó, gereblye. Volt külön két kicsi kapa a gyerekeknek. A kamra végében pedig a présházat rendezték be. Nagy kád (a *kád* kifejezés ellen belül tiltakoztam, bár sosem mondtam ki talán: kád az, amiben fürödni lehet, hosszúság, viszonylag alacsony és keskeny; különösnek találtam, hogy egy nálam magasabb, fából készült, kerek alapterületű dézsát kádnak kell mondani, de – a kamarával ellentétben – elfogadtam, ha nagypapa kádnak mondja, akkor az bizony kád), daráló, préselő. Ezek az év nagy részében pihentek, csak ősszel helyezték őket szolgálatba, szüret idején.

A cserépkályha azon túl, hogy a szoba melegítésére szolgált, igen fontos szórakoztató feladatot is ellátott. Nevezetesen, amikor Ági kuzinommal csupasz kézzel hógolyóztunk, meg hőembert építettünk, és nagyon átfagyott a kezünk, utána bementünk a szobába, és rászoritottuk a tenyerünket a cserépkályhára, borzasztóan égetett, fájdalmas, de mégis érdekes és izgalmas érzés volt. Ha

nagymama kitartó utasítására kesztyűt kellett húznunk (mennyire bosszantó volt a *kitartó* utasítás, hiszen mi váltig állítottuk, hogy nem fázunk, még akkor is, amikor már a hidegtől nem éreztük az ujjainkat – nem fáztunk, mert már nem éreztük! –, ám nagymama ragaszkodott hozzá, hogy ő tudja jobban, és nekünk szépen szót kellett fogadnunk; mostanában már én vagyok, aki jobban tudom, és kitartóan utasítok, és ragaszkodom, sőt, rimámkodom és megfeszülök, a gyerekeim pedig bosszankodnak, és váltig állítanak, és nem fáznak, és a végén persze szépen szót fogadnak; de szép is lenne! Ők azonban nem fogadnak szépen szót. Csúnyán se. Ők kiabálnak, ajtót csapkodnak, elrobognak puszi nélkül az iskolába, és ha véletlenül fel is veszik a kesztyűt – vagy sapkát, vagy sálát, vagy kerékpáros sisakot –, az csak az első kanyarig van rajtuk, amikor is leveszik, és hanyag mozdulattal begyűrik a táskájukba), akkor legalább a talpukat tapasztottuk a kályhára úgy, hogy keresztbe feküdtünk a nagymamáék ágyn, a nagyapa felőli oldalról, és a lábunkkal támasztottuk a kályhát.

Egyik kedvenc játékunk volt az *öregnénis*. Ilyenkor felültünk a hajóhintára (nagyapa saját kezűleg készítette, időtálló fém és fa anyagokból, benne két üléssel, ahová apró korunkban még szíjjal rögzített, később ezt elhagyta, majd midőn kinőttük az üléseket, akkor elnézte, hogy kívülről ültünk rá, lábunkkal megadtuk a kezdő lökést a földről, kalimpáltunk a levegőben, ütemesen mozgva hajtottuk a járművet, ami időnként úrhajóvá változott, és felvitt a csillagokig is – ezt számomra a hátsó kamra tetejének lábammal való elérése jelentette, egyszer óvatlanul lerúgtam egy cserepet is, de nagyapa nem haragudott érte, székre állt és visszaillesztette), ezzel eljártunk, hogy elmegyünk a kertünkől kirándulni, eljutunk egy erdőbe, aminek a közepén van egy ház, abban lakik egy öreg néni, egyedül él, senki sem segít neki, ezért mi segíteni fogunk, rakunk vederbe fát meg szenet, és bevisszük neki a házba, hogy tudjon mivel fűteni. Ez a néni nagymama volt, aki, cserébe a jótettért, megkínált minket ebéddel. Így lettem én is aktív résztvevője a tűzrakásnak, hiszen a nyersanyagbeszállítás kétségkívül elhanyagolhatatlanul szükséges lépés volt.

A sütőtöknél figyelni kellett, hogy puhára süljön, de ne égjen meg, bár, ha csak az alja lett kormos, az nem volt baj, azt le lehetett kaparni. Nagymama úgy mondta, akkor jó, ha *parázs*. Mit takart a kifejezés, nem magyarázta. Ma talán roppanósnak mondanánk: kellően puha, de még nem pépes, hogy némi munkára mégiscsak készítse a beléje harapó fogakat. A tökön kívül sokszor sütöttünk krumplit is, ritkábban egészben, alufóliába csomagolva a kályha parázsába dobva, gyakrabban viszont meghámozva, felkarikázva, a konyhai *spór* tetején. A spórban is tűz lobogott, elkészítése a cserépkályhában égőhöz hasonlatos művelet volt az elejét tekintve, ám ide szén nem került, csak a fát kellett napjában többször pótolni. Ételek melegítésére, mosogatáshoz való víz melegen tartására kiválóan alkalmas volt a méretes, téglalap alakú fém felület. Mellesleg pedig megsültek rajta a krumplikarikák, pirosas-barnás színűre, néhol fekete pöttyökkel tarkítva. Késhegynyi vaját biggyesztettünk a tetejére, csipet sóval megszórtuk, mennyei csemegének tetszett. A spóron kívül volt a konyhában

egy kétkarikás gáztűzhely is, a nyílt láng melege kellett a komolyabb főzési-sütési feladatokhoz. Meleg időben, amikor a spór egyébként is szabadságát töltötte (nyári álmát aludta tán), ez a tűzhely volt kizárólag használatban. Igaz, tartaléknak őrzött nagymama a spájzban egy kicsi, egykarikás *rezsót*, hiszen előfordulhatott, hogy kifogyott a gáz. A sütemények, a töltött vagy rakott fogások pedig rendre a *blóderben* készültek. Ütött-kopott, kékes színű, árammal működő fémdoboz volt, felforrósodása után ajtaját csak kesztyűben vagy konyharuhába bonyált kézzel lehetett nyitni-csukni (olykor még úgy sem, mert az ajtó – pillanatnyi szeszélyétől függően – vagy szorult, vagy megpróbált az őt tartó csavaroktól különválni). Három tepsi is elfért benne, amelyeket nagymama bosszorkányos ügyességgel mozgatott, cserélgetett, hogy minden megfelelően készüljön, se nyers ne maradjon, se meg ne égjen. Egyetlen hőfokkal lehetett dolgozni, azazhogy többel is, hiszen az elején hűvösebből indult, elérte csúcspontját, majd az áramellátás megszűnte után fokozatosan hűlt le ismét.

A múlt héten tököt sütöttem, és nagyon *irigyeltem* nagymamát. Hazavittem a boltból autóval a vastag vákuumfóliába csomagolt tökszeleteket. A fólia késsel való lebontása közben megszúrtam bal kezem mutatóujját a kis pengehosszúságú, tűhegyes konyhai hámozókéssel. Ujjamra vízálló sebtapaszt tekertem, folytattam a műveletet, majd a fóliadarabokat kidobtam a szelektív szemeteskuka megfelelő rekeszébe. A sütő mintegy hetven oldalra rúgó használati utasításából kikerestem a magyar nyelvűt, hosszan tanulmányoztam a különböző gombokat, a *speciális* funkciókat, nem mertem tippelésbe bocsátkozni a tök súlyát illetően, ezért lemértem akkurátusan az *elektronikus* konyhai mérlegen, majd ahhoz igazodva bepötyögtem a gép *érintős* vezérlőpultján a kívánt sütési módot, a hőfokot és a sütési időt. Valamit mégsem jól csináltam, mert a gép sípolással adott hangot nemtetszésének, és nem engedte véglegesíteni a beállításokat. Kezdtem hát előlről, kínosan ügyelve a használati útmutatóban írt műveletek helyes sorrendjére, az érintőgombok megfelelő erővel való pötytyintésére, miközben fejben lázasan számígtattam az otthonról távol tölteni tervezett időt és a sült tök elkészültének kívánatos óráját. Mégpedig úgy, hogy a tök *parázs* legyen. Második nekifutásra kitartásomat siker koronázta, a gép beletörődött a talán számára még új és szokatlan programozásba, és kijelzőjén való megjelenítéssel igazolta vissza kívánalmaimat. Amikor azonban este hazatértem lányommal a lovardából, éhesen, átfagyva, a küszöbről odébb rúgtam a halloweenre kifaragott, már rothadásnak indult természetes tököt, és a házba lépve kerestem a levegőben a sült tök édesen mézes illatát, semmit nem éreztem. A konyhában elég volt egyetlen pillantást vetni a sütőre, aminek kijelzőjén ütemesen villogott három nulla, hogy világos legyen: áramszünet volt délután, törlődött a sütőből a programozás. Nem került aznap este sütőtök az asztalra, nemhogy parázs, de semmilyen. Másnap aztán összeszedtem a kellékeket: a tököt, a sütőt, a használati utasítást és a lelkierőmet, és újfent hozzáálltam a sütőtök elkészítésének feladatához. Nagymama és nagyapa a falon csüngő, bekeretezett esküvői képükről mosolyogtak rám, és biztattak, hogy ne adjam fel.

Kezek a kezemben

Nyolcévesen abbahagytam a körömrágást. Vasárnap délelőtt volt. A házunkkal szemközt levő pravoszláv templomból tódultak ki az emberek, őket néztem a nagy kétszárnyú ablakon át. Szerettem ott könyökölni, a két ablaktábla között volt egy jó húszcentis rész, amit nagymama ablaktölcnek mondott. Nagy hidegben rongyokkal, pokróccal tömték ki, hogy jobban szigeteljen. A külső ablakot szinte soha nem nyitottuk ki, a szüleim nem szerették, ha bejön az utca zaja, pora, vagy ha az ablak alatt a járdán elhaladó bámulnak befelé a szobába. (Magam részéről soha nem vettem észre, hogy bárki különösképpen bámult volna befelé. Az emberek sietősen szedték lábukat, hangosan kopogtak a cipősarkak a kövezen.) Nézelődni viszont a csukott üvegen át is szabad volt.

Még élt apám, aki szintén rágta a körmét. Sajnos az ő kezét örököltem, viszonylag rövid – tömpe, ahogy anyám mondta – ujjakkal és inkább széles, mint hosszúkas körmökkel. Ráadásul az egyik kisujja az utolsó ujjpercnél majdnem derékszögben lefelé görbült. Megharapta a manócska, mindig ezt mondta. Tudtam, hogy motoros balesete volt, mégis sokszor megkérdeztem, miért görbe. Azon a délelőttön már sok ideje volt, hogy győzködtük egymást, miért lenne érdemes abbahagyni a körömrágást. Több ellenszerrel is próbálkoztunk, legalábbis elméletben. A népi módszerként ismeretes csípős paprikától a modernebbnek ható körömlakkon át az egészen gusztustalan ürülékkel való bekenésig sok minden felmerült. Végül az akaraterő győzött. Nálam. Ő sajnos továbbra is rágta változó erősséggel.

Motoros balesetem nem volt, egy görbe ujjra mégis sikerült szert tennem már kisiskolás koromban. A golyóstoll és a ceruza fogásától ugyanis a jobb kezem középső ujján egy bütyökszerű kinövés keletkezett, és az ujjam is kissé elgörbült. Ezt az áldozatot hoztam az írni tudásért. Úgy vélem, megérte.

Kamaszkoromban azután igyekeztem túlkompenzálni a tömpe ujjaimat, és hosszúra növesztettem, kilakkoztam rajtuk a körmöket. Azazhogy növesztettem volna. Lakkoztam volna. Ha a zongoratanár meg nem keseríti az életemet az örökös dorgálásával. Igaza volt: az ujjbegy nem képes megérinteni, leütni a billentyűt, ha hosszú a köröm. A laposan tartott ujjak, a kalapács-stílus kifejezetten ronda látvány. A billentyűkön markánsan kopogó körmöknek pedig a hangzása ronda. Mit volt mit tenni, engedtem az erőszaknak, és duzzogva bár, rövidre vágtam a körmeimet.

Utólag nem vagyok benne biztos, hogy kifizetődő volt megalkuvónak lenni. Zongorista karrierem sem magasra nem ívelt, sem sokáig nem tartott. Anyám nagyon szerette volna, ha felvesznek a zeneművészeti szakközépiskolába, de ez nem sikerült. Talán azért, mert ő szerette volna, és nem én. A felvételi meghallgatás fájdalmas gyorsasággal zajlott, alig értem a kiválasztott Schumann-

darab végére, már jött a verdikt az egyszemélyes bírálóbizottság részéről: adjanak inkább sima gimnáziumba. Ezzel elbúcsúztam a zongorától és a szolféztól. Előbbi egy kicsit hiányzott, utóbbi egy kicsit sem.

Pedig van itthon zongoránk. Nem az egykori ukrán pianínó, sőt, nem is igazi zongora, csak úgy néz ki. Házilag készített, mives szekrényke rejtje az elektromos Yamahát. Fáj a szívem, hogy többnyire a por lepi, esetleg polcként szolgál. És nem a kezem mérete vagy alakja miatt. A kezem alakja ma is a régi, a körmeim hosszúsága és lakkozottsága változó. Függ az évszaktól, esetleg a napszaktól, az elvégzett vagy még elvégzendő házi- és kerti munka mennyiségétől.

Egyik éjjel arra ébredtem, hogy valaki zongorázik a nappalinkban. Először úgy tetszett, csak álmodom. Sötét volt a ház, távoli hangfoszlányok szűrődtek be a hálószobába. Amikor ébrenlétemről megbizonyosodtam – zsibbadt volt a bal kezem, dolgozott a kéztőalagút-szindróma –, biztosra vettem, hogy idegen jár odabenn. Hiszen nálunk senki nem tud zongorázni! Félve közelítettem, közben önvédelemre alkalmas tárgy után kutattott a szemem.

A sarokban álló lámpa gyér fényénél egy fiatal lányt pillantottam meg. Akkor már felismertem a darabot is, amit játszott. Schumann: Színházi utóhangok. A néhai felvételi darabom. Láttam, hogy én vagyok, aki játssza. Hibátlanul, gördülékenyen, rövidre vágott, de hosszúkás körmökkel, hosszú ujjakkal. Nézem a billentyűkön futkározó kezeimet: a fiam nagy, a vízilabdát magabiztosan fogó kezei voltak. Odahajoltam, hogy jobban lássak, addigra a kezeim már a nagyapám kezeivé öregedtek, irigylésre méltóan hosszú ujjakkal, kéken kidagadó erekkel, őszülő szőrszálakkal. Amint véget ért a muzsika, a fiatal lány felállt, lecsukta a zongora fedelét, és kisétált a szobából.

Visszamentem a hálószobába, bebújtam a takaró alá, de még sokáig nem tudtam elaludni. Hogy elmúljon bal kezemből a zsibbadás, a másik kezemmel nyomogattam, masszíroztam. Egyesével gyúrogattam át az ujjaimat. Amikor a kisujjamhoz értem, éreztem, hogy az utolsó ujjpercnél majdnem derékszögben lefelé görbül.

Csontos Márta

Feljegyzés egy taktikai útmutatóhoz

Azt hiszed, legjobb mást vádolni,
hogy ne haragudj sokáig önmagadra,
azt hiszed, úgy könnyebb veled a
békekötés... ez az előrelépés titka,
csak saját nyomdokaidon haladsz,
és fölragyognak melletted a szétszórt
gondolatok, megremegnek
a kiürített csillagok.

Lobogó hajjal feszíted a korlátokat,
melyeket magadnak állítottál,
közben nő körülötted az árnyék-tartomány,
fulladozol a levegő-oszlopok között.

Lent meg szorongatnak a fák, amiket
te ültettél, már elfelejtetted, hogy
te törted az erdei ösvényt, most pedig
járhatatlanná tetted az utat.

Távolodó lépéseid mögött ördögfiókák
keverik ritmusodba az ütemet.

Megáll az éjszaka, jeltelen, sötét körmenet
lebegő fantomjai térdelnek föléd.

Nem tudsz kapaszkodni. Ég és Föld
között lánghol a korlát.

CSONTOS MÁRTA (1951) tanár, költő, irodalomtörténész. PhD-fokozatát a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktoriskolájában szerezte 2019-ben. Legutóbbi kötetei: „Zászló a szélben”. *Transzcendencia és küldetésstudat Reményik Sándor költészetében* (Hungarovox, 2020), *Carpe diem-kísérletek* (Napkút, 2021).

Lemeztelenített, elnémított kövek

„a kő nem él
de meg se hal”
(Kalász László: *Szenderedett*)

Az égett nyár porszagú teste
itt zihál mellemen,
ezt nem Prométheusz tette,
ezek méreg-szagú lángok,
a görög tüze telefüstölte
a dombokat, majd a hegyek
közé rekedt, ...a görög táguló
orrlyukakkal leoldotta láncáról
a vadlovakkal versenyző szelet.
A völgykatlanban felforrósodott
kövekre fonnyadt az ájult
virág, árnyék-szemű halál
túzte hajába, mögötte óriás
szkarabeusz botladozott
végzete felé, izzottak a kövek.
A képzelet nehéz súlya
szétmorzsolta a szikla-szörnyeket,
csak a hegy lábánál állt meg
a fürgeteg, s a rothadó élet alatta
lassan hullá-keménnyé merevedett.

Majd később megindult az osztódás,
új kövek születtek, sokasodtak
a sima képű kavicsok, cseppkövek
és kovadarabok, a felszabadított
sziklák üregeit elöntötte a gyűlölet.
A kő nem él, de megöl, megsebez,
a kőlapon már nem látszik a
parancsolat, lehullottak a betűk.
Csak a vak anyag maradt
a megtévedt csőcseléknek.
Csak a meztelen rémület maradt,
s nem csak a kő halt meg.

Patrícius ház

A kék szalonból a zöldbe vezettek át minket, ahol megtudtuk, hogy a déli, balkáni gyökerekkel rendelkező kereskedőcsalád hogyan vált városunk jeles jogászelitjévé.

– Azt mutassa már meg, ahol a disznót vágják! – szólt közbe az undok kis-öreg, aki sehogy sem illet a társaságunkba, és jól láthatóan az idegenvezetőt is bosszantotta.

Elég ramaty, esős idő volt, a kisöreget leszámítva mindannyian párokban érkeztünk, kiaknázva az ünnepnapos páros kedvezményt. Csupa középosztálybelinek vélhető, fiatal felnőtt fiú és lány pufi-dzsekiben vagy esőkabátban, tornacipőben – meg a bohócosan fehér, göndör hajú öreg a kopott zakójával, az esernyőjén támaszkodva, agyontaposott bőrcipőjében.

Az is lehet, hogy csak az eső elől húzódtott be a kapualjba, ha meg már itt volt, hát jött velünk, kötekedni kicsit ezzel az olcsó eleganciával felruházott tárlatvezető-féleséggel, aki egész biztosan legalább egy történész diplomát rejtegetett a tarsolyában, ha nem is mindjárt kettőt.

Az idegenvezető-féleség most sem válaszolt, csak folytatta szépen a mondkáját, ahogy azt vártuk tőle: egy félig-meddig megvakult velencei tükörben mutogatta nekünk, hogyan is éltek itt a régi kisasszonyok a japáni lakkládikáikban féltve őrzött varrókészleteikkel, elefántcsont- és korallberakásos gyűszűket húzva finom ujjaikra, amiket az imént megismert csipkézett szarvasbőr és nyerselyem kesztyűkben rejtegettek a hétköznapi tekintetek elől.

Amott egy kis pianínó, ott meg egy skiccfüzet. Egy befejezetlen vászon tanúskodott e finom teremtések nagyszerű kézügyességéről és művészi ízléséről, míg a terem másik fele a család komoly férfitagjainak *Corpus Iuris*ait, spanyol tárgyalóasztalait, tárgyalópipáit, tárgyaló röviditalos poharait, tárgyaló sétatálcáit, tárgyaló szemüvegeit és tárgyaló portréit mutatta be, komoly, szakállas, bajszos, mentés tárgyalóképűkkel és az *-icses*, *-szkis*, *-ános* és *-eres* neveket magyarázó Kossuthos fali nyomataikkal, címeres tintatartóikkal, Zalán futását

NAGY-LACZKÓ BALÁZS (1989) író. Tanulmányait Gyulán és Szegeden végezte régészet, néprajz és vallástudomány szakokon. Rendszeres publikál folyóiratokban.

vagy a Bánk bán, a szabadságharc egy jelenetét, vagy éppen Ferenc Jóska koronázását megörökítő karcokkal körítve.

- Azt mutassa már meg, ahol a disznót ölték! - vihogott közbe az öreg, az idegenvezető meg erre azzal folytatta, hogy nézzük meg alaposan ezeket a festett legyezőket közelebbről is, mélyedjünk el egy pillanatra a holland porcelánkészlet kék kínai figurái között (kézi festés), és gondoljunk csak bele, milyen lehetett ennél a kedves kis asztalnál ücsörögni ezzel a kis *francia* verseskönyvvel, mely jól kifejezi a család *műveltségét*, melynek *ter-mé-sze-te-sen* minden egyes tagja *folyékonyan* beszélt németül, franciául, olaszul és (khm), persze, latinul és ógörögül is.

A következő szoba a család intimebb hétköznapijaiba engedett bepillantást: egy rövidke ágynak hála azt hihette az ember, hogy milyen alacsonyok voltak a régiek, de hamar felvilágosítást kaptunk, hogy ezekben az ágyakban gyakorlatilag ülve kellett aludni, gazdagon kipárnázva. Az itt látható ágytál a legkevésbé sem közönséges munka, és stílusában szorosan illeszkedik a mosakodó lavórhoz és kancsóhoz. Ebben a szobában a görög keleti és római katolikus veretes imakönyvecskék megismerlése után lehetőséget kaptunk az inascengő meghúzására, majd követhettük a csengő zsinórját és hangját a cselédfolyosó felé, mely - „mint bizonyára ezt már a kastélyban is láthatták” - gondoskodott a személyzet és a család elkülönítéséről.

Láthatták - minden második mondata feltételes módra végződött, mintha durva dolog lenne tényeket közölni ebben a finom kis fészekben: a legújabb operáról cseveghettek, a miniszterelnökkel bonyolódhattak levelezésbe... stb.

Végül kiértünk az üvegfolysóra, ahol az egyik falon a párizsi világkiállítást megjárt félig festett, félig kitömött szalonkás, siketfajdos képek néztek ránk üvegszemekkel, míg a fallal szemközt, az üvegtáblákon túl az eső verte bőszen a terrakottaköves belső udvart a kút körül.

- Most pedig megtekinthetik a kocsiszínt - jelentette be vezetőnk, feltárva az ajtót az udvar és közöttünk. A kocsiszín szemben volt, a kúton túl, mely kút mellett egykor - mesélte - állt a hófehér filagória, ahol a család társasági uzsonnáit és villásreggelijeit tartotta...

- Meg ahol a kolbászt töltötték! - visított közbe az öreg nevetve.

Vezetőnk megtorpant. Megvetőnek, parancsolónak szánt, de annál nagyobb bizonytalanságot kifejező tekintettel végigmérte az öreget.

- Meg ahol a kolbászt tölthették - hagyta rá, majd, érezve, hogy veszve minden, folytatta -, és itt, ahol állok, a kocsiszín előtt ölthették és perzselhették a disznót.

- Ölték!

- Ölték.

Az öreg diadalittasan összecsapta a tenyereit, majd elindult a kijárat felé:

- Mindig el akarja felejteni - motyogta nekünk elmenőben -, mindig el akarja felejteni...

Még sosem láttam hátat ilyen elégedetten mosolyogni.

Aszúsodás

Felénk már csak úgy szokás, hogy a középiskolai ballagást megelőzi a szerenád, mely éjszakai mulatság során a katolikus iskola diákjai nemcsak a tanárok szomszédjait nem hagyják aludni, de a plébánost sem.

A szerenád kötelező kelléke a lovaskocsi, mely, gondolhatnánk, a legtöbb városi diáknak az egyetlen alkalom egész életében, amikor a saját bőrén tapasztalja meg, mi az a valódi lóerő – de ez tévedés, hiszen a mi (becsület szavamra mondom) urunk Jézus Krisztus születésétől számított harmadik évezredre datálható szerenádunkon is közvetlen mellettem foglalt helyet legalább egy díjugrató földbirtokos lány, a másik kocsin meg egy fogathajtó zsírosparaszt dédunoka.

Ez az egész lovaskocsizás egyik záróakkordja volt annak a csupa anakronizmusnak, melyet az iskola és a város nyújtott számomra az évek alatt, és melynek hála mindig valami távoli történetben éreztem magam, mintsem a saját valós és átkozottan a jelenhez láncolt életemben. Az efféle időbeliség maga az időtlenség: vajon milyen ember lettem volna, ha eleve nem ennyiféle hol idegennek, hol sajátnak érzett múlttal tömik tele az iskolatáskám, alig hagyva némi helyet benne a ténylegesen is általam töltögetett füzeteknek? Annyit gondolkodtam rajta, már gyerek fejjel is, hogy milyen lehet most valahol Dél-Amerikában diáknak lenni – de nem a dzsungel vagy a hőség képeiért, hanem a tarvágással és égetéssel nyert puszta vörös, frissen feltört földekért, melyeknek még nincs múltja. Mennyire más lett volna, ha a gyerekszobám ablakából nem egy gótikus vár tornyán látom lobogni a történelemkönyvek lapjairól ismert uralkodóházak zászlóit, hanem ahogy az első aszfaltutat csíkozzák a szüzességét vesztő porba; ha nem a mindennapok része, hogy a romfalakról ugrálva mérjük össze bátorságunkat óvodásként a többiekkel; vagy az, hogy a belvárosban minden második szárazkapus ház fala hirdeti márványba vésve: Petőfi aludt itt, Jókai, Kosuth itt mondott beszédet, emitt egy lány huszárnak állt titokban, amott Erkel élt, és komponált Bánk bánt, itt tette le az egyik aradi vértanú a fegyverét, a másik ott dobta tiszt kardját a Körösbe, mely utóbbi állítólag nevét Krózsusról kapta, mikor itt járt az öreg a görög-perzsa háborúk hérodotoszi messzeségében, mégis túl közel...

Az egyik szerenádózó a régi, hódoltságkori, ma kissé barokkos törökfürdőbe járt általánosba, én meg a szecessziósba, a régi polgári fiúiskolába, a honvéd tiszti emlékhelybe, szemben a régi földesuraink kastélyával, ahol a régi Körös medrén macskaköves híd ível keresztül, hogy aztán mindketten a grófnő kegyéből épült iskolába menjünk, ahol a francia forradalom után kétszáz évvel született gyerek most is dicsérettessékkal köszön, nem egy fekete-fehér tablón ott fityeg a vicces bajszú, katonaruhás tinédzserek neve előtt, hogy vitéz. Sőt! Akad olyan is, hogy báró, az ajtón belépve pedig az első, ki fogad, egy bíborba öltözött

koronás „Emericus dux”, azaz a Szent István fia, Imre herceg, fiatalok *védőszentje* pallosára támaszkodva.

Csupa múlt követeli a maga jussát abból a kevéske, csöpp kis jelenből, ami megadatik az ifjúságnak egy olyan iskolában, amely a nevét is egy történész papról kapta, aki nem sajnálta jelenét régi okleveleket böngészve feláldozni rég pusztává lett települések, örökre kikopott népek, családok neve után kutatva – és akinek névtábláját a napelemes kerti lámpások korában is viaszos fáklyákkal felsorakozva szokás megkoszorúztatni.

Közben a diák Tankcsapdát meg Republikot énekelve baktat az éjszakában a batáron a plébánián keresztül ívelő jövőbe, hallgatva a patkolt paták metronómját a sebzett aszfalton, arra a bizonyos jövőre gondolva, szinte kényszeredetten próbálva koncentrálni apró kis fénypontjára, miközben minden ellene szól, a Tankcsapda is, a Republik is, az egyszer, de biztosan elérkező *gaudeamus igitur*, de még a kandeláberek meg a ló szaga is. Egyetlen érzékszerv sincs biztonságban, egy sem kapaszkodhat a jövőbe, legfeljebb csak a tapintás, a kéz valamely fiatal társat érintve, csókolva, öelve, híván, hogy azt a bőrt, haját, arcot, száját még nem szennyezte be a múlt, ő még szabad, érintetlen – no, meg az ízlelés, melynek üdén hat még az ital meg a bor mámore.

Aztán odaér a Plébánia (klasszicista) bejárata elé, leszáll, „hőőő!”, mondja a kocsis, ahogy a filmekben meg a kötelező Jókaiokban, Móriczokban és Gárdonyikban szokás.

A pap már kint vár, fekete nyakán egy cseppnyi fehérséggel, mosolyog és betessékel egy hosszú asztal köré, ahogyan fogadta a múlt éveket meg a még múltabb éveket is, és fogadta egész biztosan az elődje és az ő elődje elődje is.

Ezután jön a fő attrakció, amit mindenki a legjobban várt már: a monsignore a pogácsa mellé borral kínál. Nem sajnálja, a házvezetőnő sorra teletölti mindenki poharát az aranyszínű miseborral.

– Tokaji – mondja, miután helyet foglalt közöttünk, egy kedves híve szokásos ajándéka ez már évek óta. Valódi tokaji, háromputtonyos aszú. Desszert bor, csak szépen lassan érdemes ízlelgetni, sűrűbb, mint a többi és édesebb, mert kései, már ráncossá töpörödött, öreg, penésztette szemek adják a lényegét, meg persze a fahordók, amiről eszébe jut, hogy a városban is él egy kádármester ám, akivel egész csinos kis hordókat lehet csináltatni, bornak, pálinkának valót. Minél tovább érleli benne az ember – folytatja –, annál szebb a színe, és gazdagabb az ízvilága, csak türelem kell hozzá, hadd öregedjen.

Hátradől a karosszékekben – *biedermeier*, polírozás, *selyemkárpit*, *faintarzia* –, tekintete a kristálypoharáról a kakukkos órára, majd az egyik aranyozott keretes képre, a velencei tükörrre, az üveges könyves szekrényre, benne az első kiadásos *disznóbőrökötéses Pázmányokra*, aztán ismét a pohárra téved – utána kezdődik az egész előlről, amitől (vagy a túlédés bortól?) émelyegni kezdek.

Nem sajnálja, szól, ki kér még? Persze mindenki bólogat, az is, aki már azelőtt rosszul volt a sok piától, hogy felsegítettük a kocsira, az is, aki már magától

le sem tudott szállni, meg az is, akinek ez volt élete első itala, leszámítva tán az apai sörhabot meg a családi szilveszterek ujjnyi pezsgőit.

Nekem is tölt a házvezetőnő, a plébános pedig – talán félreértve a kezdő részegség fintorát a képemen – azzal folytatja, hogy hát igen, még a jó öreg aszúra is rá lehet unni, de szerencsére ezzel az a kedves család is számolt ott fenn Rakamazon, Tokajban.

– Amikor már magam is émelygek a misén az aszútól – folytatja –, akkor előkerülhet a pincéből a szamorodni, ilyenkor nyáron, különösen, ha nagyon meleg van, jobb szeretem a hárslevelűt.

– Csak fehérbort iszik a misén? – kérdezi az egyik tökéletesen részeg osztálytársam, keresve valamit a kezeivel az asztal alatt egy másik ölében, amit amaz meg úgy tesz, mintha nem akarná, hogy megtaláljon.

– Igen – válaszol a pap –, mondom: aszút, szamorodnit, hárslevelűt, muskotályt, furmintot.

– Más nincs? – évődik tovább az osztálytárs.

– Nem, ezek vannak.

– A muskotály jó évjárat?

– Mindegyik jó évjárat – mosolyog a plébános, és int a házvezetőnőnek, hogy hozzon a muskotályból is nekünk.

– Mindig azt hittem, hogy a misebor vörös – folytatja az osztálytársam keresztbe álló szemekkel szűrcsölvé az italát.

– Sokan így vannak ezzel – mondja a plébános finoman intve az osztályfőnökünknek, hogy ideje lenne távoznunk.

– Krisztus vére – nyögi be valaki.

– Nem – int gyorsan tagadólag a pap zavartan mosolyogva –, nem-nem, ahhoz előbb át kell változtatni!

– Szóval ez nincs átváltoztatva? – kérdi a részeg kabátját véve.

– Nincs, már hogy lenne?

Az osztálytársam erre igen fancsali képet vágva abba hagyja az öltözködést.

– Nagy kár – folytatja aztán –, nagyon nagy kár érte...

– *Gaudeámúsz igitúr juvenész dúm szúumúsz!* – kezdi el valamelyikünk az ajtón kimenőben.

Szép, rézkilincses ajtó és igen fényesre kopott a kilincse.

Jóna Dávid

Ha nem alszol jól

Reggel hunyorogtam, mint a kórházi neoncső,
egész éjjel ugattak a kutyák,
nem aludtam jól,
nagy szél is volt, felborultak a kukák,
melegem lett, kitakaróztam, de akkor meg fáztam,
a zajok zavartak,
aztán a csend volt, túl sok és hideg,
mint egy halottasházban.

Vagyok, mint babzsák-fotel,
mely a tegnapi ülés nyomát őrzi,
a telefonon olvasom a híreket,
a kávégép hangja mar belém egyedül,
próbálnám lassítani a világot,
rég éreztem magam ilyen cefetül.

A bögrémet Van Goghnak hívom,
Te már tudod, hogy miért.
Egy biztos válasz, újabb ezernyi kérdés,
a képlet megvan, a behelyettesítéseit várja,
a kávétól lassan indul az agyi vérkeringés,
a kiskanalammak ma reggelre lett egy szerelmespárja.

Olvasom a feltett kérdést: hivatás vagy rögeszme?
A mulandóság miatt kérdezem: nem mindegy?
A kinn maradt standpapucsban az éjjeli eső is megmarad.
Sok egyszemélyes pszicho-dráma csoport,
mely az ismerősök dicséretétől feldagad,
és semmiből fűz nyakláncot. Sokat.
És ellepik a fészbukot mint partisziklákát a zöldmoszat.

A nehéz éjszaka, mindig nehéz nappalt ígér,
a Mennyország Kapujához ezer lépcsőfok vezet,
megtart a sokféle szokás,
arcom fehér, mint a birsalma virág,
visz tovább, mint hullámot a sziklanyaldosás.
s áll magányában, mint ígét vesztő mondatszerkezet.

Ha nem alszol jól az éjjel, ez lesz,
hátadra veszed a világ gondjait,
míg rá nem jössz, hogy közel a nem és az igen!
A pohár alján nem marad semmi,
elfogytunk közben, a valóság ez,
suhintok, s minden marad a régiben!

Bukta Imre: A megye legszebb fája, 2012 (Kozák-Stomp Gyűjtemény)

A hold rejtett oldala

Lengyelországban és Magyarországon egyaránt ismert költő vagyok. Az életem azonban nem csak a költészet és a történelem körül összpontosult, vagyis nem csak tollforgatással foglalkoztam. A lengyel költő, Julian Przyboś szavaival élve: „az ember nem mindig költő, csak néha”. Szóval mi a helyzet az életem ezen kívül eső részével? Általában olybá tűnhet, mintha ez lenne a hold átellenes, a kíváncsi emberi tekintetek elől rejtve maradó oldala. Csak ritka esetekben vannak értesüléseink ezzel kapcsolatban: Leonardo da Vinci például nemcsak festésszel foglalkozott, hanem mérnökösködött is, André Malraux nemcsak regényíró volt, hanem politikus is. Táruljanak fel tehát az én holdam lát-hatatlan felének a titkai.

Gépészmérnök világhódító találmányok nyomában

1934-ben születtem a lengyelországi Poznańban. Költő, író, történész vagyok, vagyis humán az érdeklődési területem, de nem kizárólagos jelleggel. Vidéken nőttem fel: a háború alatt (1939 decemberétől 1945 áprilisáig) Częstochowa környékén éltem, azt követően, hogy a németek, anyámmal együtt, kitelepítettek Poznańból. Talán ennek is köszönhetem, hogy a szakmám szerint reáltudományokkal foglalkozó ember, mezőgazdasági gépészmérnök, a mezőgazdaság műszaki doktora lettem. Egész életem Közép-Európához, Lengyelországhoz, illetve Magyarországhoz kötődött (utóbbi helyen 1965 óta élek).

Immár életem nyolcadik évtizedének a nyolcadik évét taposom. Ebben a korban már visszatekinthetek munkásságomra, és összegzést készíthetek. Úgy gondolom, hogy a költői munkásságom összefoglalásának a 2021-ben Lengyelországban megjelent *Co przyniesiesz XXI wieku* verseskötetemet és annak magyar nyelvű, *Mit hozol XXI. század* című kiadását lehet tekinteni. Ebben közzéttem egy az íróársadalomnak címzett, a keresztény Európa közös védelmezését

KONRAD SUTARSKI (1934) mérnök, költő, publicista, Poznańban született, 1965 óta él Budapesten. A Magyarországi Lengyeliség Múzeumának és Levéltárának nyugalmazott igazgatója.

szorgalmazó felhívásomat is. Esszéjellegű írásaim rezüméje leginkább a *Powiększanie ojczyzny / A haza kiterjesztése* című (2016) kétnyelvű kötetem lett, míg a lengyel és a magyar történelmi témájú műveim esetében a *Zarys dziejów Polski z powiązaniem węgierskimi*”, valamint *Lengyelország történelme magyar vonatkozásokkal* című kötet (2018) tölti be a fő mű szerepét. Érdekes módon ezen köteteket 80 éves korom után írtam meg és adtam ki, akkor, amikor abbahagytam a szakmai tevékenykedést, és már csak az írásnak szenteltem az időmet. További érdekesség, hogy az általam kiadott több mint hatvan kötet java része az elmúlt hét évben jelent meg.

Mezőgazdasági gépészmérnökként még nem készítettem ilyen összegzést, pedig nagyjából harminc évig dolgoztam ebben a szakmában. Ezek azok az évek voltak, amelyek – szokás mondani – az emberi élet legjobb, legtermékenyebb időszakát teszik ki (az ötvenötödik életévig bezárólag). Talán az én eszemben is így volt ez, de eddig még nem összegeztem az eredményeit.

A Budapestre való költözésünket követően szinte azonnal a Mezőgépfelkészítő Intézetben (MEFI-ben) kezdtem dolgozni, amely az 1949 létrehozott intézmény a mezőgazdasági (ezen belül a zöldség-, gyümölcs-, illetve szőlőművelési) gépek és eszközök központi tervező intézményeként működött.

A Kárpát-medence közepén elterülő Magyarország mindig is híres volt a jól fejlett, magas színvonalú mezőgazdaságáról. A hatvanas évek közepén – amikor itt letelepedtem – Kádár János kormánya túljutva az 1956-os forradalom eltiprásán és az utána következő megtorlás időszakán megkezdte a közélet áthangolását. Az újonnan meghirdetett jelmondat szerint „aki nincs ellenünk, az velünk van”. Hasonlóan a gazdaságban is előkészületek történtek a Fock Jenő minisztertanácsi elnök és Nyers Rezső pénzügyminiszter nevével fémjelzett „új gazdasági mechanizmus” bevezetésére. Utóbbi az 1968-as esztendő elejétől kezdtek alkalmazni. Ezek a reformok különösen érintették a mezőgazdaságot, összekötve a tömegtermelésben részt vevő nagyüzemi gazdaságokat a háztáji gazdálkodással. Ennek köszönhetően a magyar mezőgazdaság az 1970-es években a világszínvonal közelébe fejlődött, bizonyos területeken pedig meg is haladta azt. Mindezek a változások a magyar mezőgazdasági gépiparban is lejátszódtak.

A traktor által oldalt vontatott FZB jelű (fűszerpaprika és zöldbab betakarító) kombájn fejlesztésének feladatát már én kaptam. Ezek a munkák 1966 és 1972 között zajlottak. Az eredmények megelégedésre adtak okot mind a zöldbab, mind a paprika, sőt mind a zöldborsó esetében. Az FZB a hatékonyság tekintetében felülmúlta az összes külföldön készült, akár egy-, akár kétdobos kivitelű betakarító gépet: a világon elsőként ez tartalmazott a haladás irányához képest merőlegesen elhelyezett szedődobot. Az erről tanúskodó vizsgálati eredményeket a Mezőgazdasági Gépkísérleti Intézet hitelesítette. E kombájn 1972-ben került sorozatgyártásra. Időközben (1969-ben) megvédtem doktori disszertációm is, amelyet az FZB kombájn tervezésével és a prototípussal lefolytatott mérési kísérletekkel összefüggésben készítettem.

Valószínűleg világcsúcstartó lettem (Jerkó Sándor osztályvezetőmmel együtt) a megtervezett és legyártott zöldbab- és fűszerpaprika-betakarító gépek darabszámát tekintve. Ezek tervezését témafelelősként, irányító fejlesztőként vezettem. Míg az ilyen jellegű gépeket más országokban általában csak kis mennyiségben, több tucatnyi vagy legfeljebb néhány száz darabos sorozatban gyártják, addig az esetünkben a mi találmányunkon alapuló betakarító gép (az FZB kódnevű vontatott kombájn) példányszáma az 1973-tól 1985-ig terjedő időszakban bőven meghaladta az ezer darabot. Ez a gép 1973-ban elnyerte a Budapesti Nemzetközi Vásár egyik fődíját, majd ezt követően a sorozatpéldányokat az összes szocialista országba exportálni kezdték, Kínát is beleértve. Az 1970-ben Magyarországon szabadalmaztatott találmány külföldi bejegyzésére azonban sajnos nem kaptunk engedélyt, így azt a nyugati gépgyárak térítésmentesen átvehették és a jelen időkig hasznosítják is.

A következő találmányom egy pneumatikus-mechanikus szedőszerkezet volt, amelyet 1980-ban szabadalmaztattunk (két évvel később a nemzetközi szabadalmat már magánszemélyként jegyeztettem be). Ez a berendezés nemcsak a zöldbab és zöldborsó, a szárazbab és sárgaborsó, illetve a fűszerpaprika tekintetében tudta tovább javítani a zöldségfélék betakarítását, továbbá az ilyen fajta betakarítógépek választékát bővíteni, hanem világszerte forradalmasíthatta volna a szójabab és a gabonafélék betakarítását is. Felelősséget – a magam és mások érdekében – érzek azért, hogy ezt a fejlesztést nem fejeztem be. Pedig magyarországi lengyelként számos egyéb sikert értem el (elnyertem a Kiváló Feltaláló bronz és arany fokozatát 1973-ban, illetve 1977-ben, a Műszaki Irodalmi Díjat 1993-ban, a Gépipari miniszter minőségi díját 1997-ben, továbbá hazai és nemzetközi konferenciákon tartottam előadásokat). Igaz, akár összegző szakkiknek is tekinthető a „Mezőgazdasági növények szedése fészülő szerkezetekkel” című írásom, amely a *Járművek, Mezőgazdasági Gépek* folyóirat 1982. novemberi számában jelent meg, és amelyért Műszaki Irodalmi Díjjal jutalmaztak. Ebben leírtam azokat az eleddig ismeretlen távlatokat is, amelyeket ez a pneumatikus-mechanikus szedőszerkezet rejtett magában.

A Mezőgépfelkészítő Intézet, amelynek a munkatársa voltam, már nem tudta sorozatgyártásba adni azokat a megnövelt hatékonyságú szedőszerkezettel ellátott vontatott és önjáró gépeket (az eredeti konstrukció második és harmadik generációs továbbfejlesztéseit), amelyek tervei az 1970-es évek második felében, illetve az 1980-as évek elején lefolytatott vizsgálatok alapján készültek. Sőt, végül még a kutatások lezárására sem nyílt lehetőségem, pedig az osztály új vezetője, dr. Janzsó József (akinek ekkor már a helyettese voltam) átlátta a fejlesztés jelentőségét, és mindvégig támogatta a keresztülvételét. Az időközben bekövetkező politikai változások folyamata, illetve a kibontakozó gazdasági válság összességében a hazai (a magyar) mezőgazdasági gépipar megroppanását okozta, arra ösztönözve a magyarországi gyártókat, hogy nyugati cégekkel, ne pedig a hazai fejlesztőkkel működjenek együtt. Ezért félbehagytam a szakmai pályafutásomat, és más területen kezdtem dolgozni.

A fentiek okán legalább most, 35 év elteltével szeretném közreadni a meg nem valósult terveket, amelyek eredményeképpen szerkezeti változásokat lehetett volna eszközölni a gabonabetakarító kombájnok felépítésében: egy újfajta pneumatikus-mechanikus (cséplő-) szedőszerkezet alkalmazásával (a kaszáló szerkezet helyett) a cséplőberendezésbe lényegesen kevesebb szalma került volna. Ez a menetsébség és ezzel együtt a betakarítás hatékonyságának a növelését eredményezte volna a cséplőberendezés (illetve az egész gép) méreteinek és a cséplési folyamat egyidejű csökkentésével. Mindez lehetővé tette volna a kombájn árának a mérséklését is. Ezt azóta sem valósította meg senki más. Érdemes tehát nyomon követni a fenti felismeréshez vezető szakmai utakat, valamint a már elvégzett kutatási eredmények hasznosítását lehetővé tenni a jövő gépészmérnökei számára. A vonatkozó vizsgálati eredményeket egy külön tanulmány tartalmazza, amelyet külön tesztek majd közzé.

A poznańi felkeléssel egy időben, 1956-ban debütáltam költőként, és még ugyanabban az évben a poznańi „Wierzbak” irodalmi csoport társalapítója is lettem. Utóbbi Lengyelország három legfontosabb irodalmi csoportjának egyikeként szokás számon tartani a varsói „Współczesność” és a krakkói „Muszyna” csoport mellett, hiszen a lengyel irodalomtörténet első országos költészeti fesztiváljának kezdeményezője és társszervezője volt az 1957–1961 közötti időszakban. Joggal állíthatom tehát, hogy az „1956-os irodalmi nemzedék” képviselője vagyok. Az első kötetem 1960-ban jelent meg *Skraj ruchu* címmel, amelyért a következő évben elismerésben részesültem az utolsó poznańi költőfesztivál alkalmával.

Miután az 1952–1958 közötti időszakban befejeztem tanulmányaimat a Poznańi Műszaki Egyetem Mezőgazdasági Gépészmérnöki Karán szakmérnöki képesítéssel, további 8 évig (1958 és 1965 között) Lengyelországban dolgoztam a szakterületemen a Poznańi Arató Gépgyár mérnökeként, később a poznańi Mezőgazdasági Gépforgalmazó Vállalat technikai részlegének a vezetőjeként és Varsóban, a Mezőgazdasági Gépesítési Tanszék vezető asszisztenseként. Összességében tehát a Magyarországra való távozásomat megelőzően már széleskörű gépészmérnöki elméleti és gyakorlati tudásra és tapasztalatokra tettem szert. Magyarországon pedig további 24 évig dolgoztam ebben a szakmában.

1962-ben feleségül vettem Nagy Györgyi zongoratanárt, aki kiváló pedagógusként Budapesten híres, 1903-ban elsőként alapított, Fodor Ernőről elnevezett zeneiskolájában dolgozott (melynek nevét az 1968-ban Tóth Aladárra változtatták). Nyugdíjazását megelőző 13 évben ő volt az iskola legnagyobb tagozata, a zongora tanszak vezetője. Házasságunk úgy befolyásolta a közös életünket, hogy a Lengyelországban (Poznańban és Varsóban) együtt eltöltött három évet követően 1965-ben Magyarországra, Budapestre költöztünk, ahol a mai napig élünk.

Az 1989-ig tartó mérnöki pályafutásom alatt és a rendszerváltást követően is mindvégig párhuzamosan, az éjszakákba hajlóan tevékenykedtem költőként, esszéistaként (a 2000-es évektől kezdődően pedig már nem hivatásos történész-

ként is). Azt követően, hogy Lengyelország és Magyarország kiharcolta magának a teljes függetlenséget, főállásban a lengyel kulturális élet szervezésével kezdtem foglalkozni (egészen 2014-ig): először a minden tekintetben szuveréné vált Lengyelország első kulturális tanácsnoka, diplomatája lettem Magyarországon a Lengyel Kulturális Központ igazgatójaként, majd az Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat első elnökeként háromszor is megválasztottak erre a tisztségre. Kezdeményeztem a budapesti Lengyel Múzeum és Archívum létrehozását, amelynek első igazgatója lettem. Az ösztönzésemmre jött létre a Magyarországi Lengyel Alkotóművészek Fóruma, amelyet társalapítóként és nem hivatalos vezetőként irányítottam. A párhuzamos írói tevékenységemet természetesen mindvégig folytattam. Jelenleg – amint azt már említettem – mintegy 60 lengyelül írt és szinte kivétel nélkül magyarra fordított könyv szerzője vagyok, továbbá a nevemhez fűződik számtalan lengyel és magyar újságban, folyóiratban megjelent írás: mondhatni kulturális hidat építettem és azt bővítettem Lengyelország és Magyarország között. A kiváló költő és gondolkodó, Csoóri Sándor így fogalmazott az egyik vele készített interjúban: „[Konrad Sutarski] Magyarországot Lengyelországba juttatja, miközben saját hazáját a hátán cipeli hozzánk. Különleges, kivételesen szép sors ez.”

Fordította: Sutarski Szabolcs

felugossy lászló: Gertrúd báránykája, 1978 (Kozák–Stomp Gyűjtemény)

Locker Dávid

Ontológiai derű

Nincs igazság,
mondja a professzor,
és derűsen elmosolyodik.

Aztán Babitsról, Osvátról magyaráz tovább,
meg egyéb írástudókról.
Én közben, míg hangja morajjá tompul,
őt figyelem.
Kopaszodó fejtető,
pufókás arc,
kinyúlt galléros póló.
Sosem szűnő joviális, beérkezett mosoly.
Ha az utcán látnám, nem mondanám filológusnak.
Lehetne buszsofőr,
vagy mondjuk kifőzdetulajdonos.
Ilyenek szülhették Nérót is, gondolom.

Nincs igazság.
Ezt már én mondom magamnak hazafelé az Astorián.
Az emberek morajában közönyösen ragyog a délután.

Nincs igazság,
gondolom magamban,

és üvöltetni akarok.

LOCKER DÁVID (1998) költő, kritikus, az ELTE BTK hallgatója. Írásait többek közt a *Hévíz*, a *Kalligram* és az *Élet és Irodalom* közölte.

Álomvers

Álmomban zavaros, nyugtalanul hömpölygő folyó voltam,
távoli tájak sarától idegenné színezve –
tajakétől, amiknek csak törmelékét cipelem.
És törmelékét másoknak is:
fel-felbukó érintéseknek,
belém hajított szavaknak
és verseknek,
amik úgy fodrozódnak felszínemen,
mint a nyárfák levelei.

Álmomban folyó voltam,
és én ahelyett, hogy azt mondanám:
álmomban folyó voltam, és lapoznék,
sokértelmű, de felfejthető metaforákkal
tágítani kezdem a medrem.

Mindezt, persze, azért csinálom,
mert valójában sosem voltam folyó álomban.
Az most vagyok, ahogy ezt a verset írom.
Most, ahogy, mint minden jelentéktelen folyó,
ami kacskaringós, szabálytalan vonala miatt
szereti magát titkokkal telinek látni,
tengerré narrálom magam.

Locker Dávid verseiről – kötet előtt, kritika helyett

I. Kötet előtt

„Egy költőnek valójában csak mondatai vannak. Egyedül a nyelv élteti”¹ – olvasható abban a rövid, *A költő világnézete* címmel ellátott számítógépes szövegben, amelyben Petri György a Pilinszky-életművel kapcsolatos értékelését és reflexióját közli, ám költészetének ismeretében megállapítását akár ars poetica-ként is felfoghatjuk. Petri lírájának erősen artikulált összetevői (mint például az ironia, a felfokozott személyesség, a magyarázatjelleg, a politika-közélet elmés kritikája, a szerelem témájának izgalmas újragondolásai) valódi helyüket a nyelvkérdés, az írás-művészi alkotás problémájának összefüggésében találják meg. Petri szövegei véleményem szerint egytől egyig a vers mibenlétéről, írásról és nyelvről szólnak, az elsődleges téma, történet vagy metaforák felfejtése révén kerül közelebb ahhoz, hogy e hármusról állításokat tehessen. Ezek felől konstruálódik meg verseiben a világ és az a sajátos, rá jellemző énforma, melyet „a versszöveggel magával, annak nyelvi-ritmikai-textuális organizációjával azonosíthatunk”.² Ez a Petrire jellemző – Horváth Kornélia terminusát kölcsönözve – „szövegén” párosulva az ironikus beszédhanggal, úgy tűnik, kijelölt egy olyan hagyományvonalat, melyet a legfiatalabb írónemzedék egy prominens képviselője, Locker Dávid követni igyekszik.

Az egyelőre kötet előtt álló Locker Dávidot, köszönhetően az egyedi, könnyen felismerhető versbeszédének, többé-kevésbé biztosan elhelyezhetjük a kortárs költészet arcképcsarnokában. (Nekünk, a rovat készítőinek tetemes előnyünk van a szerző besorolásában, rendelkezésünkre bocsátotta ugyanis *Beszédkényszer* munkacímével futó kötettervét, amit ezúttal is köszönünk.) Lockert, követve Németh Zoltán kanonizálási kísérletét, három meghatározó

BARÁTH TIBOR (1996) irodalomkritikus, doktorandusz.

- 1 Petri György: *A költő világnézete* = Uő.: *Próza, dráma, vers, naplók és egyebek* (Utoljára megtekintve: 2022. május 10.) https://reader.dia.hu/document/Petri_Gyorgy-Proza_drama_versek_naplok_es_egyebek-33662/Petri_Gyorgy-Proza_drama_versek_naplok_es_egyebek-00740
- 2 Horváth Kornélia: *Petri György költői nyelvéről*. Budapest, 2012, Ráció, 16.

poétikai „vonulat”, határán helyezhetjük el.³ Egyfelől összetett viszony fedezhető fel a versekben megképződő lírai, illetve a szövegek tárgyává váló biográfiai én között. Lockert legtisztábban a „személyesség” paradigmájához kapcsolódó szerzők körébe sorolhatjuk, alkotásainak középpontjába a szubjektum megragadhatósága, értelmezhetősége és főképpen a referenciális énré való visszacsatolása kerül. Úgy tűnhet, hogy költészetére a témagazdagság jellemző, ahol a gyermekkori emlékektől a családi jeleneteken át egy fiatal humánértelmisségi útkereséséig bármi a versek anyagává válhat – ám szoros olvasással világossá válhat, hogy a tét minden esetben az önreflexió megtétele. A kocsmai esték, a székesfehérvári autóbusszállomás vagy a *Pappa Piát* néző szülők megszégyenült tekintete olyan kitüntetett térként, helyzetként fogható fel, amelyben az esemény helyett annak szubjektumra gyakorolt hatására és az én újraértésének lehetőségére terelődik a hangsúly. Mint az alábbi, *A reflexió tört ragad* című versből idézett rész is mutatja: „mikor ezeket írtam, tizenhat évesen nem akartam mást, / csak kifejezni magam. / Nem vettem észre: / más mondataival teszem.”⁴ A személyesség jelenléte és jelentősége felől Locker költészete olyan alkotókkal és kötetekkel állítható párhuzamba, mint Petri György, az *1972. szeptember*, a *Pletykaanyu* vagy Simon Márton. (Ez az elsőre heterogénnek tűnő csoport pontosan jelöli azt is, milyen változatos stratégiákkal közelít Locker a szubjektum kérdéséhez.)

Németh, koncepciójában kitüntetett figyelmet szentel annak, hogy az egyes alkotók milyen irányból érkeznek a szépirodalom területére, és milyen szinteken foglalkoznak azzal – előbbire a „teoretikus tudatosság”, utóbbira a „medialitás” kulcsszavaival utal.⁵ Itt érdemes rögzíteni azt a biográfiai ténytet – ami a szövegek felfokozott személyessége miatt a lírai én konstrukciójában is aktivizálódik –, hogy Locker az Eötvös Loránd Tudományegyetem mester szakos hallgatója, még közelebbről: bölcsésze. Jelenleg irodalom- és kultúraelméletet tanul, innen érthető, hogy költészetében miért lép dialógusba az irodalomelmélet számos elemével, több esetben reflexív megnyilatkozásokat is téve. A medialitás körén belülre olyan alkotókat sorolhatunk, kiknek több szerepük is van az irodalom életében, Locker mint egyetemi hallgató, irodalomkritikus és szépíró tesz eleget ennek a kritériumnak. A különböző regiszterek beható ismerete, az elméleti kérdésekre való nyitottság és az esztétikai minőségre való érzékenység egy magasabb alkotói tudatossághoz segítik hozzá a szerzőt, becsatornázza őt egy olyan hagyományba, mely Babits Mihállyal és Szabó Lőrincsel vette kezdetét, és ma főként Schein Gábor vagy Németh Zoltán nevével fémjelezhető. A Locker-líra konstitutív eleme a versbéli szubjektum humánértelmisségi pozíciója, szövegeinek

3 Németh Zoltán: *A széttartás alakzatai. Bevezetés a „fiatal irodalom” olvasásába*. Pozsony, 2004, Kalligram, 38–45.

4 Locker Dávid: *A reflexió tört ragad*. kulter.hu, 2021. július 13. (Utoljára megtekintve: 2022. május 3.) <https://www.kulter.hu/2021/07/locker-david-verse-a-reflexio-tort-ragad/>

5 Uo.

értelmezésekor tekintetbe kell vennünk, hogy a lírai én (csakúgy, mint az életrajzi én) egyetemista és pályakezdő – még csak keresi a helyét az irodalmi életben, így valamennyi bizonytalanság és a kívülállás nézőpontja általában érezhető versbeszédén. Erre a vershelyzetre a szerző tudatosan erősít rá a szakzsargon használatával (ennek bizonyításaképp álljon itt néhány reprezentatív példa, mint a „doktorandusz”, „Culler”, „intertextusok”, „Heidegger”, „referencializálható”, „debütökötet”, „ressentiment”, „Bolaño”, „opresszió”, „nyelvileg egészen szubverzív”, „az elbeszélés nehézségei” vagy „ontológiai derű”), ám önironikus módon tudásának határait is nyilvánvalóvá teszi: „a *Lét és időből* idéz / – amiről persze több monológot tartottam, / mint amennyi oldalt olvastam belőle”.⁶

Összegezve eddigi áttekintésünket elmondható, hogy Locker az alanyi költészet tradíciójába sorolható be, miközben a Petreire jellemző poétika továbbvivőjének is tartható. Iróniával átítatott verseiben elsősorban az önértelmezésre törekszik, de szem előtt tartva szerepeit és kiindulva az irodalmi élet féligbennfentes ismeretéből, egyre bátrabban kérdez rá a művészi alkotás és írás mibenlétére. Szövegeinek jelenlegi íve, mint arra Ludmán Katalin rámutatott, a kényszeres beszédűtől (a közlés iránti vágy leküzdhetetlenségétől) az elhallgatás (csend) nyugalmáig terjed.⁷ E két pólus között igyekszik Locker megtalálni, mi mondható el az énről és valóságról, vagy hogy egyáltalán, mi hozza felszínre a legtöbb ismeretet; a „mondani kéne valamit”⁸ vagy a „végre csöndben vagyok”⁹.

II. Kritika helyett

Locker írásművészetét az imént említett két vers mikroelemzése kapcsán kívánjuk bemutatni, külön felhívva a figyelmet arra, hogy e szövegek nemcsak esztétikai szempontból kerültek kiválasztásra, de – a szerző jelenlegi szándékai szerint – a jövőbeni kötet kitüntetett pozícióit foglalják majd el. Mint kezdő- és záróvers alapvetően meghatározzák a kötet interpretációját, a versek értelmezési lehetőségeit, és ahogy mondtuk, a költészet két végpontját, megnyilvánulási formáját dolgozzák fel: a beszédet és a csöndet. Mindezek mellett az is célszerű volt, hogy olyan verseket dolgozzunk fel, melyeket néhány kattintással bárki könnyedén elérhet.

6 Locker Dávid: Duplarandi = Uő.: *Beszédkényszer*, szerzői kézirat.

7 Ludmán Katalin a 2022. márciusi Hangpróba-rovatot bemutató *Hitel*-esten tette ezt a megállapítást, amely vágott verzióban – sajnálatos módon e remek meglátást nélkülözve – megtekinthető a folyóirat Youtube-csatornáján. https://www.youtube.com/watch?v=QLI0gQgmG4Y&t=1216s&ab_channel=HitelFoly%C3%B3irat

8 Locker Dávid: *Beszédkényszer*. <https://litera.hu/irodalom/első-kozles/kolteszet-napja-2022-locker-david.html>

9 Locker Dávid: A humánértelmiségi hazatér. <https://irodalmiszemle.sk/2019/10/locker-david-versei/>

A *Litera* oldalán teljes egészében olvasható *Beszédkényszer* című költemény kezdő sorában („Mondani kéne valamit”) többről van szó, mint arról a feltételezésről, miszerint az író feladata a nyelv művészeti alkotások tartalommal való feltöltése, azaz olyan információk közlése, miket csupán az irodalom tehet hozzáférhetővé. Miközben ironikusan érvénybe lépteti ezt a jelentést, a szerző valójában arra a paradoxonra irányítja a figyelmet, hogy amit *mondani* próbál, az *leírt*; hogy nem állításokat tesz, hanem afféle néma beszédként működteti a nyelvet. Az érthetőség kedvéért hadd állítsam párhuzamba hipotézisemet Vigotszkij anyag-forma (fabula-szüzsé) definícióival: „anyagon kell értenünk mindazt, amit a költő készen talált” (esetünkben a szavak elsöre adódó, a mondatok mindennapi értelmét), és „az anyagnak a művészi felépítés törvényei szerint való elrendezését” tekinthetjük formának (vagyis a mű nyelvben létesülő jelentését, ami a ritmusban, metaforákban, sortörésekben stb. rejlik).¹⁰ Locker kötetkezdő mondatában azzal néz szembe, hogy a rögzítetlen és szertefoszló beszédhez képest az irodalmi megszólalás rögzített, újraolvasható és ezáltal folytonos újraértelmezésekre készíti a címzettet. A versszak két kulcskifejezése már ebből a tapasztalatból fejthető fel. A „széjjártatta nyelv” egyszerre idézi fel a befogadóban a szó korporális és absztrakt jelentéseit. Előbbi alapján az üres, semmitmondó és tartalmatlan fecsegésre asszociálhatunk, utóbbi egy kiüresedett, jelentését veszített fenomént léptet „játékba”. Mindkét irányból a beszéd tartalmatlansága fejlődik ki, amely a következő sor „igazmondás” szavában összepontosul: azért otromba ez az igazság, mert csupán a mondható territóriumán belül valid. Locker így kirajzolódó ars poeticája szerint a költészet célja az ember által felfogható, kimondható igazság meghaladása és ennek nyelvivé tétele. Az „üres játszótér” kifejezés a szavak komolytalan és játékos újrafelhasználása helyett az intertextusok azon fontos aspektusára helyezi a hangsúlyt, hogy a szövegek köziség sokszor szubjektív észlelés, *belehallás* révén jön létre, ebből adódóan a lírai „néma beszéd” egyik kitüntetett eszközének tekinthető. A versnek a strófa szerint fel kell tárnia, életre kell hívnia olyan jelentésrétegeket, amelyek addig nem léteztek. A versbeszélőnek nem állításokat kell tennie, hanem olyan nyelvi konstrukciókat szükséges létrehoznia, amelyek felszínre hoznak, formába öntenek valamit, amit egyébként nehezen – vagy semennyire sem – tartunk megfogalmazhatónak.

A második versszakban kurzivált „mond” szócska a versben való megnyilatkozás kivételes jellegzetességére utal: az irodalom tárgya sokkal több „mint egy mozifilm, / aminek tanulságát az anyukák hazafelé / az anyósülésről magyarázzák”. Közelebb áll a megszólaló emlékekhez, a váratlan pillanatokhoz, amikor az önfeltárlás végbemegy. A szakasz második felében Locker nem véletlenül emel a szövegbe olyan képeket, melyek a visszatükröződés képzetéhez köthetők (a tópartot és ablaküveget, a hallás, látás létrehozóit). Fontos észrevennünk, hogy ezek a képek (önmagunk észlelni egy emlékekben vagy látványként

10 Lev Vigotszkij: *Művészetpszichológia*. Ford. Csibra István. Budapest, 19688, Kossuth, 239.

tekinteni magunkra) nem pusztá másolatok az énről, sőt, többek az önkép reflexív értékelésénél. A visszatükrözőedésben benne van az én, mindaz, ami látható és ami láthatatlanul teszi a szubjektumot egyedivé. A „bentieket figyelve” kettős értelemmel bír, a külvilág érzékelésén túl ugyanis érthetjük az identitás mélyrétegeinek és emocionális-gondolati összetevőinek átlátására is. A vers – és a kötet – tétje ekképp a strófa záró pozíciójának elérése: „egy pillanatra / meglátjuk magunk”. Mintha Locker verseiben azért zajlana a küzdelem, hogy az én nyelvileg megragadhatóvá váljon, azért jellemző a felfokozott alanyiség szövegeire, mert a világ egészét az én felől tartja elgondolhatóknak. Locker igyekszik kifejezni mindazt, ami bár nyelven túli, az ember számára mégis a nyelv által jelenhet csak meg – az egzisztenciális, a metafizikai.

Ezért tér vissza a harmadik versszakban ismét az „igazság” fogalmához, amit kiterjeszt az iménti értelemben használt egzisztenciális dimenzióra. Az „igazmondás” helyébe, melyet csak a világról tett állításként kezelhetünk, a beszélőtől független, örökérvényű, de nem rögzíthető igazságot emeli. (Bár a szkepszis mindvégig jelen van szövegeiben, úgy érzekelem, csakúgy, mint Petri, Locker sem szabadul abból a feltevésből, hogy a nyelv által a világ bizonyos fokig igenis megragadható.) A vers beszélője már nem bír a hittel, hogy a világ leírható „a kamaszok” megingathatatlanságával, de lehetségesnek tartja, hogy valamilyest nyelvív tehető, olvasható. A vers ezen pontján határozza meg Locker, hogy számára mi a vers: „mélységek szerkesztett látszata”. A definitív kijelentés megfelelő interpretációjához érdemes a kifejezések etimológiai jelentéseit áttekintenünk. Esetünkben a „mélységek” szó legjobban érvényesülő rétege a ’lefelé nagy kiterjedésű’, melyet elsősorban a szubjektum feltárhatóságára és a jelentések sokrétűségére vonatkoztathatunk. A „szerkeszt” szó az ’egymáshoz való kapcsoltság’ tényét erősíti. Bizonyos, hogy a „látszat” szó jelentése a legnehezebben felfejthető, mely az illúzió magyar változataként tűnik fel, az ’érzéki csalódás’ jelentésében. Ám ez esetben szükséges a latin szótő konstitutív elemeire kitérnünk, hisz a szóban benne rejlik a ’gúny, rászedés’ és ’ámít, játszik’ többlete is.¹¹ Sorban véve a szavak jelentéseit, a láthatatlan-felvillantható-csalóka kép „narratívájához” jut az olvasó, a hangsúly pedig az utolsó tagra, a versírói folyamat eredményére esik: a nyelvileg leírt világ ugyanis nem teljes, valamenynyire mindig fiktív, hihető, de nem az igazság – az olvasó Locker költészetében azzal találkozik, hogy a gúnyosan és ironikusan felrajzolt világról kiderül annak hamis volta. Előfordulnak olyan esetek, amikor a lírai én a valóság legműbb ábrázolását is a fikció körébe utalja, hogy jelezze: akármilyen vékony a vonal irodalom és valóság között, a leírtak sosem válnak megtörténtté, a megtörténtek sosem írhatók le teljességükben. (Példaként *A Szalon összeül*¹² alábbi sorait említeném: „meg kellene tudnom, amit amúgy is tudok: / hogy a versek, amik az apjáról / és a munkaképtelenné vert anyjáról szólnak, / úgymond/

11 A jelentések felfejtéséhez a *Magyar etimológiai szótár* online változatát használtam.

12 Locker Dávid: *A Szalon összeül*. *Forrás*, 2021/6, 16–17.

referencializálhatóak”). Az irodalom Locker számára, úgy tűnik, a valóság illúzióját érintheti csupán.

A záró versszakban a mondás aktusát a félelemhez köti a vers beszélője, szinte azonnal a nemléthez kapcsolva az elhallgatást. Mivel a félelem szó tövében megbújik a ’rettegve tisztel’, könnyedén eljuthatunk addig a felismerésig, hogy a csend a halálhoz, a beszéd fenntartása a létezéshez való ösztönös ragaszkodáshoz kapcsolódik. Ha nincs mit mondanunk, „úgy pergünk szét a szélben / mint a szavaink, amiket eddig hajtogattunk”. A záró szakasz új szövegszervezési eljárást vezet be, és az elhallgatás jelentését rímek használatával húzza alá. Beszédes tény, hogy a szerző a legkevésbé jelentésszerű szórészeket csendíti össze, és csupán négy kifejezést játszat egybe: mondanunk, elhallgatunk, hajtogattunk, visszhangtalanul. A legtisztább rímet a középső páros gyakorító képzője – „gatunk” – hozza létre. A cselekvés folyamatosságát kiemelő képzők ezáltal elkülönülnek a másik két tagtól, világossá téve a sorrendből adódó ciklikusságot, mely a következőképp írható le: mond, hallgat, mond, hallgat. Ha ezeket a megállapításokat egységbe kívánjuk állítani, a *Beszédkényszer* cím úgy is közreadható, mintha az elhallgatással folytatott állandó harcra utalna, arra, hogy minden vers – mint megszólalás – a nemlét ellen küzd. A vers záró szava, a debütkötetre ironikusan kiosztott „visszhangtalanul”, mintha annak félelme volna, hogy mindezt csend követi – majd elmúlás, majd üresség. Locker kötetindító versében tisztán hallom Petrit, aki a *Vagyok, mit érdekelne* című versében így határozta meg önmagát – és kicsit minden költőt: „Mikor nem írok verset: nem vagyok.”

*

Ha ezen a ponton befejeznénk Locker verseinek előzetes értelmezését, a kötet lesarkított és elszegényedett olvasatáig jutnánk. Ennek elkerülése érdekében röviden értelmeznünk kell az utolsó vers pozíciójába került *A humánértelmiségi hazatér* című mű mondás-hallgatás kettősét.

A költemény két történetet bontakoztat ki, egy olyan ívet adva a kötetnek, melyben a lírai én elszakadva vidéki, elmaradottnak érzett környezetétől a fiatal budapesti értelmiségiek között keresi a helyét, amibe próbál a lehető legjobban betagozódni. Azonban fokozatosan idegenné válik számára saját új énjé, és egyre inkább érzékelni kezdi, hogy nem illik a megálmodott élet keretei közé – *A humánértelmiségi hazatér* ilyen értelemben a folyamat szimbolikus lezárása és a történet befejező momentuma, amikor a lírai én kortársaitól és új közegétől véve távolságot, hazatér; és felismeri, hogy mégiscsak tartozik valahova. Oda, ahonnan – a vers szerint két éve – elszökött. A vers alaphelyzetében a lírai én barátaival, kik mindannyian szépírónak készülnek, egy fesztiválra érkeznek. Locker az első vers kulcsszavával, a „mondogattal” visszatér a versről való állítás kísérletéhez, ám ezúttal kiforrott iróniával számol be arról, miként értékelik egymás megvetett verseit bravúros darabokként. A mű ezen szakasza azonban több mint humorral teli jelenet – sokkal inkább annak sejtetése, hogy az

utolsó versben megidézett (és a kötet olvasását követő) elhallgatás, csend már annak belátása, hogy irodalomról, írásról nem lehet konzekvens állításokat tenni. Ugyanis éppen a kimondott a túl kevés, a felesleges és kényszeres fecsegés, de a dolgok mélysége éppen a hallgatás által tárulhat fel. Nem véletlen, hogy szövegében olyan kulturális referenciákat idéz fel, mint a közhelyektől hemzsegő „demjénrózsi” vagy a nyelvi-esztétikai hitványságáról ismert „misterbasztát”. Ők egy-egy generáció számára meghatározó zenei élményt jelentettek – ám irodalmi-művészi szempontból valóban kérdéses a jelentőségük. Em-lítésük még nyilvánvalóbbá teszi, hogy az erőltetetten intellektuális társalgás hiába érint komoly témákat, valójában sehová sem viszi a beszélőket. Sőt, a lírai én vallomását értetlenség fogadja – ekkor ismeri fel a vers hőse, hogy ki kell szakadnia képmutató, az értelmiségi szerepet fennhézajásból viselő társaságából. Nincs búcsú, csak távozás.

A vers második fele a hazatérésről számol be, rájátszva a tékozló fiú bibliai történetére. A lírai ént édesapja, annak ellenére, hogy mint töredelmesen bevallja „mielőtt Pestre költöztem volna, / azt mondtam, hogy egy náci fasz”, a kapuban várja, édesanyja (akit kinevetett parlagias gondolkodása miatt) megpuszilja, és élményeiről érdeklődik. Az ide-oda csapongó, bőbeszédű baráti fecsegést az otthoniakat jellemző szűkszavúság váltja fel, mégis ez a lírai én megváltása. Érzékelhető a szavak és tettek jelentősége, mert a gondoskodás és megbecsülés a mozgatórugójuk. Nyugodt, csendes beszélgetés zajlik, mégis ennek van igazi tartalma a lírai én számára, aki hirtelen arra is felfigyel, hogy megszabadult kényszeres beszédétől, hogy mindaz, amit foggal-körömmel el szeretett volna mondani, ebben a közegben megértésre talált. Locker utolsó versében elérkezik arra a pontra, ahol már nem a mondhatóságért folyik a harc, nem a kimondás a versek tétje – hanem a csendben, a ki nem mondottban levő jelentés tárul fel. Vagy ahogyan ő fogalmazza meg: „két év után / végre csöndben vagyok, / és hogy ez tulajdonképpen / mennyire jó”.

„Ha szóba jön a posztmodern, kiabálni kezdenek, mint egy apával szokás”

Beszélgetés Locker Dáviddal

LUDMÁN KATALIN: *Jelenleg az ELTE BTK irodalom- és kultúratudomány szakos hallgatója vagy. 1998-ban születettél Szatmárnémetiben, és miután a családdal Magyarországra költöztetek, a székesfehérvári Ciszterci Szent István Gimnáziumban érettségiztél 2017-ben. A középiskola óta jelennek meg verseid különböző lapokban. Publikáltál egyebek mellett az Eső, a Műút, az Élet és Irodalom, a Kalligram és az Irodalmi Szemle versrovataiban. Résztvevője vagy a Jövőbemutató című projektnek, két alkalommal jelöltek Petri-díjra, tavaly pedig Móricz-ösztöndíjas lettél a Beszédkényszer című kötetterveddel, aminek egy változatát nekem is elküldted erre az interjúra készülve. Mit lehet tudni a kötetről és a jelenlegi állapotáról? Körülbelül hány vers kerül majd bele az eddigiek közül, és milyen intervallumban keletkeztek ezek a szövegek? Hogyan dolgozol velük?*

LOCKER DÁVID: Nem vagyok nagy híve a koncept-köteteknek, legalábbis vannak ezzel kapcsolatban kételyeim. Én azt szeretem, amikor a versek relatíve spontán keletkeznek, és azokból áll össze valami olyan, amit előre nem tervezek meg. Tehát utólag rendezem egységgé a kötetet.

– És ennek a kötetnek a koncepciója hogyan szerveződött?

– Ilyen téren azért volt egy külső hatás. Mindig fontolgattam, hogy be kellene adni a Móriczra (Móricz Zsigmond irodalmi alkotói ösztöndíj – a szerk.), de nincs még kötetem – dilemmáztam; hát küldd el akkor azt, ami van – mondták. És akkor megsámoltam, hogy egyáltalán mennyi van, és rájöttem, hogy kijönne egy kötetre való. Emellett felfedeztem, hogy vannak olyan visszatérő témák, motívumok, vershelyzetek, amik nagyjából egy irányba mutatnak.

– Középiskola óta írsz. A kötetterv most csaknem negyven szöveget tartalmaz.

– Középiskola óta írok, igen, de azért a korai versek, nem meglepő módon, elég rosszak voltak. Ami biztos, hogy a *Beszédkényszer* domináns része az elmúlt két évben keletkezett. Úgy érzem, hogy körülbelül akkoriban találtam meg a hangomat, legalábbis akkor kezdtem magabiztosabban érezni, hogy mi az, ami talán jól megy nekem. És a kötetet adó versek fő témái is akkor kezdtek véglegessé és tudatossá válni. Ezek is úgy rögzültek, hogy észrevettem, hogy bizonyos dolgokról többet írok. Sok olyan verset írok például, amik magának a versírásnak a helyzetét, választójait, meghasonlásait, lehetőségeit firtatja –

ezzel, persze, bizonyára nem vagyok egyedül. Sokat írok arról is, hogy milyen egyáltalán költőnek lenni, hogyan lehet ma valaki költő anélkül, hogy elszégyellné magát, amikor ezt válaszolja a csak húsvétkor látott rokonok vagy a távolsági buszon érdeklődő nénik kérdéseire. Arról, hogy hogyan veheted magad ma költőként komolyan egyáltalán.

– Ez a kötet – amellett, hogy a cím és a címadó vers is tematizálja a költői pályakezdés alaphelyzetét vagy ennek a helyzetnek a lehetőségeit – kiad egy narratív ívet, aminek a kezdőpontja valóban a közléskényszer („mondani kéne valamit”), a végpontja pedig valamiféle elnémulás: „biztos feltűnik nekik, / hogy újra mosolyogni látnak, / mint ahogy nekem is, / hogy két év után / végre csöndben vagyok, / és hogy ez tulajdonképpen mennyire jó.”

– Az is úgy jött, hogy rájöttem, hogy van két vers, a *Beszédkényszer* és *A humán-értelmiségi hazatér*, amelyeket a kötet elejére meg a végére téve az egész kap egy keretes szerkezetet vagy valamiféle rekurziót.

– Az egyes versek is rendelkeznek cselekménnyel, önálló narratívoummal. Ez a fajta beszédesség, a történetmesélés is része annak a formának vagy annak a hangnak, amire rátaláltál és úgy érzed, hogy jól megy?

– Szerintem ez se koncepciózus. Ez megy könnyen. Úgy érzem, hogy egyes narratív elemek fölsvillantása fontos dolgokat tud elmondani; sokszor kifejezőbbnek érzek egy-egy jellegzetes eseménysort a képiségnél vagy az erőteljes hangzóságnál – már ha a líraiságot ezen hagyományos koordináták mentén jelöljük ki. Ami persze felveti azt a kérdést – és ezt többektől meg is kaptam már –, hogy lehet, talán jobb lenne novellákat írnom.

– Jelent meg tőled novella is.

– Igen, de a prózához én lusta vagyok. Ahhoz le kéne ülni. Ezek a versek meg olyanok, hogy elég egyetlen jelenetet, jelentésszerű történetet rögzítenem. A prózában viszont fel kell építeni egy figurát, és azt a világot, ami körülveszi, aztán valahogyan belevinni a múltját, motivációit, kapcsolatait...

– De van olyan elképzelésed, hogy a jövőben komolyabban foglalkozz a prózával is?

– Van, persze. Van is ötletem egy újabb novellára, de hülyeségnek tartanám, hogy most valami trailert rögtönözök hozzá. A lényeg, hogy a kudarcos bölcsészfigurák érdekelnek. Meg egy családregényt tervezek majd előbb-utóbb írni, mi mást.

– Téged személyesen mi foglalkoztat a kudarc témájában?

– A félelem.

– A kudarcról? Pedig a te személyes életedben nem éppen a kudarcok jellemeznek.

– De ezt látom magam körül. Hogy az egykori barátaim szépen lassan lemondanak az álmaikról. Nyilván ez egy személyes félelem is. Én magamat persze – mint magát valószínűleg minden író – el nem fogadottnak vagy legalábbis kinézettnek érzem. Gondolkodtam is ezen mostanában, hogy közben nem panaszkodhatok, kérnek tőlem szöveget, meghívnak felolvasni, itt van akár ez az interjú is, vagyis építem az ún. karrierem, de mindig ott van az az egzisztenciális félelem, hogy mi van, ha ez egyszer nem lesz. Ez a költői „karrier” is

egy szimbolikus tőke, amiből nyilván nem lehet megélni. Idén befejezem az egyetemet, ha nem vesznek fel a doktorira, akkor mehetek a CBA-ba kasszásznak, vagy valami multihoz hiperventillálni a rekreációs szobába. Hogy melyik a jobb-rosszabb, egyelőre nem döntöttem el. Ez is bizonyos csalódás, hogy vannak ösztöndíjak, szimbolikus eredmények, de ez az egész irodalmi élet csak egy alteregónak szól, miközben a „polgári”, a „valódi” énem nem tudja, miből fizeti majd a jövő havi albérletet. Mindegy, ha felvesznek doktorira, nem fogok többet panaszkodni, ígérem!

- *Milyen témával jelentkezel?*

- Szerb Antallal szeretnék foglalkozni, és a válságotematika érdekel: olyan szövegeket vizsgálok (Szerb Antal mellett főként Márait és Krúdyt), ahol a modernitást mint válságot, mint valami értékes elvesztését mutatják be.

- *Visszatérve a megélhetési kérdésekre: van olyan szerepmódelem a kortárs irodalomban, amivel tudsz azonosulni, vagy olyan szerző, aki olyasfajta egzisztenciát képvisel, ami valamilyen módon célképzete annak, ahogyan te élsz, és annak, amit szerzőként csinálsz?*

- Amit én jelenleg követek, arról Nemes Z. Márió vagy Deres Kornélia jut eszembe, akik tanítanak, van egy épülő akadémiai karrierjük, és mellette alkotnak, ez a két szféra pedig összeköttetésben van, hiszen ezek nyilvánvalóan nem elválasztható dolgok. De Térey Jánost is nagyon tisztetem, aki rengeteget írt – és ahogy én tudom – csak ebből élt.

- *Mennyit vagy milyen gyakran írsz? Egyáltalán hogyan írsz? Mennyit pihenteted?*

- Nagyon rendszertelenül írok, a verset azért is szeretem, mert általában csak leülök és megírom.

- *Egy ülésből?*

- Előtte sokat gondolkodom rajta, de igen, ha már nekiállok leírni, akkor általában egy ülésből. Utána persze áthelyezek sorokat, szerkesztek, húzok belőle, de ez utóbbit általában másra bízom, mert én sajnos sokszor nem bírom elengedni a saját soraimat.

- *Kinek küldöd el először?*

- Korsós Gergőnek szoktam elküldeni mostanában.

- *És megfogadod a tanácsot?*

- Nem mindig. Mert olyan téren viszont koncepciózus vagyok, hogy ilyenkor van a fejemben valami, amit el akarok mondani, és ha úgy érzem a módosítások a vers általam elképzelt tartalmát is átírják, akkor nem minden javaslatnak engedek.

- *Egy korábbi beszélgetésünkön két másik költőt is említettél, akikkel kapcsolatban vagy: Peer Krisztiánt és Kemény Istvánt. Velük hogyan alakult az ismeretség?*

- Peer Krisztiánnal teljesen random ismerkedtünk meg. Kölcsönösen küldünk egymásnak néha szövegeket, de ez elég hektikus. Kemény Istvánnal a Hajdúböszörményi Íróklubban találkoztam, ahova már kamaszkorom óta járok. Nyilván jól esett, hogy tetszettek neki a szövegeim, pláne, hogy ha jól emlékszem, két éve szemináriumvezetőként megkaptam tőle a tábor líra-díját, illetve tavaly a többi szeminárium vezetőjének döntése nyomán a tábor nagydíját.

Szóval így nyaranta összeülünk a többi táborozóval együtt Bösörményben műhelyezni, de nem nagyon beszélünk ezen kívül.

– *Mennyiben hat rád az ő költészetük? Vagyis, kifejezetten az ő költészetük hat rád, vagy másoké inkább formálták a Beszédkényszer vereseit?*

– Peer Krisztiánt mindenképpen mondanám, de nem tudom magam megítélni, hogy mennyire hat rám. Vagy mondjuk épp olvastam a *Nílust*, van benne egy nagyon jó vers, a *Hipnoterápia*, és mostanában írtam egy szöveget, amelyik tudat alatt szerintem egy picit arra játszik rá. Azt a verset nagyon szeretem, elolvasom havonta nagyjából, az ilyen versek, amikhez vissza-visszatérünk, hatnak az emberre így vagy úgy. Vagy a másik hatás – főként Peer szövegeiből –, ez az erős alanyiség, ami azonosítja a megszólalót magával a költővel, de Purosz Leonidasz és Vida Kamilla versei is hatottak arra az élőbeszédszerű, ironikusan hangszerelt költészetre, amit én is csinállok. Meg régebről persze Petri. Végső soron minden ilyen jellegű megszólalás valahogy Petrire megy vissza.

– *Egy nagyon határozott verseszményről tudósítanak a szövegeid, aminek a tétje az esztétikai tapasztalat szépségének és igazságának a felmutatása vagy rehabilitációja a „semmitmondással” szemben. Úgy is mondhatnánk, síkra szállsz azért, hogy nem baj, ha egy műalkotás vállal értékeket.*

– Igen, van egy nagyon erős opponálás azzal szemben, amit mondjuk húsz-harminc éve „szövegirodalomnak” hívtunk.

– *A Diszkrét zsenik című versben azt írod: „Három részeg huszonéves ül a nappaliban, / és az irodalomról beszélget. / Olyan szavakat használnak, / hogy »mélység«, meg hogy »valódi problémák«, / és ha szóba jön a posztmodern, / kiabálni kezdenek, / mint egy apával szokás.” Hiába önironikus, mindezt nehéz nem esztétikai állásfoglalásként is olvasni egyben.*

– Az történt, hogy olvastam anno a kortárs verseket és gyengének találtam őket. Nemcsak a verseket, hanem a prózákat is. Úgy éreztem, hogy mindaz, amire posztmodernként szoktunk hivatkozni: semmitmondó. Még gimnáziumban fogalmaztam meg magamban, hogy Ottlik Gézáig nagyon jó a magyar próza és azután – valahogy – elromlik. Nekem ilyen téren a „Péterek nemzedéke” egy kicsit csalódás volt, legalábbis ahhoz képest, hogy mekkora tisztelet lengte (és lengi) körül ezeket az írókat akkor, amikor én az irodalomba integrálódni próbáltam. Untam őket. Nem vagyok persze hatalmas ismerője ezeknek a szerzőknek, és az egyetemen aztán megszerettem egy-két könyvet Esterházytól és Nádasztól, de sokáig azt éreztem – és tulajdonképpen ez talán nem is a „Péterekre”, hanem főleg az 1990-es évek irodalmára igaz –, hogy ez a posztmodern irónia mindent megvon és megmosolyog, ami szép. Az irónia pedig mindig egy negáció, de a negáción sosem lép túl. Meg irritálta a romantikus széplelkemet, hogy akkor mi van helyette? Nyilván ezeket a fogalmakat, hogy haza meg szerelem dekonstruáljuk, de mit állítunk helyette, amiért érdemes lenne élni?

– *És az nem egy koncepció, hogy felmutatni ezt a verseszményt, és következetesen ilyen lírát művelni, és erről írni, ezt problematizálni? Nekem azok a versek tűnnek*

a legsikerültebbeknek, amelyek nem pusztán tematizálják ezt a kérdést, hanem egyúttal megvalósítják a bennük vázolt esztétikai programot.

- Igen, ha a későbbi veresimben lesz elmozdulás, akkor az éppen ez lesz. Ki akarok lépni ebből a metaszintből. Mert ezt én is érzem, hogy sokat beszélek arról, hogy mit hogyan kellene, de most már meg is kellene csinálni. Bízom benne, hogy vannak azért a kötetben olyan versek, amelyek meg is valósítják ezeket a poétikai elveket, de szeretném ezt a metaszintet redukálni és „rendes” verseket írni, olyat, ami nem a versről beszél.

- *Amikor a beszédkényszerben nincs benne a kényszer?*

- Jaja, csak a beszéd.

- *A kötetzáró versben előkerülő elnémulás akkor olyasmit is jelent, hogy elhagyni a versbeszédből a túlzásba vitt önreflexiót?*

- Nyilván ezt így is értelmezi a cím, de igen, szeretnék a jövőben kevésbé kényszeres lenni, minden értelemben. Oké, elmondtam, hogy mit gondolok az irodalomról, itt is, a versben is, mindenhol, akkor csináljuk is meg, vigyük végig.

- *Te olyan lelki alkat vagy, akit ez a perspektíva inkább nyomaszt vagy inkább motivál?*

- Nyomaszt, mert olykor úgy érzem, hogy szembeszélben vagyok.

- *Hogy nincs egy közeg, akikkel tudsz azonosulni?*

- Nem érzem, hogy be tudnám magam illeszteni bármilyen irodalmi csoportba azon túl, hogy vannak itt-ott haverjaim. Ennek bizonyára lélektani okai vannak. De kapok visszajelzéseket, hogy mások sem teljesen elégedettek a posztmodern hagyománnyal, amit örököltünk, és ez vissza tudja adni az önbizalmam. Azért azt hozzátenném, hogy az említett versben nem véletlenül van az, hogy úgy szidják, mint egy apát, mert mindemellett a posztmodern a maga belátásaival közben egy megkerülhetetlen hagyomány. Lehet, hogy – így elegánsan saját magamat értelmezve – kiderül, rengeteg posztmodern elem van a verseimben: akár a fikció és a valóság egymásba mosásában, a fikcionalizáltság önleplezésében vagy éppen a nyelvi és kulturális megelőzőttudat – számomra legalábbis – szorongató tapasztalatában.

- *A versbeszélő a kötet utolsó versében az apával is békét köt. Az elfogadás felülírja a korábbi feszült viszonyt, a lázadást. („Apám, / akinek két éve, / mielőtt Pestre költöztem volna, / azt mondtam, hogy egy náci fasz, / és hogy többet ne keressen, / már a kapuban vár, / kezet ráz velem, / és közli, / hogy behűtött két sört.”)*

- Igen, nem teljesen opponáló a viszony, hiszen úgy helyezkedik szembe valamivel, hogy közben ott vannak benne az opponálttól tanult reflexek is, úgy akarja meghaladni a hagyományt, hogy közben vallja annak – talán soha el nem múló – megkerülhetetlenségét is.

Ludmán Katalin

LUDMÁN KATALIN (1988) a Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója, az ME BTK MNYII tudományos segédmunkatársa.

Mező Ferenc

Valóság és rémálom

Ukrajna geopolitikai útvesztőben

„Amerikai gyarmat lesz Európa? Lehetséges?”
Bruno Maçães: *Eurázsia hajnala*

Írásunk célja, a folyamatosan változó történelemben rámutassunk a geopolitikai állandókra, miként válnak a láthatatlan erők láthatóvá és a változó célok, hatások, ellenhatások miként mutatkoznak meg örök eredőkként. Mióta Közép-Európa leszakadt a szovjet-szférából (orosz megszállás, varsói szerződés, KGST) melyeket a nagyhatalmi egyezmények garantáltak (Málta, Reykjavík), és eldőlt, hogy a köztes Európa végleg az Európai Unióhoz tartozik – némi hezitálás után a balti államokra is –, Ukrajna vált az új köztes területté az Unió és az Orosz Föderáció között. Brzezinski, a lengyel származású – tehát oroszellenes – amerikai disszidens geopolitikus Ukrajna függetlenségében Lengyelország, Közép-Európa, sőt Európa biztonságának biztosítékát látta a lehetséges orosz fenyegetéstől. Ez az antikommunista tanácsadó javasolta az európai sakkjátszma újramezítését, ami az orosz érdekszféra jelentős, akár kétezer kilométeres hátrahatolását jelentette. A független Ukrajna semlegességet, azaz sem ide-sem oda státust jelentett, és geopolitikai értelemben felértékelődött az Európai Unió, az Egyesült Államok és Oroszország számára is. De mi tulajdonképpen Ukrajna: ország, nemzetállam, birodalom? Hiszen nem régóta létezik mint önálló entitás, noha van történelmi előzménye, etnogenezise stb. S ami még fontosabb kérdés: milyen jövője lehet? Mi dereng a látóhatárán? Kik játszanak vele – tudtával és tudta nélkül?

Nagy kérdés, hogy az orosz államiságnak és az azt meghatározó ortodox kereszténységnek hol a kezdete, hol volt az első központi területe. A 7. és 8. században nem beszélhetünk még sem ukrán, sem orosz népről, kizárólag kelet-szláv törzsekről (drevljánok, poljánok, szeverjánok, radimicsek, drehovjánok, vjaticok stb.). Az államiság a Kijevi Rusz állammal kezdődött, a varég eredetű Rurik dinasztiaival, mely összefogott sok szláv törzset, és a kereszténységgel karöltve egységesítést hajtott végre, majd a 11. században darabjaira hullott. Később mongol-tatár betörés a hatalmi centrumot keletebbre és északabbra tolta.

MEZŐ FERENC (1967) PhD, habil, egyetemi docens (Debreceni Egyetem). Szakterülete: politikai földrajz, geopolitika, területfejlesztés, területi tervezés. Legújabb kötetei: *Régiótervezés és térségmenedzsment* (2018, jegyzet, EKE), *Projekttervezés és finanszírozás* (2018, jegyzet, EKE).

A 16. századtól kezdődött egy orosz egységesítési és birodalomépítés folyamata. 1475-től a mai Ukrajna déli területét magába foglaló Krími Kánság behódolt a Török Birodalomnak. Eközben a lengyel királyságból és litván nagyfejedelemségből kialakult perszonálunió óriási területeket hódított meg, így a mai Kijevet és a nagy ukrán pusztaságot. Ekkor alakult ki az Ukrajna elnevezése e területnek. A szó határvidéket, határterületet jelentett Lengyelország, Török Birodalom, Krími Kánság, Oroszország sávjában több százezer négyzetkilométeren. Ezen a pusztaságon mindegyre katonák, rablók, hordák fordultak meg és pusztítottak. Ilyen bizonytalanság közepette alakult ki az ukrán nép az összetartó szerepet betöltő ortodox kereszténységével. Jellemző az ukránokra az iszlám és a lengyel katolikusok iránti ellenszenv. Hasonló helyzetben volt nálunk hajdúság, amelynek körében a református vallásnak katolikus ellenes közösség-szervező ereje volt. Hasonlóak voltak a katonai közösség szabadságjogai is. A kozákok katonai vezetőit hetmanoknak hívták, akik vezetésével fellázadtak a lengyelek ellen. Az ukránok egyik legnagyobb, sok csatában győztes hőséneke Bohdan Hmelnickijnek (1595–1657) a szobra ma is áll Kijevben.

Hmelnickijnek végül meg kellett állapodnia az oroszokkal, és a független Ukrajna az Orosz Birodalomhoz került. 1654. január 18-án, a perejaszlavi egyezményben kimondták az ország egyesülését, de az oroszok a megígért autonómiát „elfelejtették” megadni. Az ukránok alávett állapotba kényszerültek, és ezzel elkezdődött a két testvérnép ellentéte. Az ukránokat, kozákokat jobbagy-sorba kényszerítették, a nyelvet üldözték és betiltották, erőszakos oroszosításra került sor. Szovjetunióban a helyzetük tovább rosszabbodott. Sztálin 1932–33 között 7,5–8 millió ukránt ítél éhhalálra, amit ők nem felejtettek el. Nem csoda, ha az ukránok egy része szövetségre lépett a náci megszállókkal. Mint ismeretes, Oroszország a világ legnagyobb kiterjedésű állama. Története Retteget Ivántól kezdve a minden irányú folyamatos terjeszkedés elsősorban a gyenge, politikailag légüres térben, majd az értékesebb európai területek felé (Baltikum, Ukrajna, Fekete-tenger, Lengyelország). Célja az Európa magterületeinek az elérése volt. Vele szemben alakultak időnként szövetségek, hogy ezt megakadályozzák, visszaszorítsák. Geopolitikai jellegzetessége, hogy az Uráltól nyugatra elterülő területek, a Kelet-európai síkság, egy pizzaszelet formájú területhez hasonlít, amely Lengyelország felé csúcsosodik ki. Oroszország csak szűk keresztmetszeten keresztül támadható, ám ha itt betörne az ellenség, akkor szinte lehetetlen feltartóztatni. Csak a távolság és a „Tél Tábornok” segített régebben. Az Uráltól keletre fekvő területek geopolitikai jellemzője, hogy bár könnyen támadhatók, de kevés elfoglalható elem van a nagy kiterjedésű földeken kívül, amelyet a megnyúlt utánpótlási vonalak miatt sebezhetővé teszi a támadót. Viszont óriási a nyersanyagkészlete.

Az Orosz Birodalom kialakulásában igen nagy szerepe van a földrajzi tényezőknek. Természetes védelmi vonal nélkül kiszolgáltatott volt a mongolok támadásainak, s így azt a következtetést vonta le, hogy saját védelme érdekében – és belső gyarmatosítás révén – terjeszkednie kell, egészen a Csendes-óceánig.

Nagy Pétertől kezdve Oroszország figyelme Nyugat felé fordult, és bekebelezte Baltikumtól a Kárpátokig tartó területet, létrehozva egy Moszkva (mint szív, „szláv-heartland”) körüli ütközőövezetet. Nagy-Katalintól a Fekete-tenger partvidéke vált fontossá. Tehát a szárazföldi hatalom a tengeri hatalommá is akart válni. A tenger kapu a világra, és új terjeszkedési lehetőség. Ez már magában hordozza a birodalmi túlterjeszkedés jeleit és lehetőségét, különösen Oroszország geopolitikai Achilles sarkát jelentő, meleg kikötőkért folytatott küzdelmét. (Lásd török háborúk, a román fejedelemségek bekebelezési kísérlete, Boszporusz, krími háború, Közép-Ázsia, Afganisztán, India, Távol-Kelet, Vlagyivosztk, Port Arthur, Csuzima). Háborúk sokasága magyarázható ezzel, miközben a geopolitikai irányok változatlanul fennmaradtak. Sztálin írta Engelsnek az Orosz Birodalom külpolitikáját bíráló írása margójára, hogy az orosz külpolitikával, annak céljaival és irányjaival semmi baj nem volt, sőt azok a mai napig fennállnak. Gondoljunk Közép-Európa bekebelezésébe, Balkán-félszigetre, görög polgárháborúra, Mongóliára, Koreára, Vietnamba, az afganisztáni bevonulásra stb. Mintha a történelem ismételné magát ismét és ismét (pl. Abházia, Csecsenföld, Dél-Oszétia, Szíria, Szevasztopol, Krím-félsziget, Donbasz).

A Szovjetunió és befolyási zónájának az összeomlását az orosz elit, mindekelőtt Vlagyimir Putyin, Oroszország geopolitikai tragédiájának tartja, míg a NATO keleti bővítését, létét fenyegetőnek. A volt szovjet befolyási övezet három részre osztható: azok az államok, amelyek továbbra is Oroszországhoz kapcsolódnak (pl. Közép-Ázsia, ld. a közelmúlt kazah válságba való beavatkozását). Másik csoport, amelyek Nyugat-Európához tartoznak újra (Közép-Európa, Baltikum), és végül melyek új átmenetet képeznek (Ukrajna, Fehéroroszország, Grúzia és Moldova, Transznisztria¹). A 2013-as események eszkalálódása Ukrajna ezen problémás geopolitikai helyzetére vezethető vissza: mert az EU-hoz történő csatlakozása Oroszországnak azt jelenti, hogy ellenségei átlépik a Rubicont. Ráadásul az egyetlen meleg vízi kikötője, Szevasztopol is veszélybe kerül, amely visszaszerzésért Oroszország hajlandó volt kockáztatni. A jövőben, ereje függvényében, Oroszország folytatni fogja egykori puffer övezetének a helyreállítását. S akkor még nem beszéltünk a Kaukázus térségéről (Csecsenföld, Grúzia, Abházia, Észak- és Dél-Oszétia stb.)!

Kaplan, a geopolitikus az alábbiakra hívja fel a figyelmet:

- Németország gázszükségletének 40 százaléka Oroszországból jön.
- Ez a tény milyen zsarolási potenciált adhat Oroszországnak, a Gazpromnak?

1 Dnyeszter Menti Köztársaság, Moldáviából vált ki 1990-ben, 4163 négyzetkilométeren, ahol több mint 500 ezer ember él, és Oroszországon kívül senki nem ismeri el. Más hasonló helyzet: Abházia 1992 óta függetlenedett Grúziától, 8660 négyzetkilométeren kb. 280 ezer ember él. Dél-Oszétia 2008 óta független Grúziától 3900 négyzetkilométeren 63 ezer lakossal. Luhanszki Népköztársaság, függetlensége 2014, 8377 négyzetkilométer és közel 1,5 millió ember, Donyecki Népköztársaság függetlenné nyilvánítva úgyszintén 2014, 8902 négyzetkilométer és 2,3 millió lakos.

- A zsaroláshoz miként viszonyul a NATO, az Egyesült Államok, Németország, Lengyelország és Skandinávia!
- Mi lesz rövid- és középtávon Ukrajnával? Újabb hidegháború kezdődik?
- Németországnak és Franciaországnak mi a jobb: külön mag-Európa és külön Mitteleuropa? Vagy mindkettő egyszerre és további terjeszkedés?
- Oroszország belpolitikája mennyire határozza meg a külpolitikáját (Lásd demokrácia vagy autokratikus uralom? Putyin mit akar üzeni a népnek?)
- Létezhet-e Európától független Heartland (ld. Mackinder)? Létezhet-e hosszú távon mindentől független orosz gazdaság: meddig tartható fenn az autarchia?
- A geopolitika, amit a szovjet időkben „démonizáltak”, bosszúálló kísértétként visszatért az egész térségbe (ld. Kaukázus, Ukrajna, Baltikum, Közép-Ázsia, Távol-Kelet, muzulmánok, Kína, demográfia). A földrajz meghatározottsága a kiváltója! És sajnos nemcsak a nyelvét nyújtja, hanem olykor vért kíván!
- A régi kérdés továbbra is fennáll: kelet vagy nyugat? Sztálin mondta: „mi keletiek vagyunk, vagyis ázsiaiak, nem európaiak”. Retteggett Iván örököse volt modern köntösben.

A holland származású Spykman – szintén disszidens geopolitikus – arra hívta fel a figyelmet, hogy dinamizmus nélkül nem lehet megérteni az egységes Eurázsia geopolitikáját. Dinamizmus a legnagyobb tengeri, illetve szárazföldi hatalom együttes mozgását jelenti térben és időben. A Brit Birodalom helyzetét az eurázsiai szárazföldi masszívum tengeri körülzárásával biztosította, s haditengerészeti fölényét a körülvevő tengeri útvonalon keresztül tartotta fenn. Ezt a pozíciót fenyegethette volna a kontinens part menti övezetében megjelenő új, konkurens tengeri hatalom vagy az orosz szárazföldi hatalom tengerhez való kijutása, amit végérvényesen nem lehetett megállítani (ld. vietnámi háborút). Részben erről is szólt a szíriai polgárháború. A Brit Birodalmat felváltotta az Egyesült Államok tengeri hatalma (repülőgép anyahajókkal), amely a világot tartja ellenőrzés alatt. Az orosz–kínai szövetség ezt zilálhatja szét! Belső küzdelem zajlik a Nemzetállam Amerika és a Birodalmi Amerika között. Egy adott állam bel-, illetve külpolitikája között dinamika érvényesül, amit érdemes fejteni, mert így könnyebb megérteni külpolitikai szándékát.

Oroszország geopolitika céljai állandók voltak változó politikai színezete ellenére?

Moszkva kemény, a reális geopolitikai viszonyokon alapuló politikát folytat. Az orosz sikerek egyik titka a geopolitikai tényezőkben rejlik. Az orosz terület nagysága, a nyersanyagkincsek nagy potenciális lehetőségeket rejtenek magukban. Az amerikai–kínai vetélkedés felértékeli Oroszországot. Putyin eddig ügyesen játszott kiegyensúlyozó szerepet e küzdelemben. Az elkövetkező évtizedekben a Csendes-óceán térsége fontos geopolitikai vetélkedés színtere

lesz. Gondolunk itt Tajvanra, Spratly-szigetekre, Indonéziára és Ausztráliára. A transzkontinentális kereskedelmi utak telítettsége és veszélyeztetettsége felértékeli az Arktiszt, mint nyersanyagforrást és mint alternatív útvonalat. A vetélkedés az északi sarkkörért már megkezdődött. A klímaváltozással, felmelegedéssel ez a terület felértékelődik, és az orosz közelség, illetve a tengeri talapzat kiaknázásának a lehetősége nagy perspektívát tartogat a számára. Ázsia robbanásszerű fejlődése óriási lehetőségeket tartogat Kelet-Szibéria számára, amivel egyelőre Moszkva nem tud élni. A kínaiak készek ezt megoldani. Ne felejtjük el az ő nyersanyagigényük szinte kielégíthetetlen. Szibéria és az Orosz-Távol-Kelet nélkülözhetetlenek az ipari növekedésük fenntartásához. Mindazonáltal, Szergej Karaganov orosz geopolitikus szerint hiba lenne Oroszországnak elfordulni Európától, még ha az európaiak időnként „moralizálnak” is, és bürokráciájuk „kisztíli intrikákat sző”. E megjegyzésből is látszik, hogy Oroszországban a birodalmiság – az orosz anyácska – egyértelműen hatalmi, geopolitikai értelmű, és a brüsszeli demokráciaexport „úri huncutság”. Európa ennek ellenére mindig a modernizáció forrása volt Oroszország számára. Érdemes összehasonlítani a régi és az új orosz geopolitikai jellemzőket:

Orosz cári birodalom geopolitikai jellemzői:

- Balti-tenger ellenőrzése, Baltikum és Finnország megszerzésén keresztül.
- Európa belső területei feletti ellenőrzés óhaja, Közép-Európa ellenőrzése, Lengyelország felosztása, Varsó megszállása.
- Fekete-tenger orosz beltengerré alakítása, Boszporusz, Dardanellák ellenőrzése, kijutás a Földközi-tengerre, a Török Birodalom feldarabolása. A krími háborúban (1853–56) elszenvedett vereség ez utóbbi célokat nem tette lehetővé.
- Balkán-félsziget ortodox keresztény népei feletti gondnokság megszerzése, szövetségi alávett államok létrehozása (Románia, Szerbia, Bulgária).
- Kaukázusi átjárók biztosítása, Transz-Kaukázus megszerzése, az oszétok ortodoxszá avatása, hágók biztosítása, örmény egyház szövetsége a törökök ellen.
- Közép-Ázsia megszállása, Afganisztánon vagy Iránon keresztül Indiai szubkontinensen meleg tengeri kikötő megszerzése (britek miatt nem sikerül, felosztják Iránt és Afganisztánt befolyási zónákra).
- Szibéria és Távol-Kelet gyarmatosítása, betelepítése, fegyencekkel, jobbágyokkal; Mandzsu-Kína befolyásának a visszaszorítása; Tuva, Külső-Mongólia, Bajkál-tó környékének, illetve a csendes-óceáni kikötő, Vlagyivoszto kialakítása, csendes-óceáni flotta létrehozása, transzvasút kialakítása a kolonizáció miatt, Mandzsúria feletti ellenőrzés megszerzése. Az orosz-japán háborúban (1904–1905) elszenvedett vereség miatt ezek jelentős része nem sikerült.

Szovjetunió geopolitikai jellemzői:

- Birodalomként működik tovább, bár tagadta. A cári külpolitikai célok megmaradtak.
- Sztálin felosztja Iránt az angolokkal, az 1943-as teheráni találkozó orosz megszállási zónában volt.
- Ki akart jutni a Földközi-tengerre. Ezért kellett Törökországot felvenni a NATO-ba.
- Megszállta Közép-Európát, bábállamot hozott létre Németországon belül is (NDK).
- Nyugat-Európa egységének megbontására pártokat, szervezeteket és terrorista csoportokat hozott létre Spanyolországban, NSZK-ban, Olaszországban, Észak-Írországban.
- Balkán-félszigetet ügyfélállamokba szervezte a leninista ideológia, a kommunizmus álcája alatt, melyet vallásként működtetett.
- Meg akarta szerezni India kikötőit és a Közel-Keleten támaszpontokat alakított ki (szövetséges államok, Szíria, Irak, Líbia, palesztinok, a Csendes-óceán mentén Vietnám).
- Csendes-óceáni flottát hozott létre (ami nem sikerült a cári időszakban).
- Kliensállamokat hozott létre Afrikában (Angola, Etiópia, Mozambik) és Amerikában (Kuba, Nicaragua, Venezuela).
- A birodalmi attitűd durva megjelenési formája az agresszió: berlini felkelés leverése, budapesti forradalom vérbe fojtása, Poznan, prágai bevonulás és az afganisztáni háború.
- A hidegháború úrháborús, csillagháborús fejezetét elbukta, és ez nagy esemény a demokráciák számára; de végzetes dolgokat eredményezett az oroszoknál: hadigazdálkodás, tervgazdálkodás látványos kudarca, az életszínvonal drámai csökkenése, kifulladás. Ezt követte az átmeneti káosz, széthullás.

Oroszország geopolitikai jellemzői:

- Az átmeneti szétesés után ismét birodalomként működik.
- Az ortodox egyház a hatalom fő szövetségese.
- Erőszakkal megállította a további szétesést. (Az állam, a politika, a gazdaság és a volt KGB összefonódása.)
- A cél a régi orosz birodalmi határok visszaállítása (a Baltikum és Finnország kivételével) mint befolyási övezet. Ez csak részben sikerült.
- A Kaukázus biztosítása, csecsen háborúk (első és második), abház és oszét háborúk.
- Meleg tengeri kijárat biztosítása, a Balti-tengeren Kalinyingrád; fekete-tengeri támaszpontok biztosítása Szuhumi Abházia függetlenségének az elismerésével (1992, 2008), Szevasztopol biztosítása, a Krím-félsziget elfoglalása és bekebelezése népszavazással (26 844 km² és közel 2,3 millió ember). Odessza sikertelen megszállási kísérlete. Luhanszki Népköztársaság függetlensége (2014) 8377 km² és közel 1,5 millió lakossal, Donyeck-i Népköztársaság, függetlenné nyilvánítva (2014) 8902 km² és 2,3 millió lakos.

- Érdekesség: pártokat most is támogat az Unióban, de nem a kommunis-tákat, hanem szélsőjobb oldalnak megbélyegzetteket és antiglobalista mozgalmakat.
- Közép-távon integrálni akarja Fehéroroszországot, ha másként nem, va-lamilyen szövetségi rendszerként (3–5 milliárd dollárt költ évente erre).
- A Balkán-félszigeten is szövetségi rendszert próbál kialakítani több-ke-vesebb szerencsével. Montenegróban, Bulgáriában kevesebb, Szerbiában és a Boszniai Szerb Köztársaságban több sikerrel.
- Kimondott célja (sőt követelése) Ukrajna, Grúzia NATO és uniós tagságá-nak a megakadályozása.
- Bábállamot hozott létre érdekeinek az érvényesítésére, de ezek renge-teg pénzébe kerülnek. Mivel nem gyarmatok, nem hozzák, hanem viszik a pénzt (Csecsenföld, Dagesztán, Dnyeszter Menti Köztársaság, Észak- és Dél-Oszétia, Abházia, a donbaszi népköztársaságok stb.). A presztízsnak ára van: 15 milliárd dollárra becsülik az éves költségét a kliens államok-nak, s ez megterheli Oroszország büdtségét.
- Oroszországon kívül rekedt orosz ajkú milliók (kb. 15–18 millió) a felhasz-nálása, érdekeik biztosítása, esetleg kijátszása is számít a politikában.
- Energiapolitikájával próbálja világpolitikai fontosságát és befolyását nö-velni vagy fenntartani. Geopolitikai eszköznek használja nyersanyag készletét (ld. Északi Áramlat 2.) Ez hosszú távon kockázatos is lehet. Vissza-felé is elszülhet, ha találnak olcsóbb forrást, vagy nagy mennyiséget meg-spórolnak újfajta eljárások, technológiák bevezetésével. Európát már nem katonai erejével zsarolja, hanem az energiaexportjával. Vagyis Európa be-folyásolása most is célja, hogy visszaszorult a régebbi birodalmi politika. Az álom tovább dolgozik a „vezérben”.
- Nem tud mit kezdeni a nagymértékű népességfogyással. Már csak 144 millió lakosa van, és ezen belül rohamosan nő a muzulmánok aránya (ld. Tatár-föld, Baskíria, Észak-Kaukázus stb.). Népsűrűsége a nyersanyagban gazdag Szibériában, Távol-Keleten kis túlzással inkább „népritkaságnak” nevezhetjük (összesen 28 millióan élnek Oroszország ázsiai részén).
- A világ gazdaságban meglevő pozíciói folyamatosan romlanak, verseny-képessége stagnál, vagy lassan csökken. Ha nem tud megújulni, hosz-szabb távon ki lesz szolgáltatva a nyersanyagok világpiaci áringadozá-sának.

Ukrajna geopolitika jellemzői:

- Ukrajna történelmi távlatban határterület volt, és mindig alávetett helyet foglalt el, hiába jó a gazdasági potenciálja.
- Oroszországhoz kerülve az alávetett pozíció megmaradt (ld. ukrán nyelv betiltása, az ukrán entitás tagadása).
- Szovjetunióban a polgárháborút megsínylette, a lengyel-szovjet háborút is, majd jött a harmincas évek népiirtása (éhínség, holodomor stb.).

- Pozitívum, hogy megkapta a szocialista köztársaság a Krím-félszigetet Hruscsov ajándékként.
- A függetlenség óriási lehetőség volt a friss országnak, hiteleket kapott, de az oligarchák kora jött el, s a kiskirályok nem voltak a GDP növekedésben érdekeltek. Mind az oroszbarát mind a kevésbé oroszbarát kormányok a gázszállításon akartak meggazdagodni, illetve a Donyeck-medencei iparon, aminek a felhasználója Oroszország. Az ország nagy kiterjedése magával hozta a tagoltságot. A kijevi központi hatalma nem ér el mindenhova.
- Gondot jelent az orosz nemzetiségűek magas aránya, amely 17 százalék.
- A függetlenség lehetővé tette a fiatalok és a szakemberek nyugatra áramlását (megszűnt a tiltás), elindult a népesség csökkenése, a korfaszerkezet összeomlása.
- 2013 és 2014 elhozta a testvérháborút az ukránok és az oroszok között. Eredmény: közel 40 ezer halott, több százezer menekült. Az állóháború tönkretette a gazdaságot, nehézipart, energiaszektor. A régi hiánygazdálkodás vált uralkodóvá.
- Oroszország élt és visszaélt a gázvezetékekkel, gázcsappal.
- Az IMF hitel csepp volt a tengerben, a hitelek elfolytak, a korrupció hihetetlen méreteket ölt.
- Az Unió által biztosított 1,2 milliárd euró soknak tűnik, de nem egy Ukrajna méretű államban (44 millió lakos, óriási terület, azaz 603 548 km², illetve – jelenleg – 576 604 km² (és leromlott infrastruktúra).
- Hadseregének állapota 2014 óta jelentősen javult, de nem lehet összehasonlítani Oroszországgal, gazdasága az összeomlás szélén. NATO tagságban és EU tagságban bíznak, de kérdés, hogy megkaphatják-e, és mikor.
- Az Unió forráshiánnyal küzd, hitelből finanszíroz, vagyis az euró inflálódik a dollárhoz képest. USA, Nagy-Britannia ad ugyan fegyvert, de az a gazdaságon, infrastruktúrán a fizetőeszköz a hrivnya inflációján nem segít.
- A hétmillió menekült helyzete is nehezíti (elsősorban nők és gyermekek), belső menekültekkel már 15 millió fő.
- Hazánkba is a február 24-e után több mint 700 000 menekült érkezett.
- S ki tudja; a háború végeztével mennyi magyar marad Kárpátalján? A legveszesebb forgatókönyvek már csak 50–70 000 főt vizionálnak.
- Viszont mindenek ellenére, megteremtődött, megteremtődik szemünk előtt a modern kori ukrán nemzet.

Háború mely átalakítja az egész globális világunkat

2022. február 24-én kitört a totális háború. Villámháborúnak indult három irányból, de már elmondható hogy nem az lett, hanem totális háború és átmeneti visszavonulás. Délről a Krímből mint polip karok nyújtózkodnak Donyeckig, elfoglalva az azovi tengerpartot, Zaporozsje atomerőművét, és körbeölelték

keleten Mariupolt (ennek neve régebben Zsdanov volt), nyugaton Odesszát célozták. Emellett keleten, észak-keleten Harkovval (Harkiv) nem bírtak és a Luhanszki katlanba kerítenék be az ukránokat. Északon pedig, a főváros; Kijev alól visszavonultak Belorusszia felé. Ukrajna gazdaságát és a hadseregét az amerikai és uniós segély tartja talpon. Az Unió sohasem volt ilyen gyors és határozott, még a saját gazdasági érdekeit is felülírta. Súlyos igen súlyos szankciókról határoztak, lefoglalták Oroszország összes külföldi valutáját, sőt nem csak az állami cégeknek, hanem az oligarchák vagyonát is, és a SWIFT kódot sem engedik (ezzel igen csak megnehezítették az utalásokat). Bezárták az oroszországi gyárakat százezer számra szűntek meg a munkahelyek. Bezárt a moszkvai tőzsde. Az Unió és Németország ipari növekedése az energiaválság miatt leállt, megszorítások várhatók, az energiaátállást, a zöld-forradalmat nem lehet hetek alatt sikerre vinni, az euró tovább gyengül a dollárhoz képest. Ez nem jó Európának és nem jó Magyarországnak sem.

Kína támogatja Oroszország NATO-nak benyújtott biztonsági garanciaigényeit, melynek lényege, hogy ne terjeszkedjen tovább sem a NATO, sem az EU, és közvetlen szomszédságában ne állomásozzanak amerikai katonák és amerikai gépek, rakéták. Kína és Oroszország szövetségét sikerült elérni Washingtonnak, noha nem ez volt az elsődleges célja. Kína és az Egyesült Államok kapcsolata (hasonlóan Oroszországhoz) fagypontra alá zuhant. De az is tény, hogy a közeljövőben még nem készül el Kínát és a Jamal-félszigetet összekötő gázvezeték sem (Szibéria ereje II.), vagyis Oroszországnak is a rövid távú gazdasági érdeke a gázszállítások fennmaradása Európa felé. Az elhúzódó háború a villámháború látványos kudarca Kínát eltántorította viszont a tajvani megszállástól. Ez egy időben megindult egy látványos fegyverkezési verseny a Távolkeleten Japán, Dél-Korea, Kína, Tajvan, illetve Vietnám (mint USA szövetséges) részvételével.

Geopszichológia

Charles Crawford érdekes elmélettel rukkolt elő, szerinte Ukrajna orosz inváziója nem „geopolitikai” kérdés, hanem geopszichológiai. Milyen szabályok számítanak manapság? Ki állítja be őket? Ki áll készen ezek érvényesítésére? Ki az erős – és ki a gyenge? Ki akar nyerni? Ki kész megtenni bármit a győzelemért? Oroszország alapvető tárgyalási pozíciója kifejezetten pszichológiai. Több fájdalmat tudunk elviselni, mint Ti. Bármit teszel velünk, mi rosszabbat teszünk veletek. Ez egy igen veszélyes játék (hasonlít az orosz-rulettre). Még 2003-ban olvastam egy interjút Vlagyimir Putyinnal, amelyben megkérdezték tőle, mit lát politikája magvának. A válasz egyszerű volt: „Megtartani, ami a miénk.” Az hogy Putyin mit tekint „az övének” – azt érdemes találgatni –, de vajon mit ért a „megtartáson”. Ami akár aggasztó is lehet (mert mi is beletartozhatunk).

Oroszország önmagát birodalomnak látja, ha az, ha nem lesz az, akkor is. Oroszország nem egy nemzetállam. Tizenegy időzónában szétterülő területek és nemzetiségek felkavaró porvihar. Moszkva azt állítja, hogy megvédi az orosz ajkúak önrendelkezési jogát Ukrajnában. De akkor mit keres Kijevben? Ez megmagyarázza, hogy Putyin miért használja „Ukrajna náci mentesítésének” nyelvezetét? Öngazolásra. Tudja, hogy Ukrajna megszállása és közben számtalan ukrán (és orosz) megölése nem lesz népszerű sem Ukrajnában, sem Oroszországban. Valószínűleg a saját szobrát faragja, ki feltámasztotta újra a birodalmat. A repedések már most láthatók rajta!

Kijev környékének elhagyása látványos kudarc, felér egy orosz vereséggel. Ami szörnyű, hogy emberek milliói chipset rágva nézik ami Mariupolban és Kijev környékén történt, történik! Nyilván ez nem Oroszország diadala lesz, Odesszát már nyilvánvaló, hogy nem tudják elfoglalni, ellenkezőleg: a háború Putyin számára akár a vég kezdetét is jelentheti. Hiszen a kudarc vagy a túl véres győzelem egyaránt a veszét jelentheti, mindent egy lapra tett fel!

Ez tovább növeli a nemzetközi közösség Moszkvára nehezedő nyomását, és tovább szigeteli a Kremlt. Karantén ország lesz hosszú évekre Oroszország, hogy ez mit jelent a számukra és számunkra, azt még ma nem is sejtjük. Alapjaiban fog megváltozni a világunk, nemcsak Ukrajnában és Oroszországban, hanem szó szerint az egész Világban, mindenhol. Efelől nem lehet elbújni, más-milyen íze lesz a víznek és a kenyérnek... De ennél is több kérdés merül fel manapság: el kell-e fogadnia az EU-nak tagnak Ukrajnát „gyorsított” eljárásban, ahogyan azt Zelenszkij elnök követeli? Milyen következményekkel jár az ukrajnai háború az Európai Unió stratégiai irányvonalára nézve? Gazdasági, hadászati, esetleg újabb fegyverkezési verseny fog kezdődni? Egyszerre lesz zöld és puskaporszagú? Mi Putyin valódi szándéka és mi Oroszország érdeke, ez momentán egy, de valószínűleg hamarosan ketté fog válni (láthatóan)?! Nyilván az átlag orosz állampolgárnak nem a háború az érdeke, meg az, hogy meghaljon egy ismerős ismeretlenben.

Új világrendszer, új színpad

Putyin nem tudja bekebelezni Ukrajnát Oroszország részeként. Nem is tudná, nagy ország, büszke nemzet. Meg akarja büntetni, mert elárulta, mert a Nyugattal, az Unióval, a NATO-val kokettált, hűtlen lett. Ezért szerinte kemény büntetés jár, melyből a Nyugatnak is tanulnia kell. Azt gondolta, hogy ezután Oroszországot többet nem merik megalázni, és ezentúl tisztelni és félni fogják! Igaza van abban, hogy félni, de inkább gyűlölni fogják, ő fogja megjeleníteni Retteget Iván örökségét. Nehéz lesz a gyűlölet után újra „barátságosdit” játszani... Vagyis már oroszbarát kormányt nem tud állítani Kijevben?! Lehetséges scenáriók: két állam egy föderáció, vagyis lesz egy orosz és egy ukrán állam(rész), minden külön (közigazgatás, rendőrség stb.) és egy laza föderatív állam. Új

Dayton, Bosznia mintájára. Ebben az esetben nincs Oroszországhoz való csatlás (maximum Krím maradt Oroszország része), cserébe nemzetközi segítség lesz a felújításra, és fokozatos lesz a karanténból való kiengedés. Másik lehetőség hogy Újoroszország (Novorosszija) területét lehasítják, és Oroszországhoz csatolják (ez a jelenlegi Kelet-Ukrajnát, Donbaszt és a Fekete-tenger mellékét, Dél-Ukrajnát jelenti már Odessza nélkül). Ami megmarad Közép-Ukrajna és Nyugat-Ukrajna, az fogja alkotni az önálló Ukrajnát, de az semleges lesz, és nyugatos. Gazdaságilag egyik sem lesz erős, kiszolgáltatott lesz mind a kettő, az egyik Oroszországnak, míg a másik a Nyugatnak. Mivel már úgy tűnik, akár évekig is elhúzódhat a háború, ennek egyre kisebb az esélye, mert a sérelmek és a halottak száma egyre nő, a gyűlölet elharapózódott. Így akár egy számunkra ismeretlen forgatókönyv lapjait is írhatja a történelem, bár a geopolitikát ez sem fogja tudni meghaladni, akkor az pedig tüzsünetet fog eredményezni, vagy akár egy új világháború előszobáját.

Elhúzódó háború, energiahiány és az élelmezési válság

Ha elhúzódó állóháború lesz. Minden megváltozik a gyanakvás, bizalmatlanság magjai lesznek elvetve Közép-Európában, viszont geopolitikai értelemben felértékelődünk (mármint Magyarország). Az hogy gazdaságilag milyen kapcsolati hálónk lesz a centrumhoz, azt most még nehéz megmondani, az alárendelt szerep megmarad, de nagyban függ az EU, Amerika és Kína viszonyától (erőcentrumok hálójában leszünk). A legnagyobb kérdésünk az orosz gáz és orosz olaj: lesz, nem lesz, mi lesz? Az ellátás biztonságát szavatolni kell mind gazdaságilag, mind társadalmilag!

Ha az elhúzódó háború a Putyin-rendszer megszüntetésével ér véget, akár egy politikai káoszhoz, politikai feketelyukhoz vezethet Oroszországban, ami a világban további dominókat és politikai tabukat dönthet. Örmény–Azerbajdzsán, Közép-Ázsia, Távol-Kelet viszonylatban. Oroszország frusztrált lesz, az állam végleg lecsúszik a globális nagyhatalmi státusból a regionális hatalmak közé, ha ez történik: akkor ezt nyugodtan nevezhetjük zsákutcás geopolitikai fejlődésnek. A kínai sárkány karmai közé zuhan, ez az ölelkezés nem lesz egyenrangúak közötti... A frusztrált ember is veszélyes, a frusztrált állam még inkább, Nyugat pedig nem fogja jó szemmel nézni a barátkozást (Kína és Oroszország között)... Ez egy új hidegháború kezdete lehet!

A globális világgazdaság szerkezete visszavonhatatlanul meg fog változni, méghozzá igen drasztikusan, szállítói láncok átalakulnak, az energetikai szállítási útvonalak módosulnak. Mivel mi tranzitország vagyunk, kompország, lehet, hogy ez is átalakul majd? Az oktatásra, innovációra sokkal jobban oda kell figyelniünk (különben megindulunk a lejtőn)!

Az európai unió ilyen látványosan és gyorsan talán még nem döntött soha. Emlékezzünk a pandémiát nem tudta ilyen gyorsan kezelni, mint az orosz-

országi szankciókat, s egyre nagyobb ütemben folytatódik a fegyverszállítás Ukrajnába. Finnország és Svédország szinte napokon belül NATO-tag lesz. Vajon tudják, mit jelent ez önmagukra nézve, és mit idéznek elő saját állampolgárukra vonatkoztatva? Nem hiszem! Megbirkóznak a következő évek magas energiaáraival?! Egy válság kihívást is jelent, új, innovatív megoldásokat is magában hordozhat! De ha mégsem, akkor vajon látnak-e a politikán túlra, például látják-e a gazdasági válságot, ami lassan körbetekeri Európa testét, és egyre mélyebbre és mélyebbre vág a húsába, eurómilliárdok áramolnak ki a csövön számolatlanul, de ki fog fizetni, mert mindig fizetni kell valakiknek, valamikor? Idén szinte biztos az energiadrágulás mellett az élelmezési válság is, az élelmiszerárak megugranak, az ukrán gabona, étolaj, az orosz gabona mind hiányozni fognak, elsősorban Közép-Keleten és Észak-Afrikában jelenthet ez gondot. Újabb migránshullámot indíthat el, már megint egy eleve árdrágulással sújtott Európára, ahol így is az alsó középosztály menthetetlenül megindul a „lejtőn”. Mit jelenthet ez a politika világában: akár egy komoly átrendeződést is! Rohanunk az ismeretlenbe! Amerika pénzügyi befektetői fognak segíteni az eurón, Brüsszelen, majd ők mentik meg a válsággal küszködő gazdaságát? És ennek az lesz a megoldása, hogy a lakosságnak kell majd megfizetnie az árát, és látványosan csökkennek a jóléti kiadások! Éljen Milton Friedman! Lesznek még itt tüntetések, és új pártok születnek a semmiből! A háború nyertese egyértelműen az Egyesült Államok, mely a Föld gázpiacát és energiapiacát újraosztotta az embargó alatt, rátette kezét a stratégiai útvonalakra és a legfontosabb geopolitikai mezőkre! Úgy, hogy az egész Világnak és önmagának jó legyen! És Jó lett! Sajnos Putyin nem a saját kottájából játszott, hanem egy óriási átverés részese lett. Szegény oroszok, orosz emberek...

Még van egy játékos, aki nyertesként maradt a pókerasztalnál – nem, nem Oroszország, hanem Kína! Kínai sárkány: néz, számol, cselekszik, befektet, a dizőz, beelőz Mindenkit. Afrika jelentős részét felvásárolta, bekebelezte, ott megverte az USA-t. Amerika pedig igazából időt nyert, és maga alá gyűri, gyúrta az Uniót (alárendelt szerepre kényszeríti). És az igazi meccsre készül, mely még csak ezután fog kezdődni a romos, lerombolt Ukrajna és a gazdaságilag legyengült, megtépázott Oroszország után! Valaminek vége lesz, és a másik valami fog elkezdődni, ó szegény, naiv emberiség! És kik fognak nyerni végül? Meglepően a BIGTech-cégek, Elon Musk, Twitter, Mark Zuckerberg, Facebook, Google, Jeff Bezos, Amazon és az új globális elit; a transzhumán tervvel, de ez már egy másik szomorú történet, amit majd meg kell énekelni. „Van egy végtelen és önmagának abszolút Isten, teremt egy másik lényt: ha már teremti, miért ily távol önmagától? MERT nagyon távol vagyunk Istentől. Mintha nem is Embert akart volna teremteni, hanem a távolság tényét” (Szentkuthy Miklós: *Az egyetlen metafora felé*). Igen, talán soha nem voltunk ilyen távol Istentől, mint MOST! Ezt a távolságot viszont magunknak kell legyőzni közösen!

- Amerikai gyarmat lesz Európa? Bruno Maçães *Eurázsia hajnala* (2021) című könyvéről beszélgetés a szerzővel a portfólión, <https://www.portfolio.hu/global/20211012/amerikai-gyarmat-lesz-europa-veszelyes-jovot-josol-a-szakerto-504690>
- Brzezinski, Zbigniew: *A nagy sakktabla*. Budapest, 2018, Antall József Tudásközpont, 320.
- Crawford, Charles előadása Az ukrán-orosz halálkultuszról, https://charlescrawford.biz/2022/02/26/ukraine-russias-death-cult/?fbclid=IwAR0MxYkTSTON7wsQvRI_HwBitYqISXz3ly3ADNi0XTHj_UXFFHiGiUUz0N_Y&utm-source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_202203
- Csizmadia Norbert: *Eurázsia felemelkedése és a változó geopolitikai környezet* (2021).<https://novekedes.hu/mag/euraszia-felemelkedese-es-a-valtozo-geopolitikai-kornyezet>
- Dijkink, G.: *National Identity and Geopolitical Visions*. Routledge, 1996.
- Ferguson, N.: *Ist der Ferne Osten zum neuen Westen geworden?* (2016), [web:] <https://www.welt.de/kultur/literarischewelt/article116309504/Ist-der-Ferne-Osten-zum-neuen-Westen-geworden.html>
- Horváth Marcell – Boros Eszter: *Eurázsia felemelkedése: valós növekedési potenciál Európa számára* (2021), <https://www.google.hu/url?sa=t&rct=Fhorvath-marcell-boros-eszter-euraszia-felemelkedese-valos-novekedesi-potencial-europa-szamara.pdf>
- Kaplan, Robert D.: *A földrajz bosszúja*. Budapest, 2019, Antall József Tudásközpont, 329.
- Marshall, Tim: *A földrajz fogságában*. Budapest, 2016, Park kiadó, 345.
- Mező Ferenc: Eurázsia geopolitikája. Geográfus Doktoranduszok II. Országos Konferenciája, 1998, 263–273, ELTE TTK Földrajzi Tanszékcsoport.
- Mező Ferenc: *Brzezinski, Zbigniew (1997): The Geostrategy for Eurasia*. Foreign Affairs, Szept./Okt., 50–65, KLIÓ 1999/1, 12–16.
- Mező Ferenc: A Kaukázus a Szovjetunió felbomlása után, II. *Magyar Szemle*, 2000/9–10, 108–124.
- Mező Ferenc: *Politikai földrajz alapjai*. DE, 2003, Egyetemi jegyzet, 398.
- Mező Ferenc: Európa újrajzolása. In *Magyarság és Európa (Tegnap és ma)*. Szerk. Pallai L. Debrecen, 2006, 275–291.
- Mező Ferenc: A kapitalizmus ideológiája. *Politikatudományi Szemle*, 2007/3, 45–69.
- Mező Ferenc: A geopolitika formaváltozásai. *Valóság*, 2007/7, 87–106
- Mező Ferenc: A Kaukázus a Szovjetunió felbomlása után, I. *Magyar Szemle*, 2000/7–8, 9–106
- Mező Ferenc: BigTech-demokrácia és demográfiai válság az USA-ban. *Hitel*, 2021/7, 7–19
- Mező Ferenc: Afganisztán és a Vietnám-szindróma. *Hitel*, 2022/1, 72–80.
- Ukrajnai háború Putyin végének a kezdete, <https://www.welt.de/debatte/kommentare/plus237274987/Ukraine-Krieg-Der-Anfang-vom-Ende-des-Wladimir-Putin.html>
- Orosz ukrán invázió és 2008 Dél-Osszétia Grúzia invázió, <https://foreignpolicy.com/2022/02/22/russia-ukraine-invasion-georgia-2008-south-ossetia-tskhinvali/>
- Putyin elveszejteti Oroszországot, <https://www.foreignaffairs.com/articles/2022-03-03/will-putin-lose-russia>
- Spykman, N. J.: *America's strategies in world politics: The United States and the balance of power*. New York, NJ, 1942, Harcourt, Brace and Company.
- Ó Tuathail, G.: *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. Minneapolis, 1996, University of Minnesota Press.

Szegedi Kovács György

Nagyzoli

A Deák Ferenc utca felől,
a Horváthék utáni dombok mögül
(itt csúszkáltunk le telente szánkóval),
utána settenkedtünk a szőlősorok,
szénakazlak mögött, vagyis
nem igazán settenkedtünk,
nem igazán őutána,
inkább a légpuskája.
Fényképész Nagyzoli,
puska, Bandi-macska.
Ahogy pökhendin odaveti
a még rúgkapáló madarakat.
Azután se puska, se macska,
csak Nagyzoli, s közben
huhogtak a galambok.
Kezeit összekulcsolva
ő is huhogni kezdett.
Milyen jól csinálta, olyan volt,
akár a galambok.
Majd előkerült
Bandi is.
Nagyzoli lendületes karmunkával
a tyúktól mögé sietett,
Vizelni kezdett.
Szédületes technikával
körbe locsolta az ólajtót,
majd hirtelen Bandit vette célba;
„ruszkik haza, ruszkik haza”, mondta,
s közben huhogtak
a galambok.

SZEGEDI KOVÁCS GYÖRGY (1959) lelkésznek tanult, 1987 óta közöl verseket. Legutóbbi kötete: *Fehér* (Vörösmarty Társaság, 2020).

Úgysem az

A sakkfigura az asztal alatt,
a macska tányérjának dőlve.
Tisztálkodik a légy a pohár szélén.
Tüzednél most fázom.
Nyiklik-nyeklik a gyertya
döcögő lángja a Tejút alatt.

Úgysem az itt semmi,
aminek látszik.

Wahorn András: Cowboy kalap, 2007 (Luhász Gyűjtemény)

„Egy olyan régióban, amely nincs, utazni sem lehet, tehát nem kell hozzá útikönyv”

Az *Utazások Erdélyben* című útikönyv kiadásainak összehasonlító elemzése

Bevezető

„Annyira nem létezett Erdély, hogy a nyolcvanas években, amikor amúgy is elvettek a vámosok a hozzánk látogató magyarországiaktól szinte minden könyvet és folyóiratot, egy útikönyv bizonyult a legveszélyesebbnek, irgalmatlanul elkonzerválták, ha megtalálták. A gépkocsi motorházába vagy ing, esetleg szoknya alá rejtve hozták át a határon a barátaink. A címe: *Utazások Erdélyben*. Ne gondolja senki, hogy netán szörnyű, irredenta mondatokat bújtattak a könyv lapjai. Dehogya. »Csak« magyar településnevek voltak benne, mint Kolozsvár vagy Marosvásárhely, amit akkor már tilos volt magyarul használni. És hát maga a cím! Hogy egy útikönyv egy nem létező régióról szól: Erdélyről. Ahogy ma például nem létezik Székelyföld. [...] *Utazások Erdélyben*? Egy olyan régióban, amely nincs, utazni sem lehet, tehát nem kell hozzá útikönyv. Akkor meg elkobozzuk, ez volt a verdikt.”¹ Markó Béla idézte fel így a Mátyás Vilmos által írt, s 1990 előtt négy kiadásban megjelent *Utazások Erdélyben* című útikönyv jelentőségét. A kötet jóval többet jelentett tehát egy szokásos bédekkernél. A Kádár-rendszerben megjelent egyetlen, kifejezetten Erdélyt bemutató útikönyvként nemcsak magyarországi százezrek Erdély-képét formálta, de – mint láttuk – román hatósági ingerültséget és intézkedéseket is kiváltott. Éppen ezért Mátyás Vilmos könyvének elemzése hasznos adalékokkal szolgálhat annak megértéséhez, vajon a határon túli s különösen az erdélyi magyarság iránt a Kádár-rendszerben bűvópatakként élő érdeklődés milyen forrásokból táplálkozhatott, s a romániai magyarságot felfedezőik milyen tudással felvértezve vágta neki az útnak.

Dolgozatunkban az *Utazások Erdélyben* két kiadását tehát nem annyira turisztikai, mint inkább történet- és emlékezetpolitikai szempontból dolgozzuk fel. Arra voltunk kíváncsiak: a hivatalosan antinacionalista kádárista rendszer

ABLONCZY BÁLINT (1981) újságíró, szerkesztő, az ELTE BTK Művelődéstörténeti Doktori Programjának hallgatója.

Köszönöm bátyámnak, Ablonczy Baláznak, hogy a témára felhívta a figyelmemet.

1 Markó Béla: Miért nincs, ha van. Az Erdély-kép változásairól. *Mozgó Világ*, 2016/7-8, 89.

ellenőrzött könyvkiadásának ilyen érzékeny szegmensében, az Erdélyről szóló, tömegeket elérő útikönyv különböző kiadásaiban milyen hangsúlyeltolódások fedezhetők fel. Beszűrődnek-e a szövegbe a magyar–román közös múlt konfliktusai? Miként jelennek meg a magyar történelem és kultúra internacionalista kánonba nem vagy csak nehezen illeszthető erdélyi szereplői? Találjuk-e nyomát a két állam folyamatosan romló viszonyának s az erdélyi magyarság fokozatosan súlyosbodó életkörülményei miatt a nyolcvanas években óvatosan módosuló magyar állami politikának?²

A kérdések megválaszolásához az *Utazások Erdélyben* első³ és negyedik⁴ kiadását vetettük egybe. Az összehasonlító elemzés előtt azonban bemutatjuk az útikönyv szerzőjének igen tanulságos életútját, amely az útikönyv kontextusba helyezésében is segít. Mátyás Vilmos ugyan Aradon született 1911-ben, de mivel családja Háromszékről származott, önmagát mindig székelynek nevezte. Erdőmérnöki diplomáját Sopronban szerezte 1937-ben, és rövid kárpátaljai szolgálat után, Észak-Erdély 1940-es visszacsatolását követően, a Görgényi-havasokban az Iszticsói Erdőgondnokság vezetője lett. A második világháború után több gondnokságon dolgozott, majd az Erdészeti Kutató Intézet munkatársa lett Sopronban, ekkor indította meg az erdészeti szakmunkásképzést is. Az Erdészeti Kutató Intézetben a maggazdálkodás, a magvizsgálat témakörének kialakítójaként, fejlesztőjeként dolgozott, különösen a tölgyfákkal kapcsolatos vizsgálatainak voltak jelentősek.

A kései kegyes nekrológ némileg talán legendásító szerzője Mátyás Vilmos erdészeti munkája mellett eltéphetetlen erdélyi kötelékeit emelte ki: „Kós Károllyal 1930 óta tartotta a kapcsolatot (a róla megjelent képes kötetbe a legtöbb műalkotást Mátyás Vilmos bocsátotta a szerkesztő rendelkezésére), személyesen ismerte Tamási Áront, Nyíró Józsefet, Bánffy Miklóst, Szentimrei Jenőt. Az Erdélyi Helikon egyetlen diák pártoló tagja volt. [...] Pataki mellett másik eszményképe a nagy természetbarát Czárán Gyula bányamérnök és jogász volt, aki földbirtoka minden jövedelmét a Bihari hegység barlangjai természeti szépségeinek a felkutatására, turista útjainak a kiépítésére fordította. Az eszménykép

2 A téma szakirodalmának átfogó bemutatására nincs terünk, többek között az alábbi munkákat tartjuk a leghasznosabbnak: Bárdi Nándor: „Románia magyarságpolitikája, 1918–1989” = *Magyarok Romániában, 1990–2015*. Szerk. Bárdi Nándor – Eger György. Budapest, 2017, L’Harmattan Kiadó, 96–128; Vincze Gábor: Tovább a lejtőn – a gödör aljáig. Magyar–román kapcsolatok 1989 második felében a magyar diplomáciai iratok tükrében. *Székelyföld*, 2009/7, 75–120; Medgyesi Konstantin: Tizenhét perc, ami megtörte Grósz Károly karrierjét. *Betekintő* 2019/3, 5–29; Novák Csaba Zoltán: *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája, II. 1974–1989*. Csíkszereda, 2017, Pro-Print, 70–118; Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés, 1956–1989*. Budapest, 2007, Napvilág; Kaszás Veronika: *Erdélyi menekültek Magyarországon, 1988–1989*. Budapest, 2015, Gondolat.

3 Dr. Mátyás Vilmos: *Utazások Erdélyben*. Budapest, 1977 (a továbbiakban UE1). Panoráma „mini” útikönyvek.

4 Dr. Mátyás Vilmos: *Utazások Erdélyben*. Budapest, 1986 (a továbbiakban UE4). Panoráma „mini” útikönyvek.

életrajza Mátyás Vilmos hagyatékában található, és a szerző Czáránról nevezte el az Erdélyi Kárpát Egyesület Aradi Csoportját, melynek Ő volt a főtítkára.”⁵ A nekrológ Mátyás Vilmos élete egyik fő munkájának a „négy kiadást megért, több mint 170 ezer példányos Utazások Erdélyben” című kötetet nevezte. Akárcsak Markó Béla, dr. Tompa Károly is a magyar-román emlékezetpolitikai konfliktus összefüggérendszerében helyezte el az útikönyvet. „Ezt a könyvet a románok nem szeretik. Ezerszámra kobozták el a határon egyetlen adata miatt: »1209. A román lakosság első megbízható említése Fogarasban.«”⁶ A visszaemlékezésből tehát egy nagy szakmai tudással rendelkező, kényszerűségből elhagyott szülőföldjéhez a végtelenségig ragaszkodó, művelt polihisztor képe rajzolódik ki.

Nem tagadva Mátyás Vilmos személyiségének e jegyeit, más visszaemlékezések a zavarba ejtő vonásokat is kiemelik. „Munkabírása, mozgékonyága éppoly lenyűgöző volt, mint váratlan hangulatváltásai. Harsány egyéniségéhez hozzátartozott a nők zavarba hozására való törekvés. Válogatott trágárságok elmondása közben élénken figyelte a szerencsétlen paciens arcát, várva a reakciókat.”⁷ Hasonló okokból veszett össze Mátyás Vilmossal a közös erdélyi származás és érdeklődés miatt vele sokáig jó viszonyt ápoló László Gyula. A régész-festőművész egy 1973-ban írott levelében éles hangon kérte ki, hogy az erdőmérnök társaságban László menyének trágárságokat suttogott.⁸ Az összeveszés azonban nem akadályozta meg László Gyulát abban, hogy Mátyás Vilmos 1986-ban bekövetkezett halálakor az erdőmérnök feleségének és fiának személyes hangvételtű, „régii barátként” aláírt levélben kondoleáljon. Más emlékezőkhöz hasonlóan a régész is Mátyás Vilmos Erdélyhez való ragaszkodását emelte ki. „Erdély szenvedélyes és konok szerelmese voltál: »menedékem a nagy hegyek, az élet fölött elmegyek, s köszöntöm őt, ki zajlik és pihen, én, örök vándor, örök idegen« írta Reményik Sándor Erdély halk hangú nagy költője, aki Végvárként zokogott az égre az igazságtalanságokért. Megjelenésedben az erdélyi nemesek voltak példaképeid, otthonoddal az ő otthonaidat hoztad közénk. Könyveidet éppen olyan szeretettel vetted kézbe, mint elődeid a régi kúriákban. Mindig elégedetlen voltál önmagaddal, s ezt konok haragoddal, parancsoló hangoddal takarogtad. Az erdő – melynek tudósa voltál – Erdélyre emlékeztetett.”⁹

Mátyás Vilmos mellett az útikönyv szakértői körét is erős erdélyi kötődések határozták meg. Az első és a negyedik kiadásban is lektorként, illetve a „Gyakorlati tudnivalók” fejezet szerzőjeként működött közre dr. Balás Gábor. A gyergyó-

5 Dr. Tompa Károly: Mátyás Vilmosra emlékezem. *Erdészeti Lapok*, 1997/1, 24.

6 Uo.

7 Szujkóné dr. Lacza Júlia: Mátyás Vilmos = Bartha Dénes, Csapody István, Szofridt István (szerk.): *Mestereink. Ilyennek láttuk őket. Emlékmorzsák a közelmúlt jeles botanikusairól*. Sopron, 2000, Nyugat-Magyarországi Egyetem Soproni Erdőmérnöki Kar, Növénytan Tanszék, 64.

8 Levél Mátyás Vilmosnak, Kecskemét 1973. január 9. MTA BTK László Gyula Digitális Archívum, <http://lgyda.btk.mta.hu/levelezes/1971-1973> (letöltés dátuma: 2021. június 22.)

9 Levél Mátyás Vilmos családjának, Balatonrendes, 1986. július 13., MTA BTK László Gyula Digitális Archívum, <http://lgyda.btk.mta.hu/levelezes/1986> (letöltés dátuma: 2021. június 22.)

szentmiklósi születésű ügyvéd 1937-ben fővárosi szolgálatba állt, a második világháború alatt tartalékos tisztként szolgált a 2. Vkf. osztályon. 1945 után a fővárosi FKGP-ben politizált, volt a XI. kerületi alapszervezet elnöke, majd építőipari segédtervező (1950–1963), a *Tanácsi Építő* című lap szerkesztője (1963–1988) volt. Legnagyobb szenvedélye azonban Erdélyhez kötötte, több tanulmányban foglalkozott a székely rovásírással, illetve az erdélyi jogtörténettel. A negyedik kiadásban lektorként működött közre még a kolozsvári születésű Szász Zoltán, a modern kori román-magyar kapcsolatok kutatója (nem mellesleg az 1986-os, háromkötetes *Erdély története* szerkesztője), illetve Entz Géza művészettörténész. Ő ugyan nem erdélyi származású, de 1941-től a kolozsvári egyetemen dolgozott egészen 1950-es repatriálásáig. (Az útikönyv egyetlen nem erdélyi kötődésű szakértője Szabó Miklós történész volt.)

Miután bemutattok az *Utazások Erdélyben* szerzőjét és szakértői körét, rátérünk a két kiadás összehasonlítására, hogy választ találjunk a bevezetőben felvetett kérdésekre. Az első szembeszökő különbség a terjedelemmel kapcsolatos: míg az 1977-es első kiadás 204 oldal, addig az 1986-ban megjelent negyedik kiadás jelentősen hosszabb, összesen 267 oldalra rúg. Sokatmondó, hogy mely tájegységek kaptak jelentősebb figyelmet: míg 1977-ben Kalotaszeget mindössze két oldal tárgyalta,¹⁰ addig 1986-ban már háromszor annyi,¹¹ s jóval részletesebb lett a székelyföldi anyag is. Talán nem tévedünk nagyot, ha úgy véljük: a két színmagyar vidékkel foglalkozó rész terjedelmének növekedése mögött olvasói igények álltak. Hiszen az Erdélybe látogatók többsége akkor (és napjainkban is) sokkal inkább ezekre a tájakra, mintsem mondjuk az Al-Dunára vagy Máramarosra kíváncsi.

Finom hangsúlyeltolódás figyelhető meg a települések elnevezésének használatában. Az első kiadás tartalomjegyzékében az ajánlott túraútvonalakra eső városok és tájegységek nevei románul, de magyarul toldalékolva szerepeltek, s így valóságos nyelvi szörnyszülöttek jöttek létre (például: Oradeától Cluj-Napocáig.) A második kiadás már egy fokkal jobban ügyelt a magyar (nyelvi) érzékenységre: előbb ugyan románul szerepelt minden magyar város, de rögtön alatta magyarul. (Például: Oradea–Depresiunea Huedinului–Cluj-Napoca; Nagyvárad–Kalotaszeg–Kolozsvár.) Ugyancsak árnyalatnyi, de alighanem szintén olvasói visszajelzések nyomán kialakult fontos különbség, hogy az első kiadásban a városok, tájegységek tárgyalásánál a román név mindig fetteivel, nagyobb betűvel, míg a magyar változat kisebb és egyszerűbb betűtípussal szerepelt. Abban viszont nincs eltérés, hogy mindkét kiadás összesen kilenc túraútvonal mentén javasolta Erdély felfedezését.

Az általános jellemzők összevetése után a továbbiakban három szempontrendszer alapján vizsgáljuk az *Utazások Erdélyben* két kiadásának különbségeit: 1) kronológia, 2) román-magyar konfliktusok, 3) városok és tájegységek.

10 UE1 35–37.

11 UE 42–49.

1. A múlt meghódítása – kronológiai különbségek

A bőséges történeti bevezetőnél rögtön feltűnik, hogy az első kiadásból teljesen hiányzik az erdélyi fejedelmek és kormányzók listája. Talán túlságosan magyar karakterűnek tűnt volna a felsorolás a román nép történelmi harcait és Avram Iancu jelentőségét gyakran hangsúlyozó első kiadásban? Nem tudjuk, azt viszont igen, hogy a negyedik kiadásban már szerepel egy ilyen lista II. János Zsigmondtól (1540–1551) Ludwig Folliot de Crenneville katonai kormányzóig (1861–1867).¹²

Érdekes megfigyelni, hogy a történelmi események listázásánál a 20. századhoz közeledve egyre több a néha csak árnyalatnyi, ugyanakkor kivétel nélkül a magyar műltszemlélethez jobban igazodó változás. Hol a szóhasználat alakul át, hol a korábban elhallgatott esemény kerül be a kronológiába. Elgondolkodtató, hogy a Tompa Károly Mátyás Vilmos-nekrológiájában említett dátum, amely szerinte kiváltotta a román hatóságok haragját, csak az első kiadásban szerepel: „1210: Erdélyi románok első hiteles említése.”¹³ A negyedik kiadás más eszközökkel érzékelteti, hogy szó sem lehet a dákö-román kontinuitásról, egyáltalán, a magyar honfoglalást megelőző erdélyi román jelenlétről. Egyrészt megjelenik a fokozatos székely betelepülés motívuma: „1224: A székelyek zömét már a Kárpátok közelében találjuk. Korábbi szállásukra szászok jönnek, akik II. Andrástól az Andreanum kiváltságlevelet kapják.”¹⁴ (Az első kiadásban még csak annyi szerepel az 1224-es dátumnál, hogy „II. András Andreanum néven ismert oklevelében lefekteti az ekkor betelepített szászok privilégiumait”).¹⁵

Bekerült ugyanakkor a negyedik kiadásba egy másik dátum, amely bár nem olyan explicit, mint az 1210-es említés, mégis érzékelteti, hogy csak a már megtelepedett és államszervezetet kialakító magyarság után tűnik fel Erdélyben a románság. Eszerint 1252-ben „A kerci apátság oklevelében megemlítik a vlachokat és a besenyőket.”¹⁶ Hasonló hangsúlyeltolódás figyelhető meg a román történetírásban a „három román országot először egyesítő” Mihai Vitezaul történelmi szerepének említésekor. Míg az *Utazások Erdélyben* 1977-es kiadása 1599-nél még úgy fogalmaz, hogy „Vitéz Mihály (Mihai Vitezaul) román fejedelem elfoglalja Gyulafehérvárt, és felveszi az erdélyi fejedelmi címet”,¹⁷ addig 1986-ban az „elfoglalja Gyulafehérvárt, és helytartói hatalmat gyakorol”¹⁸ megfogalmazás jelenik meg, amely tagadja a vajda önálló erdélyi pozícióját, és pusztán helytartóként ismeri el.

12 UE4 20–21.

13 UE1 16.

14 UE4 18.

15 UE1 16

16 UE4 18.

17 UE1 16

18 UE4 18

Az időben előrehaladva egyre több és látványosabb eltérést találhatunk a két kiadás kronológiája között. Például 1848–49-es forradalom és szabadságharc erdélyi vonatkozásainál az 1977-es változat lényegében még a román történetírás hivatalos álláspontját veszi át, amikor arról ír: „A románság Avram Iancu vezetésével megkísérli szabadsága kivívását.”¹⁹ Ehhez képest az 1986-as változat – elhallgatva ugyan a két nép közötti konfliktus okait – teljesen eltérő hangnemben tárgyalja az eseményeket az 1849-es évszámnál. „A magyar és a román forradalmi erők közötti fegyveres harcnak tárgyalás útján próbálnak véget vetni. A megegyezés lehetőségét megszünteti a magyar szabadságharc veresége.”²⁰

Nem csak az az érdekes, hogy mi szerepel eltérően a két kiadásban, hanem az is, mely dátumok maradnak ki. Például az első kiadásban – vélhetően megint csak a román nemzeti érzékenységgel kapcsolatos túlbuzgóság miatt – sem Erdély és Magyarország 1867-es egyesítése, sem az 1920-as trianoni békeszerződés nem szerepel, viszont mindkét dátumot megtaláljuk a később megjelent könyvben.²¹ Ismételten finom jelentésváltozáson esik át az 1940-es esztendő értékelése. „A bécsi döntés értelmében Magyarország **megszállja** (kiemelés – A. B.) az észak-erdélyi területeket”²² (1977), illetve „A második bécsi döntés értelmében a magyarok **bevonulnak** (kiemelés – A. B.) az észak-erdélyi területekre” (1986).²³ Talán mondani sem kell, az apró módosítás mennyire megváltoztatja a jelentést: a „megszállással” a könyv megint csak a román álláspontot veszi át, amely a német–olasz döntőbíráskodást követő eseményeket Magyarország jogtalan okkupációjának tartja. Ehhez képest a bevonulás jóval semlegesebb megfogalmazás – alighanem ez volt a maximum, amit 1986 Magyarországon le lehetett írni. Hasonló logikai láncon halad az 1944-es év eseményeinek tárgyalása, amelyről az első kiadás így fogalmaz: „a román csapatok a szovjet hadsereggel együttműködve visszafoglalják az észak-erdélyi területeket”²⁴ – a „visszafoglalják” szó egyértelművé teszi, hogy ki a terület jogos tulajdonosa. Ehhez képest a második kiadás jóval árnyaltabb és valóságghűbb leírást ad. „Az Erdély területén folyó hadműveletekben a szovjet hadsereg oldalán román csapatok is részt vesznek. A szeptember 12-i román fegyverszüneti szerződés kimondja Észak-Erdélynek a békeszerződésig Romániához való visszacsatolását.”²⁵ Ugyanígy kibővíti a negyedik kiadás az első kiadás 1945-re vonatkozó szikár tényközlését („Dr. Petru Groza demokratikus kormányt alakít”).²⁶ az alábbi mellékmondattal:

19 UE1 17.

20 UE4 19.

21 Mindkettő UE4 19.

22 UE1 17.

23 UE4 19.

24 UE1 17.

25 UE4 19.

26 UE1 17.

„a román kormány átveszi Észak-Erdély közigazgatását”.²⁷ Csakhogy a kevésbé tájékozott olvasó számára nem világos, ha 1944. szeptemberi fegyverszüneti szerződés kimondja Észak-Erdély Romániához való visszacsatolását, miért csak 1945-ben tér vissza a román közigazgatás. Kimarad az a fontos információ, hogy 1944 novemberében a Szovjetunió a térségből kiharcolta a román közigazgatást, hogy Erdély sorsának lebegtetésével manipulálja Magyarországot és Romániát.

2. Az erőszak terei és nevei – román–magyar konfliktusok ábrázolása

Miután áttekintettük a kronológiában fellelhető eltéréseket, azt vizsgáljuk meg, miként jelennek meg az útikönyvekben a magyar–román közös múlt legkonfliktusosabb témái, például a Horea-Cloșca-féle 1784-es parasztfelkelés vagy 1848–49-es összecsapások emlékezete. Bizonyos következetlenség mindkét kiadásban tetten érhető. Például a Nagyenyed magyarságát javarészt elpusztító 1849. januári tömegmészárlásról 1977-ben és 1986-ban is csak ennyi olvasható: „A vár főbejáratától jobbra, a Bethlen-kollégium oldalszárnyával szemben a falban jelentéktelen kis emléktábla található: 1849. jan. 8. E tábla tövében van a 700 nagyenyedi lakos tömegsírja.”²⁸ Az olvasót egy félmondat sem orientálja, hogy a városra zúduló román felkelők hajtották végre a tömegmészárlást.

Az elhallgatás annál is érthetlenebb, mert más esetben igen jelentős eltérésekkel számol be az útikönyv két kiadása egy nagyenyedihez nagyon hasonló eseményről. Az Érchegeységben található Abrudbánya felprédálásáról szólva az első kiadás még igen szemérmes: eszerint a bányavároskát „1848-ban népfelkelés pusztította el”,²⁹ semmilyen közelebbi információt nem kapunk a „népfelkelés” természetéről, illetve etnikai vonatkozásairól. Ehhez képest a második változat jóval informatívabb és valóságosabb: „1784. november 7-én és később, 1849. május 23-án a felkelt mócok kétszer pusztították el, magyar lakosságának csak töredéke maradt életben. A várost kirabolták és felgyújtották, a templom is leégett.”³⁰ Egy másik esetben a nagyenyedi tragédia elhallgatása és az abrudbányai pusztítás világos leírása közötti megoldást választott az útikönyv szerzője. A Brád közeli Mesztákon község egykori ortodox temploma leírásánál olvashatjuk: „1784. október 31-én e templomban fogadta meg Horia és Crisan, felkelőtársaival együtt, hogy inkább belép az osztrák hadseregbe, de jobbágy nem marad. A felkelést 1784 decemberében a császári hadak vérbefojtották, s vezetőit Gyulafehérváron válogatott kínzások között kivégezték.”³¹ Ehhez képest

27 UE1 19.

28 UE1 54, illetve UE 70.

29 UE1 126.

30 UE4 158.

31 UE1 125.

a negyedik kiadás egy közbeszúrt mondattal jelzi a korabeli felkelés etnikai dimenzióit. „1784. október 31-én e templomban fogadta meg Horia és Crisan, felkelőtársaival együtt, hogy inkább belép az osztrák hadseregbe, de jobbágy nem marad. A felkelést – **melynek a környékbeli magyarok közül nem csak nemesek estek áldozatul** (kiemelés – A. B.) – 1784 decemberében a császári hadak vérbefojtották s vezetőit Gyulafehérváron válogatott kínzások között kivégezték.”³²

Hasonló eufemizálás figyelhető meg Kemény Zsigmond sírja kapcsán, amelyet a második világháború végén helyi román parasztok hánytak szét. „Kemény Zsigmond sírkövének már csak maradványai láthatók”³³ (1977), illetve „Pusztakamarás Kemény Zsigmond sírkövének csak **csonkjai** (kiemelés – A. B.) vannak meg.”³⁴ Utóbbi megfogalmazás legalább sejtetni engedi, hogy nem a természet erői pusztították el a magyar kultúra számára oly fontos író síremlékét.

3. Városok és vidékek – eltérő tájképek

Mint említettük, az *Utazások Erdélyben* negyedik kiadásában jelentősebb nagyobb terjedelem foglalkozik Székelyfölddel, illetve Kalotaszeggel, mint az előzőben. Utóbbi tájegység leírásában találtuk az egyetlen, mégoly áttételes utalást az útikönyvben Erdély etnikai viszonyainak – jórészt mesterséges – átalakulására. A Kolozsvártól nyugatra, a Gyalui-havasok, a Vlegyásza-havas és a Mesezs-hegység között elhelyezkedő tájegység általános leírásánál olvasható az alábbi mondat: „A románság a kihalt magyarság több templomát átvett úgy, ahogy a magyarság a szászokét.” Ugyanitt szerepel az új ipari létesítményeket, utakat, oktatási intézményeket és termelőszövetkezeteket rendszerint a haladás jeleként ünneplő útikönyvben az egyetlen utalás arra, hogy a (szocialista) modernizáció nem csupán előnyökkel járt. „A kalotaszegi falvak képe a második világháború után részben előnytelenül megváltozott.”³⁵

Székelyföld leírásánál is jóval bővebb a negyedik kiadás anyaga az elsőénél. Külön fejezetet kapott Sepsiszentgyörgy és Csíkszereda, Mátyás Vilmos új kirándulásokat ajánl Marosvásárhely környékén, a Nyárad mentén, és több térkép színesíti a Székelyföldről szóló részben. Ebben bújik ki az erdészeti szakember az útikönyv szerzőjéből, a háromszéki Kálnok leírásánál fontosnak tartja megjegyezni, hogy „itt nyugszik kálnoki Bedő Albert erdőmérnök, a magyar erdészet kiemelkedő alakjának sírja, fő műve: *Magyarország erdeinek leírása*”.³⁶

32 UE4 157.

33 UE1 103.

34 UE4 131.

35 UE4 43, 44.

36 UE4 255.

Nemcsak az erdészeti utalás, de a székelységgel kapcsolatos, érzelemmel teli kiszólások is jelzik a negyedik kiadásban a származására mindig büszke Mátyás Vilmos kötődését. Csak egy példa: Szejkefürdőnél az első kiadásban még csak egy rövid tárgyyszerű leírás olvasható Orbán Balázs sírjáról, ami a negyedik kiadásban már így szerepel: „Az író szerény lakóháza a szomszédos Lengyel-falván volt, a nép »szegény bárónak« becézte önzetlen egyszerűségéért. [...] Ahogy Széchenyit a »legnagyobb magyar«-nak, úgy Orbán Balázst a »legnagyobb székel«-nek nevezik. Életműve mai napig a Székelyföld pótolhatatlan adattára; ezen könyv írásánál sem nélkülözhattük.”³⁷

Összegzés

A fentiekben igyekeztünk felvázolni, miként változott az *Utazások Erdélyben* tényanyaga, a magyar-román közös múlt és Erdély történetének bemutatása. Talán nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk: ezek a néha árnyalatnyi, néha jelentős különbségek párhuzamba állíthatók a hivatalos magyarországi politika változásaival. Az első kiadás évében, 1977-ben került sor a Debrecen-nagyvárad-i csúcstalálkozóra, amely az utolsó bilaterális tárgyalás volt Kádár János és Nicolae Ceaușescu között, ezt követően a magyar pártvezető már nem volt hajlandó találkozni román partnerével. A kudarcba fulladt tárgyalás jelezte, a hivatalos Magyarország által addig vallott internacionalista partnerség alapján már nem lehet rendezni a magyar-román viszony problémáit. Másként szólva, idővel a legdogmatikusabb magyarországi párt- és állami vezető számára is világossá válhatott, hogy a kétoldalú viszony romlásáért nem a sokat kárhozott magyar nacionalizmus a felelős.

Az útikönyv negyedik kiadásának évében látott napvilágot Erdély háromkötetes története, amelynek ráadásul főszerkesztője a hivatalban levő művelődési miniszter, Köpeczi Béla volt. Egy ilyen vállalkozás még egy évtizeddel korábban is elképzelhetetlen lett volna. A két dátum között pedig a Romániából érkező rossz hírekkel arányosan nőtt a magyarországi közvélemény aggodalma, mind többen szállítottak gyógyszert, élelmiszert erdélyi rokonaiknak. A társadalmi hangulatváltozást az egyre jelentősebb legitimitáshiánnyal küzdő magyar pártvezetés sem hagyhatta figyelmen kívül. Egyre inkább úgy tűnt, az erőszakos romániai kulturális homogenizációs folyamatnak semmi sem szabhat gátat. 1985 első negyedében megszűntek a Román Rádió nemzetiségi körzeti adói Kolozsvárott, Marosvásárhelyen és Temesvárott, hasonló sorsra jutott a bukaresti televízió magyar adása is. Eltűntek a kétnyelvű feliratok, 1986–1987-ben az erdélyi városok magyar utcaneveinek többségét románra változtatták. A magyar könyvkiadást jelentősen visszanyesték: 1972-ben még 265 magyar könyv jelent meg, 1987-ben kétszáznál már jóval kevesebb. A 2. világháborút követően

37 UE4 224–225.

még hat önálló magyar színház volt Romániában, a nyolcvanas évekre mindössze kettő maradt. Egy Kolozsvárott és egy Temesvárott, a két nagy székelyföldi teátrumot (a marosvásárhelyit és a sepsiszentgyörgyit) tagozattá minősítették le. Folyamatosan szorult vissza az anyanyelvű oktatás is: míg a korábbi oktatási törvény szerint 15 tanuló igénye elegendő volt a nemzetiségi osztályhoz, az 1980-as évek elejéig már csak 25 tanuló esetén indulhatott anyanyelvű elemi, 36 esetén középiskolai osztály; folyamatosan zajlott az addig tisztán magyar iskolák kétnyelvűvé alakítása, majd teljes elrománosítása.³⁸

Ebben a kontextusban olvasták magyar Erdély-járók tömegei az útikönyvet. Talán nem tévedünk nagyot, ha úgy véljük: a korszak keretei között a negyedik kiadás – első kiadáshoz képest – bátrabb megfogalmazásai egyszerre fakadtak a romló romániai helyzetből és a magyarországi közvélemény elvárásaiból, ugyanakkor formálták, alakították is ezt a publikumot. Mátyás Vilmos munkája tehát nem pusztán egy útikönyv volt, hanem akarva-akaratlanul (emlékezet)politikai eszközzé is vált.

38 Az adatokat lásd Révész Béla: A magyar-román viszony problémátörténetéből az 1980-as években, *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, (72) 1–22 (2009), 472–473.

Wahorn András: Szépség új vizekre evez, 1975 (Nóra gyűjtemény)

Zsidó családok és tárgyaik egy dunántúli faluban

A 20. századi magyarországi zsidóság társadalomtörténete és néprajza számos kutatót ihletett meg, akik közül néhányan azzal a kommunikációs viszsonnyal foglalkoztak, melyek a kisebbségi zsidók és a többségi keresztények között fejlődtek ki;¹ ezek közül azonban nagyon kevés foglalkozott a mindennapi kulturális cserével a tárgyi néprajz fényében. Jelen tanulmányban egy alig ezer lelkes Fejér megyei község, Nagyveleg két zsidó családjának példáján keresztül igyekszünk ehhez a témához hozzájárulni.

Nagyveleg a Vértes nyugati részén elterülő, Bakony felé lejtő részében található zsákfalu, a Móri-árokban, Mórtól 8 km-re, a Székesfehérvár–Komárom vasúttól nem messze. A település és a környék a török hódoltság alatt elnéptelenedett, majd újratelepült, illetve a környék legnagyobb birtokosa, a Lemberg indigenus² grófi család telepítette újra. Nagyvelegre két irányból érkeztek az új lakói: egyfelől trencsényi evangélikus szlovákok, akik a 19. századra etnikai identitásukat teljesen elvesztették, származásukra már csak vallásuk, a családnevek némelyike és levéltári adatok emlékeztetnek.³ Valamivel később érkeztek a Pápa környéki magyar családok, kivétel nélkül reformátusok. A gróf ugyanakkor katolikus cselédek és zsidó családokat is telepített a községbe, melynek a 19. század közepén 580 evangélikus, 50 katolikus, 48 református és 30 zsidó lakosa volt. Fényes Elek statisztikája szerint azonban erősen gyanítható, hogy

HÁMORI PÉTER (1967) társadalomtörténész, szociográfus. Az ELTE Tanárképző Karán és Pázmány Péter Katolikus Egyetemen tanított, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum volt munkatársa.

- 1 Többek közt: ...és hol a vidék zsidósága?... Történeti és néprajzi tanulmányok a falusi, mezővárosi zsidók és nemzsidók együttéléséről. Szerk. Deáky Zita, Csoma Zsigmond, Vörös Éva. [Centrál-Európa Alapítvány]; [Debrecen, KLTE], [Debrecen] 1994; Sozan, Michael: *Zsidók egy dunántúli falu közösségében*. Debrecen, 1984.
- 2 Azaz Szent Római helytelenül Német-Római, később Osztrák) Birodalmi, később az országgyűlés által „honosított” főnemesi családról van szó. (1550. évi LXXVII. törvénycikk: Miképpen honfiusítsa a király a külföldieket?)
- 3 Vályi 1796, 617; Farkas 2012, 17; utóbbi megállapítása szerint 1781-ben még kétnyelvű volt a falu és a templom is.

a katolikusokra és főleg a zsidókra vonatkozó adat tévedésen alapul, ennél biztosan kevesebben voltak, míg a református lakosság száma biztos, hogy sokkal nagyobb volt.⁴ Annyi azonban bizonyos, hogy Nagyvelegen éltek zsidók, akik elsősorban gabona- és borkereskedelemmel, illetve bérléssel foglalkoztak, lényegében kétlaki életet élve: általában Móron is fenntartottak üzletet és háztartást, hiszen Mór volt a járás valamennyire terjedelmesebb és városiasabb települése, bár a városias jelleg erősen korlátozott és csak a falvakhoz viszonyítva állítható.⁵ Anyanyelve részben magyar, részben német volt; utóbbiak Fejér megyei svábok és zsidók voltak, akik igen élénk kereskedelmi vetélkedésben álltak egymással.⁶ A vetélkedés kiterjedt a környékbeli településekre, Balinkára, Csákvárra és Nagyvelegre is: Mór az alapvető – és egyetlen közeli – piaca volt a vidéknek, aligha túlzó megállapítás szerint a Móri-völgy egyetlen komolyabb kereskedelmi központja, leszámítva a sokkal nagyobb, de távoli Székesfehérvárt és Komáromot, azonban annak 35, illetve több mint 50 kilométeres messzesége az akkori közlekedési lehetőségek (alapvetően szekerezés) mellett nem tette lehetővé a mindennapi paraszti termékek piacra juttatását.⁷ Hozzátartozik, hogy Székesfehérvár 1949-es adójegyzéke szerint a városba Nagyvelegről szinte kizárólag élőállatokat, közelebbről aprójószágot – azaz csirkét, kacsát, libát – vittek eladásra, aminek összértéke annyira csekély volt, hogy a vasúti feladás nem valószínűsíthető.⁸

Mindenestre Mór, a nagyközség piaccal, borházakkal rendelkezett. Nem volt mellékes az sem, hogy a járásban – Lovasberény kivételével – egyedül itt működött hitközség, már a 18. század végétől (Erdős 2002, 225–230). 1860. július 1-jétől megnyílt a vasút is Komárom és Székesfehérvár között; érdekes módon a vasút volt az, ami miatt a környék a korábbi komáromi és győri gazdasági irányultság helyett Székesfehérvár, sőt Budapest felé fordult – de, mint láttuk, nem a kisközségek számára vagy csak áttételesen móri, többnyire zsidó kereskedők kezén át.

A korábbiaknál sokkal megbízhatóbb 1890-es népszámlálás Nagyvelegen tizenkettő, 1920-as tíz zsidó vallású lakost jegyzett fel, ami arányában kisebb volt, mint a járás 5%-os aránya, azonban Mór, Csákvár és Bodajk kivételével

4 Az 1784. és 1787. közti összeírás 2 zsidó családfőt és 11 családtagot talált, akikre 142 keresztény család jutott (Farkas 2012, 17).

5 A 234 lakásból 1941-ben 108 volt egyszobás, és sem vezetékes víz, sem pedig villany, rádió és árnyékszék sem volt sehol; három cseléd-, négy elő- és két fürdőszobát írtak össze (1941-es népszámlálás, lakásadatok). Az adat azért ébreszt kétségeket, mert más adatok szerint Móron 1913-ban kigyulladt a villanyfény, és 1949-ben 12 km-es kitesztöltésű hálózatot 2067 lakossági fogyasztóval jegyeztek fel. Magyarország villamosítása, 122; Fényes 1851, 124.

6 Csoportos interjúk.

7 Számításaink szerint kb. 10 mázsa szemes termény esetén érte meg (esetleg) a vasúti szállítás az 1910-es terményárak és vasúti díjszabás mellett.

8 Székesfehérvár adójegyzéke. Magyar Nemzeti Levéltár Székesfehérvári Fiókleveletára, MLv. IV. 1066.

a legtöbb környékbeli településen hasonló vagy ennél kevesebb izraelitát írtak össze (az első két településen az összlakosság magasabb száma, Bodajk pedig mezővárosi jellege miatt bírt több zsidó lakossal). A nagyvelegi tíz körüli lélekszám legalább két, esetleg három zsidó családot sejtet, azonban közülük az 1900-as évek eleji adólajstromok alapján csak a hamarosan, 1929-ben Móra költözött Siller és a jelen írásban is szereplő Klopfer família azonosítható be teljes bizonyossággal (a falu néhány német vezetékneve azért nem ad pontos tájékoztatást, mert sváb származásúak a katolikusok közt is voltak, a cseléd-betelepítésekkel és a későbbi szeszgyár-alapítással kapcsolatban).

A falu gazdagabb zsidó családja – és egyben a környék leggazdagabb családja – Grünfeld Lipót Pál birtokosé volt. A Grünfeldek, pontosabban Grünfeld Antal az 1860-as években tűnik fel a szomszédos Bakonycsernyén mint a Zichyek mézszárszék- és kocsmabérlője. 1874-ben a közben gyaníthatóan meggazdagodott kocsmáros birtokot vásárol Nagyvelegen Lamberg Ernesztina örököseitől.⁹ A falu 2290 holdas határából mintegy 781 holdat szereztek meg Grünfeldék,¹⁰ akiknek Móra és Székesfehérváron is voltak érdekeltségeik: Móra a három legnagyobb adófizető magánszemély egyike volt Grünfeld Lipót Pál. A birtok 60%-ban erdőből állt, így viszonylag kevésbé nyomorította meg a falu gazdasági életét. Sőt, némileg még lendített is azon: 1922–24 közt szeszgyárat építenek, hét halastavat ásatnak. A szeszgyár ugyan nem jelentett túl sok munkaalkalmat a falunak – zömmel idegen, katolikus munkásokat foglalkoztattak –, de biztos felvevőpiacot jelentett a kis- és középbirtokosoknak. Megjegyzendő, hogy alapításában közrejátszott az is, hogy a tulajdonosai a Nagyatádi-féle földreform idején ezzel akarták mentesíteni birtokukat a kisajátítás elől – ez jórészt sikerült is –, ami konfliktusforrást jelentett a falusiak és a birtokos között. Az is visszatekintést szült, hogy az idegen munkások javarészt katolikusok voltak, akik számára Grünfeld a templomépítéshez telket adományozott.¹¹ Az épület terveibe állítólag személyesen is beleszólt, megkövetelve, hogy az villájának a stílusát kövesse. Talán a békesség kedvéért történt, hogy a birtokoscsalád több ízben segítette a közös templomba járó evangélikusokat és reformátusokat, karácsonykor ajándékot juttattak a szegény családok gyerekeinek, és hozzájárultak a községháza 1939–40-ben történt megépítéséhez (Csoportos interjú). Utóbbi

9 A család az 1848. szeptember 28-án megölt, és amúgy Móra született Franz Philipp von Lamberg leszármazottaiból állt. Lamberg Ernesztina (gróf, orteneggi és ottensteini, cs. és kir. palotahölgy, gróf Szécsen Antal felesége; Magyar nemzetségi zsebkönyv, 234.

10 Az 1911-es Gazdacímár szerint 779 holdat birtokoltak a falu határából, ebből 442 katasztrális hold szántó, 4 hold kert, 84 hold rét, 63 hold legelő, 161 hold erdő és 23 hold földadó alá nem eső (azaz terméketlen) terület volt a birtokukban. 1925-ben ugyanezt az adatot találjuk, a 100 holdnál nagyobb földterületet birtokló gazdaságok közül Grünfeldé az 1496. volt. (A száz holdas..., 496.)

11 A falu kápolnáját oldallagosan ellátó Szent Kereszt Plébánia Historia Domusa alapján nem lehet eldönteni, hogy a Grünfeldek csak a telket adták, vagy az építkezéshez is hozzájárultak-e.

kapcsán érdemes megjegyezni, hogy az épület magyaros, erdélyies kivitelét – mely teljesen elüt a falu többi épületétől – két adatközlő szerint Grünfeldék kívánságára alakították ki.¹²

Életvitelszerűen Grünfeld Lipót Pál még nem élt Nagyvelegen, 1902–1903-ban csak egy nyaralót – a helyiek elnevezése szerint kastélyt – építtetett fel.¹³ Fia, Grünfeld Pál azonban válása után nem sokkal állandó lakásnak vette át az épületet, és két gyermekével odaköltözött Székesfehérvárról. Megjelenése a faluban kezdetből hatást gyakorolt a település életére. Az 1930-as években a szeszgyártól villamosvezeték építenek a „kastélyig”, amit néhány gazdálkodó is bevezetett. A nagygazdaságtól eltanult módon elsősorban erőgépeket üzemeltettek vele, aminek egy részét használtan a birtokos adta el számukra. Világításra eleinte senki nem használta az elektromosságot: bár tudták, hogy a „kastélyban” szinte kizárólag erre a célra szolgál, de erre a takarékos és korán fekvő, korán kelő parasztság drágának találta az áramot; a helyzet némiképp 1942 után változott, amikor a közeli Balinkáról, a bányából olcsó elektromossághoz jutott a falu. Azt, hogy ezt a Balinkán dolgozó helybéli bányászok tapasztalata mennyiben befolyásolta, nem tudni; tény azonban hogy az első „áramfogyasztók” (Balla és Bodó család) egy-egy lánya cseléd volt Grünfeldéknél, bizonyítható (Bodó Etel cselédkönyve a szerző birtokában, benne a bejegyzés: „Áramszámla levonása: 2,75 pengő. Fizetve.” 1940, pontosabb megjelölés nélkül).¹⁴

Feltehető a kérdés, hogy a „kastély”, pontosabban inkább villa lakóinak életvitele, tárgykultúrája befolyásolta-e a parasztságét. Természetesen a lakosság Nagyvelegen sem volt bejáratos az úri házhoz, arról azonban nem lehet beszélni, hogy semmiféle társadalmi érintkezés és kommunikáció sem létezett. Egyfelől a birtokos a gazdasági ügyeket javarészt saját maga kezelte, és ehhez a villájában irodát alakított ki, amit üvegajtó választott el a lakás többi részétől. Másrészt az épület nem a településtől távol, hanem annak szélén, de más házaktól körülvéve állt, így a család mindennapi életét – főleg nyáron – a kőkerítésen át figyelemmel kísérhették és az adatközlők szerint figyelemmel is kísérték a helyiek. (Az épületet korábban magas sövény választotta el a község többi részétől, de mivel völgyben feküdt, az adatközlők szerint a gyerekek rendszeresen „leselkedtek”; itt láttak pl. először fürdőruhát a Grünfeld-kislányon; ezt a földbirtokos aztán kamaszlányaira való tekintettel kvázi kötelezővé tette, amikor a gyerekeknek fürdőruhát adományozott). A birtokos otthona egyébként is időszakosan nyitott volt, részben kényszerűségből: kétgyermekes elvált apaként háztartási alkalmazottakat is felfogadott, a népszámlálás szerint két házicselédet és az adatközlők szerint egy házvezetőnőt.¹⁵ Időszaki nagyobb munkák, pl. nyomosás,

12 Bodó Etel, 1992; Bodó Sándor, 1994.

13 Az építési engedély: Nagyveleg nagyközség iratai, 1866–1951. Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Fióklevéltára, V.149, 1901.

14 Bodó Etel közlése, 1990.

15 Bodó, 1992.

nagytakarítás stb. idején ez a létszám néhány falubeli asszonnyal egészült ki. Karácsonykor a falusi gyerekek megajándékozásának a színhelye is a birtokosi lakás egyik helyisége volt. Ezzel együtt Grünfeldék vajmi kevés hatást gyakoroltak a falu szokásaira, tárgy- és térhasználatára, pedig a birtok ura nem a kor szokásos elzárkózó úri életét élte. A történet elég valószínűtlennek tűnik, de a faluban máig tartja magát a hagyomány, hogy több-kevesebb rendszerességgel látogatta a Hangya és a keresztény kézen levő Jáni-kocsmákat, sőt, Móron a tulajdonában levő ivóban nemegyszer együtt mulatott a Nagyvelegre vagy onnan a járási székhelyre tartókkal; itt gyakran emlegette a nagyvelegi leányok közti „hódításait” is. Szintén eljárt a falu vadászataira – természetesen mindez nem akadályozta meg abban, hogy a szomszéd birtokos, Zichy gróf hajtásain is részt vegyen. Mindez egy nagybirtokos-szeszgyáros esetében legalábbis különös viselkedésnek számított a korban, amit Grünfeld Sándor – Pál testvére – példája igazol, aki bodajki birtokosként állandó konfliktusban állt a község lakóival.¹⁶ Megjegyzendő, hogy míg a boltos család minden szombaton belátogatott Móra a zsinagógában, méghozzá rituális öltözékben, Grünfeld szinte kérkedett a vallástalanságával – talán hogy ezzel is hangsúlyozza a különbséget Klopferéktől –, és kocsmalátogatásait, kártyázását általában szombatra időzítette; s habár részt vett az evangélikus és református egyházközség finanszírozásában, a katolikus kápolna számára pedig telket adományozott, maga sosem vett részt keresztény szertartáson sem; nincs nyoma annak sem, hogy kikeresztelkedett volna...

A harmincas évek derekán Velegen lassan feltűnedeztek a polgári világ egyes tárgyai és ruhadarabjai. A lakberendezésből érdekes módon elsőnek az éjjeli szekrény jelent meg, amit követett a stelázsi, illetve néha, a legmódosabb családoknál a sublót, mindezek természetesen használt bútorok voltak. A „kastély” berendezéséről keveset lehet tudni, azt ugyanis 1944-ben a front közeledtére a tulajdonos a Zichyek közeli vadászkastélyában raktározta, rejtette el, amit azonban a front beérkeztekor – valószínűleg orosz katonák – porig égettek. Annyi azonban fennmaradt, hogy a falusiak akkori idősebbje az „úri berendezésnek” szóló tisztelettel beszélt róla, ám a várost megjárt fiatalabbak azzal vágtak vissza, hogy „ők már különbet is láttak”, „ez csak amolyan átlagos otthon” (ez biztos, hogy nem volt teljesen igaz, ugyanis az épület legalább nyolc helyiséggel bírt, berendezése vagy annak egy része pedig rózsafából készült). Sajátos körülményként értékelhető az is, hogy a „kastély” építészete semmilyen hatást nem gyakorolt a falu újonnan felhúzott házainak stílusára (aminthogy a magyaros vagy inkább magyaroskodó, teljesen tájidegen község házáé sem). Más településeken, természetesen leginkább a nagyvárosokban, illetve a Budapest

16 Nagyveleg és Grünfeld Pál esetében egy ilyenről tudunk: amikor a Nagyatádi-féle földreform során 10 holdat kisajátítottak a birtokból, efeletti haragjában a falu határában Rézmann István vitézi telkén talált római kőszarkofagot a birtokos magához vette (Farkas 2012, 12); *Fejérmegyei Napló*: 1942; Fellegi-Sajgói 2008, 91.

környéki szatellit-településeken még a szerényebb anyagi lehetőségű építetők is szívesen alkalmazták a terméskő, még inkább terméskő-utánzat ablakkeregetést, sarokarmírozást, Nagyvelegen azonban egyetlen ilyenre sem sikerült akadni: a házak továbbra is a hagyományos egymenetelű, három-, ritkábban kéthelyiséges kivitelben (a kamrát leszámítva) épültek, hogy aztán ennek a stílusnak a helyét különösebb átmenet nélkül vegye át a kockaház. Az ok csak részben kereshető a falu szerény anyagi viszonyaiban: a szobák 82%-a vertföld padlóval épült, míg a konyháknál 62% volt ez az arány; ezek az adatok egyszerre utalnak a szegénységre és a lakosság építkezések esetén megnyilvánuló konzervativizmusra.¹⁷ Mindehhez hozzáteendő, hogy Nagyveleghez viszonylag nagy erdőbirtok tartozott, 1935-ös adatok szerint 56 köbméter tűzi- és 16 köbméter műszaki fát termeltek ki, így az évi egy-két építkezést el tudták volna látni fával.¹⁸

A kisebb értékű használati tárgyak, ruhaneműk, mindennapi eszközök terén ez a konzervativizmus jóval kevésbé mutatkozott. A férfiak körében terjedt a fél-, sőt a cúgos cipő viselete – természetesen csak ünnepeken és részben a templomban, bár az akkori lelkész ezt határozottan ellenezte –, a nőknél pedig a selyemharisnya és a nyitott félcipő. Jelen sorok írója azonban kételkedik benne, hogy ebben a zsidó birtokoscsalád hatását kellene keresni. Nagyvelegen ugyanis – viszonylag szegény falu lévén, és a városok közelsége miatt – ekkoriban általános volt, hogy a lányok néhány évre Székesfehérvárra, Budapestre, vagy (sokkal ritkábban) Győrbe mentek, pontosabban leggyakrabban szöktek szolgálni. A korábban ismeretlen rántott hús megjelenése pl. gyaníthatóan sokkal inkább nekik köszönhető, mintsem a „kastély” konyhája hatásának. Ugyanakkor bizonyos tárgyak átvétele a hagyomány szerint egyértelműen Grünfeld Pálnak és a fiának volt köszönhető: így a legények tőlük tértek át a hajlított és hosszú szárú helyett a rövid és egyenes pipa használatára, ami egy időre még az oly divatos cigarettát is kiszorította. Hasonlóképpen az ő nyomukban, és talán nyomásukra lett szokás a fürdőnadrág viselete a „fürdőben”, ami egy közelebbiről nem azonosítható tó volt a település határában levő kettő közül: mindkettő a „kastély” közelében volt található; hozzáteendő, hogy a család leánya, az 1902-es születésű Janka Camilla nyaranként Nagyvelegen tartózkodott. Talán a birtokos család azon szokása is, hogy a kisebb mértékben sérült porcelán és üvegedényeit a náluk szolgálatot teljesítőknek adományozza, hozzájárult ahhoz, hogy ezek a tárgyak divatossá lettek a faluban, de ebben az esetben sem elhanyagolható a cselédségből általában inkább csak időlegesen visszatért lányok polgári miliőben szerzett tapasztalata. Éppígy ambivalens a villa elektrifikálása

17 Az 1941. évi népszámlálás. 5. köt. 190–193.

18 A nagyvelegiek konzervativizmusára utal, amit úgy tűnik, a viszonylag intenzív városjárás sem tudott megváltoztatni, hogy a falu határából mindössze 387 holdat trágyáztak (és ebből csak 17-et műtrágyával), bár számos állat bőven akadt, számon tartott, nemesített gyümölcsfa pedig egy sem volt a faluban... (A magyarországi földbirtokviszonyok, 1936, 33.) Más jellemző adat: ugyanezen felmérés szerint a nagyvelegi szőlők közel 10%-a még direktermő volt, jóllehet kivágására jogszabály született. (Uo.)

után a szolgálóknak adományozott, korábban is csak alkalmilag használt gyertyatartók szerepe. Az egy-, öt- és hétágú, sárgaréz és alpakka anyagú tárgyak ugyanis a paraszti háztartásokban kizárólag a dísz tárgy szerepét töltötték be, világításra sosem használták őket, de hasonlóakat a rájuk ütött jegyekből – melyek olykor egy-egy szálloda címerével és nevével egyeztek – bizonyíthatóan beszerettek a helybeliek Grünfeldéktől függetlenül is. Nyugodtan kijelenthetjük tehát, hogy a gyertyatartók divatot teremtettek anélkül azonban, hogy új tulajdonosaik gyakorlati funkcióikat felhasználták volna; éppígy nem vettek tudomást, illetve valószínűleg sejtelmük sem volt azoknak rituális jelentéséről (megjegyzendő, hogy a visszaemlékezések szerint a birtokos család egyetlen tagja sem volt gyakorló hívő, a móri zsinagógát csak a lányok és ők is csak nagyon ritkán látogatták; asztalukra olykor került a faluban kedvelt disznóhús ételekből is).

Megállapítható tehát, hogy Grünfeld Pál életmódja, az őt körülvevő tárgyak egyértelműen az úri világ részei voltak, melyeknek egyes elemei megjelentek ugyan a paraszti világban is, ám a közvetlen „átjárás”, ennek a kultúrának a „leszivárgása”, annak útjai-módjai fölöttebb bizonytalanok.

Ezzel szemben áll a község másik zsidó családjának, a Klopfereknek az esete. A család valamikor a késő húszas években költözött a faluba, ahol házat vettek, majd azt később másik, módosabb ingatlanra cserélték. A családfő foglalkozása mindvégig szatócs, kereskedő volt, bár a falusiak szerint egy ideig kocsmát is fenntartott, de ennek helye már kikopott az emlékezetből, az viszont megőrződött, hogy a falun kívül álló szeszgyár munkásai jártak elsősorban ide, így valahol a település szélén lehet keresni az ivó helyét. Ebből is sejthető, hogy valószínűleg legfeljebb a település középrétegéhez tartozhattak; mindenesetre tény, hogy nem számítottak nagy adófizetőknek. Ellentétben Grünfeld Pállal, aki gyaníthatóan jó társadalmi kapcsolatai révén – ld. a Zichy-kastélyban elrejtett menekített bútorok esete – el tudott menekülni, a Klopfer család egy kivételével valamennyi tagja a holokausztban veszítette életét (a fiukat behívták munkaszolgálatra, és 1943-ban a fronton halt meg).¹⁹

A leírtak ellenére használati tárgyaikról, az őket körülvevő környezetről sokkal többet tudunk, mint Grünfeldék esetében, és ezek nyomán valamivel többet írhatunk arról is, hogy milyen viszonyrendszer fűzte a családot a falu keresztény lakóihoz.

1944-ben, a községből való „távozásukkor” – ahogy a hivatalos irat nem kis eufemizmussal, sőt sokkal inkább képmutatással deportálásukat nevezte – vagyonelemtár készült, mely azonban vélhetően nem volt teljes (valószínűsíthető, hogy egyes tárgyak, élelmiszerek, termények már korábban eltűntek, ugyanis a vagyonelemtár felvétele és a deportálás közt legalább két hónap telt el).²⁰ A tárgyak pontos minőségéről, kiviteléről, stílusáról legfeljebb az értékbecslés tájékoztat

19 Hősök könyve az evangélikus-református templomban.

20 Vagyonelemtár, 1944 és Polgár 2007, 108.

valamelyest, ám nem túl valószínű, hogy a leltározók tisztában lettek volna egy imasál vagy kipa értékével. Ráadásul a tárgyak legtöbbször vélhetően a község „megőrzésébe” került, ami egyet jelentett a front közeledtével való széthordásukkal, illetve megsemmisülésükkel. Szerencsére Klopfer Sándor a deportálás hírére még néhány eszközt, dísz tárgyat el tudott rejteni a községbeli lakosok közül többeknél, és ezek közül néhány megvan; közülük a három különösen fontosnak és a jellegzetesnek a bemutatására visszatérünk.

A vagyonleltárból kiderül, hogy a család ápolta zsidó hagyományait, és gyakorolta hitét is. Erre utal a sárgaréz hétágú gyertyatartó (menóra, 20 pengőre becsülve) megléte, a „rongyos imasál” – értéke a becselő szerint mindössze 10 fillér, valószínűleg a cilitet nézhetette „rongynak” –, a fejfedő (eredetiben „sábesz-dekli”, tehát kipa) felsorolása. Nehezebben értelmezhető az „1 db tóratekerics” említése (értékbecslés kihagyva), mely valószínűleg a mezúzába elhelyezett kláfot takarja. Erre utalhat, hogy vélhetően a tisztaszoba tárgyai közt lelték fel; ugyanakkor a szövegben nem esik említés a bájitról, a szöveget tartalmazó dobozról, pedig a tárgyak viszonylagos bősége, a 20 pengőnél valószínűleg nagyobb értékű menóra arra utal, hogy semmiképpen sem teljesen szegény családdal állunk szemben; ez és az élelmiszerek, de főleg a ruhák és az evőeszközök, konyhai tárgyak majdnem teljes hiánya ismét csak azt mutatja, korábban valaki(k) már járt(ak) a lakásban.²¹

Sommásan megállapítható, hogy a Klopfer család esetében egy a (kis)polgárosodás útján elindult, egyszerűbben szólva a helyi jobb módúak divatját követő falusi zsidó kiskereskedőről van szó. A csizma mellett a magas szárú női cipő, cúgos cipő, a selyemharisnya („stoppolásra szoruló, 2 pengő”, ami elég soknak tűnik), a családi festmények (egy nem behatárolt és egy a pár házasságát ábrázoló másolat megléte erre utalnak).²² Bútoraik közül azonban hiányzik az éjjeli-szekerény, pedig a bútorlista teljesnek látszik. Megtalálható azonban a „sublót”, ám ennek becsára gyanúsán alacsony, mindössze 15 pengő, így valószínűleg elírásról vagy erősen használt bútorról volt szó. A hímzett selyem ágyterítők viszont – főleg becsárunkkal darabonként 30 pengő – arra utalnak, hogy a családnak lehettek polgári kapcsolatai is, és az onnan levetett, gyanúsán magasra értékelt tárgyak, melyek valószínűleg egyetlen más nagyvelegi családnál sem voltak megtalálhatóak, ebből a forrásból erednek.

A leltárban nem szerepel, de fennmaradt három említésre méltó tárgy is. Az egyik egy utazóláda vagy más néven hajókoffer. A stílusa és ráragasztott ára – 35 korona – utalhatnak az említett polgári kapcsolatra, de valószínűbb, hogy a családfő a századfordulón kivándorlásra adta a fejét; ez a községben, melynek

21 A leltár harmadik, vélhetően utolsó oldala hiányzik, de a második oldalon javarészt már csak kisebb gazdasági eszközöket találunk, így alappal valószínűsíthető, hogy további személyes tárgyak vagy élelmiszerek már nem szerepeltek a listán.

22 Nagyvelegén az 1930-as években működött egy amatőr festőművész, aki fotó után készített festményeket; ezek közül néhány ma is megtalálható a faluban.

lakossága húsz év alatt közel 70 fővel csökkent, miközben a természetes szaporodás a megye átlaga körül mozgott, egyáltalában nem volt ritkaság: az elvándorló leányok általában a várost vették célba, de a legények közül sokan Amerikát. Különös azonban, hogy a családfő éppen ezt a tárgyat menekítette: a láda ugyanis a néni szerint, aki 1994-ig őrizte, visszavárva az esetleg életben maradtakat, mindössze egy erősen használt kabátot tartalmazott. Valószínűnek tűnik, hogy valamilyen érzelmi kötődésről lehetett szó inkább, mint a különben mai napig jó állapotú tárgy pusztán anyagi szempontú megmentési kísérletéről. Még ennél is nehezebben értelmezhető két dísztányér elrejtése. Az egyik egy első világháborús jelenetet, a másik táncoló, magyar ruhás párt ábrázol. Stílusuk alapján Erdélyben készülhettek a tízes évek derekán, végén; félig gépi nyomású (peremdíszítés), félig kézi festésű darabok; értékük csak száz év távlatából mondható valamelyest magasnak. Ennek és annak fényében, hogy a tárgyak elrejtése veszéllyel járt a tulajdonosra és a rejtegetőre egyaránt, esetük talán még különösebb. Előfordulhat természetesen itt is személyes motívum, azonban egy dolog elgondolkodtató: amikor idős adatközlőknek az 1990-es évek elején a faluban megmutattuk a tányérok fényképét, senki sem emlékezett arra, hogy a hasonló kivitelű dísztárgyak előfordultak volna a nagyvelegi háztartásokban... Az értelmezéshez közelebb visz, hogy az evangélikus templomban található Hősök könyvében szerepel Klopfer Ferenc fényképe, melyen az ifjú a kötelező büszke tartással néz a gép lenséjébe – katonai egyenruhában. Ebben talán nem is lenne semmi szokatlan, csakhogy ha hihetünk a kép hátoldalán levő feliratnak, a nagyítás 1943 decemberében készült, amikor a fiú már munkaszolgálatosként (tehát bizonyosan nem egyenruhában) járta a keleti front poklát – ha egyáltalában még életben volt...

Összefoglalva: a tárgyak birtoklásában is megjelenő kulturális kommunikáció egészen más formában jelentkezett a módos, sőt gazdag – nagyvelegi viszonylatban: leggazdagabb – Grünfeldek esetében, ahol a családfő falubeliekkel ápolt kapcsolata ellenére a kocsmahasználatot és a leányoknak történő udvarlást leszámítva egyoldalú és egyirányú volt: a falu közössége vett át néhány tárgyat és talán szokást a „kastély” népétől. Hasonló egyirányúság feltételezhető a szatócs Klopfer família esetében: ott azonban a beilleszkedés, sőt beolvadás vágya, a falu társadalmi szokásainak, divatjainak a követése az uralkodó azzal együtt, hogy a lakás intim terében megőrződött a zsidó múlt emléke is.

SZÓBELI ADATGYŰJTÉSEK

- Bodó Pálné Holló Julianna adatközlése. Budapest, 1994.
Bodó Sándor adatközlése. Nagyveleg és Mór, 1993.
Csoportos interjúk Nagyvelegen, 1992–1993.
Nagy István adatközlése. Budapest, 1994.
Sári Mihályné Piroska néni adatközlése. Budapest, 1994.
Úveges Alajosné Bodó Etel adatközlése. Budapest, 1992.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- Nagyveleg nagyközség iratai, 1866–1951. Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Fiókleveletára, V.149.
- Székesfehérvár Törvényhatósági jogú város 1949-es adójegyzéke. Magyar Nemzeti Levéltár Székesfehérvári [városi] Fiókleveletára, IV. 1066.
- Vagyonleltár, 1944: Vagyonleltár Klopfer Sándor és családja visszahagyott vagyonáról. Kelt Nagyvelegen, az eltávozott házában, a járási zsidóvagyon-leltározó bizottság kiküldöttjének, Árpi Gézának jelnélében, 1944. A szerző birtokában.

IRODALMI FORRÁSOK

- Az 1941. évi népszámlálás. 5. köt. Lakóház- és lakásadatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1982, Magyar Országos Levéltár, 190–193.
- Erdős Ferenc: *Mór története*. Mór, 2002, 225–230.
- ...és hol a vidék zsidósága?... (Történeti és néprajzi tanulmányok a falusi, mezővárosi zsidók és nemzsidók együttéléséről.) Szerkesztette: Deáky Zita, Csoma Zsigmond, Vörös Éva. Budapest, 1994. (Centrál-Európa Alapítványi Könyvek 2.)
- Eisner János: *A bonyhádi zsidók története*. Tel Aviv, 1965.
- Farkas Gábor: *Velegi legendák*. H. n., é. n. [Székesfehérvár, 2012.]
- Fejérmegyei Napló*, 1942. november 11.
- Fellegi Imre–Salgó János: *Fejezetek Bodajk múltjából*. Bodajk Város Önkormányzata, 2008.
- Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik*. Pesten, 1851.
- A magyarországi földbirtokviszonyok az 1935. évben*. Budapest, 1936, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 33.
- Magyar nemzetségi zsebkönyv*. 1. rész: Főrangú családok. Összeáll., szerk. id. Szinnyei József, Fejérpataky László. Budapest, 1888, Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, 234.
- Magyarország gazdacímháza*. Budapest, 1911, Országos Magyar Gazdasági Egylet.
- A 100 holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérek 1925. év eleji adatai alapján*. Budapest, 1925, Magyar Királyi Statisztikai Hivatal.
- Magyarország villamosítása 1956-ig. Kézirat. Magyar Villamos Művek, é. n.
- Polgár Péter Antal: *Magyaralmás története*. Magyaralmás, 2007, 108.
- Sozan, Michael: *Zsidók egy dunántúli falu közösségében*. Debrecen, 1984. (Folklór és Etnográfia 14.)
- Vályi András: *Magyar országnak leírása*. Buda, 1796–1799, Universitas Nyomda.

VAGYONLELTÁR²³

Felvétetett Nagyveleg községben, 1944. november 5-dik napján, A Belügy-miniszter 54.628/1944. rendelete²⁴ /42.628/44. móri jgy.²⁵ átírata alapján/²⁶ alapján

- 23 A forrásokat következetesen betűhíven közöljük, a helyesírási és a gépírásból fakadó ékezet-hibákkal együtt.
- 24 Ismeretlen rendelet; a *Belügyi Közlöny* nem közölte... Ugyanakkor a vagyonzárról és -leltárról 1600/1944. Bm. rendelet (A zsidók vagyonának bejelentéséről és zár alá vételéről) intézkedett (Magyar Rendeletek Tára, 1944, 447–456).
- 25 Járási körjegyző.
- 26 A Fejér Megyei Levéltár két világháború közti alispáni iratanyaga megsemmisült (illetve 1946-ban megsemmisítették), így ez irat sem került elő...

a községi bizottság és Árpi Gézának,²⁷ mór járás Zsidóvagyon Leltározási Bizottságának jelenlétében, 4 számozott példányban.

- 1./ Nagyveleg község irattára
- 2./ Mór járás főszolgabírói hivatalának irattára
- 3./ M. Kir. Belügyminisztérium, Budapest
- 4./ Klopfer Sándor visszatérte után /letétben Nagyveleg község jegyzői hivatalának irattárába n, [sic!] helyben/

Klopfer Sándor, neje és Klopfer Sándornék [sic!] Nagyveleg község területét a csendőrség közbejöttével, 1944. október folyamán felsőbb rendeletre elhagyottak vagyonának, melyet a község az eltávozás napján zár alá vett, illetve őrzéséről gondoskodott, jelen bizottság közbejöttével további juttatás céljából felmérettet, továbbá felértékeltetett.

INGATLANOK

1. Építési telek; ter. 422 nöl.²⁸ részben beültetve /kukorica cca.²⁹ részben beültetve /kukorica cca. 100 nöl, a község birájának utasítására f. év ősz folyamán törve, a termés a német katonaság által igénybe véve, becs ért. -; cca. 2 nöl. napraforgó, becs. értéke 20 fill, gondozás híján részben elrohadt; cca. 100 nöl. kapás-kert, gondozatlan; cca. 30 nöl. terméketlen; a telek össz becs. ért. cca. 800 P elsőrendűen juttatandó/.

2. Lakóház. Leírása: tornácós, vályog építési anyagu épület, két lakószoba, az utcai fa-, az udvari sárpadlós; hátsó szoba igen rossz állapotban. Konyha van, téglás, takaréktűzhellyel /sparhelt [sic!]/. Kamra /kettő/. Összes alapterület cca. 65 nm. Becs. ért. cca. 6000 P, javitás után juttatandó!³⁰ /vármegyei Közlölet Szövetkezet vagy vitézek/³¹

3. Kocsiszin, üres, közepes állapotban, vályog fal, tűzálló fedés /cserép/. Becs. ért. 750 P. házzal együtt juttatandó.

27 Árpi (Aichelburg) Géza 1946-ban kitelepítésre került, további sorsa ismeretlen. Móri Katolikus Plébánia, Ambrózy Tamás plébános szíves közlése.

28 Négyzögöl.

29 Circa, körülbelül.

30 A becsült érték túlzottnak tűnik, akkoriban egy falusi lakóház 3000-4000 pengőért megszereshető volt.

31 Az 5 holdon aluli zsidó kézben levő földbirtokokat a szociális célú, vármegyei és városi Közlölet Szövetkezetek kapták meg, akik magyar (illetve Kárpátalján részben ruszin) rászorulóknak juttatták tovább; a nagyobb földeket vagy a Vitézi Rend, vagy a Földművelésügyi Tárcsa kapta vagy eladásra, vagy haszonbérleti juttatásra. A Fejér Megye Alispánja iratainak már említett sorsa miatt nem tudni, hogy a Klopfer és Grünfeld - egymáshoz természetesen nem mérhető - birtokok kinek a tulajdonába kerültek; annyi bizonyos, hogy a tsz-szervezés után a Grünfeld-birtoktest a helyi termelőszövetkezeté lett. A zsidó földbirtokok elkobzásáról az alábbi törvények és rendeletek intézkedtek: 1939. évi IV. tc., 1940. évi IV. tc., és az 1942. évi XV. tc., valamint a 8360/1939. Me; 9140/1939. Me; 3350/1940. Me; 4990/1940. Me; 89 430/1941. Fm; 99 000/1941. Fm; 174 400/1941. Pm; 279 000/1941. Fm; 280 000/1941. Fm; 970/1943. Me; 390/1943. ME; 124 000/1943. Fm.

4. Istálló, mint fent, becs. ért. 750 P. Juttatandó, mf.³²

5. Ólak, részben lebontva, igen rossz állapotban. Becs. ért. cca 25 P. /Csak anyag/

6. Fáskamra, becs. ért. 50 P. /tűzifával együtt/ Mf.

7. Árnyékszék, tisztítandó, becs. ért. ld. lakóház.

Folyt.³³

INGÓSÁGOK

1. Vegyes férfi ruházat, miszerint 1 pár cugos cipő, használt, cca. 12 P; 1 pár csizma, használt, cca. 20 P, 3 db férfinadrág, vegyes állapotúak, 1 teljesen elhordott, 2 erősen használt, szennyes, cca. 20 P; 1 db kalap, cca. 5 P, használt; vegyes férfi fehérnemű, tisztításra szorul, részben foltozott, a kapcák kivételével használható, cca. 5 P; 1 felöltő, használt, betéttel, javítható, 10 P. Juttatandók /vármegyei Közjóléti Szövetkezet vagy községi rászorulóknak/.

2. Vegyes női ruházat, miszerint; 1 pár jó minőségű szandál, divatos, jó talppal, frissen talpalva³⁴ /cca. 40 P, talp!/; 1 pár selyemharisnya, szakadt, javítható, stoppolható, cca. 2 P; magasszáru női cipő, talpalva, jó állapotban, barna, sárga rátéttel, cca. 30. P /talpalás!/ noi [sic!] sál, divatos, cca. 10 P; keszkenők [sic!], 7 db, vegyes anyaguak, cca. 7 P. /Juttatandók!/

3. Butorzat: miszerint; 1. szoba: 2 ágy, puhafa, mázolt, s. barna, lószőr matracral, 1-1 váncos, dunyha, lepedő, cca. 50 P, jó állapotúak, juttatandók. 1 pár selyem, himzett ágytakaró, használt, divatcikk, cca. 2X30 P; 1 db. fotój, közepes állapotban, 40 P; község házára. 2 db olajkép, a községben készült,³⁵ esküvői; 1 db. tóratekerecs,³⁶ értéke nincs; 1 db. sábeszdekli, értéke nincs; 1 db. gyertyatartó, 7 águ, fényezett sárgaréz, héber felirattal, igen jó állapotban, értékesnek tűnik, cca. 50 P. Vegyes apróságok, Grünfeld-pipa, dohányzacskó dohánnyal /kevés/, műarany kegytárgy, hamis gyöngy nyaklánc, szakadt; 1 db női egészségügyi mosakodóeszköz /irrigator/, csőr nélkül /megsemmisítendő/. Eddigiek juttatása okvetlenül mellőzendő! Pótlás: 1 db puhafa asztal, 4 székkal, cca 40P. It.³⁷

Konha [sic!]: 1 db sublót, rossz állapotú, puhafa, fehér, üres, cca. 20 P, juttatandó. 1 db konyhaasztal, 4 szék, 2 db hokedli [sic!], vmennyi puhafa, fehér, jó állapotúak, juttatandóak, cca. 50 P, Husdaráló 2 db, öntött vas, községi

32 Mint fent.

33 2. old.

34 A talpbőrhiányos háborús időkben ez nagy szó volt; elvileg zsidók nem is kaphattak talpbőrkiutalást...

35 Nagyvelegelt élt egy ottani származású parasztfestő, Farkas István, aki fénykép után készített nagyméretű olaj faliképeket (ifj. Bodó Lajos közlése, 2016).

36 Valószínűleg mezúzáról, az ajtófélfára fa tokban felszegezett tóraidézetről („Halljad, Izrael”, Mózes V, 6:4-9.) van szó.

37 Juttatandó.

napközinek [sic!]; 30 P. Hurkatöltő, ha nélkül [?]; cca. 20 P, uoda. Petróleumlámpa 4 db, községházára, cca. 60 P. /esetleg juttatandó/.

Hátsó szoba: 3 ágy, lószőr matraccal, vánkosokkal, 1 db dunyhával, cca. 45 P. juttatandó, egyéb semmi, nem juttatható /pl. fali fogas/.

GAZDASÁGI FELSZERELÉS

Állatállományt a német hadsereg előző hó 12-én igénybe vette; elismervények a községházán. Gépi felszerelés: nincs. Kézi szerszámok: 3 db ásó, egyik nyele törött, 2 db gereblye, 2 db lapát, egy használhatatlan cséphadaró, 1 db trágyavilla, 1 db szénavilla, 1 db patatisztító, 1 db használhatatlan nyereg, 2 db lószerszám /egyik erősen használt, másik majdnem új/, 9 kosár /vesszőből/, 4 rocska /valószínűleg nyirfából/, 2 veder /pléh/, 1 madáretető. A gazdasági felszerelés nagyobb részét a község lakosságánál lehet megtalálni.³⁸ A fellett tárgyak értéke cca. 50 P.

ÉLELMISZER

Cca. 400 kg. buza, őrlés előtti állapotban,³⁹ cca. 2 kg buzaliszt, cca. 5 kg kukoricaliszt, cca. 10 kg. burgonya, cca. 2 kg. tészta /részben penészes, a móri cigánylakosságnak juttatandó a közélémezési jegyek ellenében/, cca. 250 liter bor /a német hadsereg igénybevételét bejelentette, a községháza pincéjében őrzendő/; 3 liter pálinka /uaz./.

Kelt Nagyvelegen, 1944. november 5-dik napján.

[Aláírások]:

Árpi Géza, a járási zsidóvagyon-leltározó bizottság kiküldöttje

Borsos István⁴⁰

Kárpi András (Mór)⁴¹

Olvashatatlan, községi jegyző

Bodó János bizottsági tag⁴²

[Pecset]: Nagyveleg Község/Fejér vármegye

38 Azaz széthordták...

39 Valószínűleg elírás: a közellátásügyi rendeletek értelmében egy háztartás 1944-ben legfeljebb 2 q gabonát tarthatott meg; emellett nehezen érthető, hogy ha a német hadsereg a kukorica-termést „igénybe vette”, a búzát miért hagyta vissza...

40 Községi Mezőgazdasági Bizottság elnöke

41 Személyéről semmi közelebbit nem sikerült kideríteni

42 Családi visszaemlékezések szerint előljárósági tag volt, csupán utólagos aláírásával járult hozzá a Klopfer család vagyonfosztásához; tény azonban, hogy katonakönyve szerint ekkor Székesfehérváron szolgált... (A katonakönyv a szerző birtokában.)

Kiragyog a költők közül

Alanyi költészet és közéleti-közérzeti¹ líra Tóth Erzsébet *Kínai legyező* című kötetében

Nap Kiadó, 2021

Wolfgang Iser a romantikus vallásbölcselet meghatározó alakjának, Friedrich Schlegelmachernek a gondolatait viszi tovább, amely szerint hermeneutikai alapprobléma, hogy a megértés csak parciális lehet.² Ez számomra olyan *interpretációs szorongást* jelent, amelyben a kritikus énem féltudatlan állapotban létezik, és így próbál tárgyához mégis megértő szándékkal viszonyulni. Ráadásásképp egy olyan életművet szemlélni, amelyben „magától értetődő természetességgel érvényesül a líra ősi természete: amire igazi költő néz, abból költészet lesz, miközben a versek tárgya megőrzi eredeti természetét.”³ A 2015-ös, *A szálló por, a hulló csillagok* című verseskötete után hat évvel jelentkezik újabb verseivel Tóth Erzsébet: *Kínai legyező* című kötete a 2021-es ünnepi könyvhétre jelent meg a Nap Kiadó gondozásában. A negyvenhárom verset számláló kötet három ciklusát *A vér* című nyitóvers és a *Magyarország* című, csupa filmcímet sorjázó textustömb fogja egybe. Ha sorba vesszük a kötet darabjait, azt láthatjuk, hogy a 2016 és 2020 közötti verstermésből válogatott a szerző, a művek a *Bárka*, az

Élet és Irodalom, az *Eső*, a *Forrás*, a *Kortárs*, a *Litera.hu*, a *Lyukasóra*, a *Magyar Napló*, az *Országút*, a *Székelyföld* és a *Tiszatáj* hasábjain láttak először napvilágot, s juthattak el az olvasóközönséghez.⁴

A kötet recepciótörténete azonnal megindult. Hetekkel a könyv megjelenése után három értékes recenzió is született róla: Acsai Roland,⁵ Nagy Koppány Zsolt⁶ és Smid Róbert⁷ tollából. De talán idekiváncozik a sorba a *Kínai legyező* könyvheti kötetbemutatója, amelyen Gróh Gáspár⁸

- 1 Zalán Tibor nevezte így Tóth Erzsébet líráját a *Kínai legyező* 2021-es könyvheti kötetbemutatóján. Forrás: <https://www.youtube.com/watch?v=314GYtB4lw>; 2021. június 7. PIM
- 2 „...valaminek más valamivé való alakulását sosem lehet pontosan meghatározni, mivel túlmutat a referencialitáson (exceeds referentiality); következésképpen minden megértés csak részleges lehet.” Iser, Wolfgang: *Az értelmzés világa*. Bp., 2004, Gondolat Kiadó, 65.
- 3 Tóth Erzsébet: *A szálló por, a hulló csillagok*. Bp., 2015, Nap Kiadó (fülszöveg).

- 4 Megjegyzés: abban a kiváltságos helyzetben voltam, hogy a kötet kéziratát olvashattam megjelenése előtt hónapokkal. Így egy apró filológiai adatolás csak két verset nem mentett át a kötet verzióba a szerző: a *Nulla olvasatlan* és a *Last love* címűeket.
- 5 Acsai Roland: „Ha tudja még valaki, mit jelent ez.” *Előretolt Helyőrség*, 2021. június 21. <https://helyorseg.ma/rovat/szempon/acasai-roland-bha-tudja-meg-valaki-mit-jelent-ezr> [utolsó letöltés: 2022. 01. 27.]
- 6 Nagy Koppány Zsolt: A tovább nem halogatható szembenézés versei. *Magyar Nemzet*, 2021. július 24. <https://magyarnemzet.hu/kultura/2021/07/toth-erzsebet-kinai-legyezo-versek-nap-kiado-budapest-2021> [utolsó letöltés: 2022. 01. 27.]
- 7 Smid Róbert: Lakik a hazánkban egy költő. *Magyar Krónika*, 86–87. <https://magyar-kronika.hu/cikk/lakik-a-hazankban-egy-kolto/> [utolsó letöltés: 2022. 01. 27.]
- 8 Gróh Gáspár Kosztolányi Dezső *Kínai kancsó* című novelláját elevenítette fel a közönségnek, s vont párhuzamot a *Kínai legyező*vel, amelyről előljáróban megjegyezte: „Tóth Erzsébet ezen kötete nagyon szomorú, keserű.” A párhuzam alakzata során mondta: „Jelképe a létnek, az életnek, amit az idő összetör, és nem kér kár-

kimerítő értékelést adott a könyvről, főképp az idő problematikáját állítva a közép-pontba, míg Zalán Tibor az egész Tóth Erzsébet-életművet pillantotta át némi anekdotázással, s helyezte el benne a kötetet.

A piros színű könyvborító máris figyelemfelhívó és árulkodó is egyben. A szerző portréjának középpontba helyezése önmagára, a szerzőre irányítja a figyelmünket, s megerősíti bennünk azt, amit már oly' sokan megállapítottak Tóth Erzsébet művészetéről, hogy alanyi lírával⁹ lesz dolgunk. Acsai Roland a cím jelentésének feltárásakor szól arról, hogy a populáris és magaskultúra keverése jelenik meg benne, az évezredes múlttal és kultúrával rendelkező nép a jelzőben és a divatcikké átminősült jelzett szóval magyarázva ezt.

A kötet nyitóverse – *A vér* – cikluson kívül rekedve vezeti be a könyvet. Harsány felütés ez a vers, melyet annak mottója indít útjára. A mottó Antall József miniszterelnök elhíresült jelmondata: „Tetszettek volna forradalmat csinálni.” A versben megszólaló lírai alany királyi többesszámban (*pluralis majestaticus*) sorolja azokat a pillanatokat, amiért nem forradalommal következett be a rendszerváltozás: „A forradalomhoz vér kellett volna, / de abból nekünk akkor már nem volt.” Nagyon érzékletesen, túpontosan írja le, hogy a rendszer elleni versben való megszólalásuk a költőknek először kiáltvány volt, majd „a kiáltvány verssé olvadt”. A vér toposza mellett a bilincs jelképe is feltűnik: „Nem ráztuk le, belénk szívárgott a bilincs...”. Szó esik a versben az ügynöklistákról, a letűnt rendszer „rabló-

pótlást érte.” Itt idézte a kötetből a *Madárboszú* című verset: „rengeteg órám van..., csak időm van kevés”. Az elhangzott szöveg időközben megjelent a *Kortárs* 2022. januári számában.

9 „Tóth Erzsébet költészete a nagyfokú személyességet mutató vallomásos kifejezőmód mintaértékű változata az ezredvég irodalmának.” Papp Endre: *Parázs a hamu alatt. Bárka*, 2000/6, 115.

bandáiról”.¹⁰ Az a szabadság, amire a rendszerváltás hivatott volt, hogy elhozza majd nekünk, csak ideiglenesen teljesedhetett be. Ezzel a csalódottsággal szembesülvé kell tudni megvívni a mindennapjainkat, szuverén szabadságunkat: „Az utcán utolsó lélegzetvételével / tányér levesért koldul a szabadság.” *A vér* című vers ereje talán abban rejlik, hogy ami a szívén a költőnek, az a száján,¹¹ illetve a tolla hegyén. Közéleti költészete – nemzetben való gondolkodása – elemi ösztöne: „Tóth Erzsébet kezét, az emberét, a világot teremtett s teremtető nagy akaratok mellett a nép történelme mozgatja.”¹² A *Hol vannak a zászlók?* című versében egy újabb nemzeti jelkép kerül elő: a magyar trikolór. Fájdalmas kifakadásba torkollik kérdésfeltétele a költőnek: „Nem hiányzik senkinek a zászló? / Amit vittek a forradalmárok, pesti srácok, munkások, diákok, / mindenkinek volt zászló a kezében, adott nekik az anyukájuk?” Majd a költemény vége egy nagyon expresszív képsorozattal zárul: „Ha lenne merszem felválni az ereimet, / és biztos lehetnék benne, / hogy piros, fehér, zöld vér csöpögne onnan, / felajánlanám a zászlógyártóknak, fessék be vele a vásznakat, / soha ki ne fogyjon a nemzetiszín zászló.” A nemzetföltés érzelmi aktusát tárgyiasítja a trikolór jelképében. Óvó-féltő gesztus ez egy közéleti költőtől, közérzeti költőtől egyaránt, akit érdekel, mi van a világban. Zalán Tibor hasonló szójátékkal szembesíti még

10 Itt kell megjegyeznünk egy filológiai adatot, mely szerint a költemény első, 2017-es *Magyar Napló*-beli megjelenésekor a „hétpróbás hóhérok” helyett „biszku bélaék, horn gyuláék” szerepeltek. Valamint az egész költemény astrofikus szerkesztésű volt eredetileg, a kötetbe már ötsoros strófatördeléssel került (kivéve az utolsó versszakot, amely hétsoros). Tóth Erzsébet: *A vér. Magyar Napló*, 2017/6, 45.

11 Utalok itt a költő 1980-as szentendrei beszédére, amelyben az elsők között nevezte Kádárt gyilkosnak.

12 *Örökzöld trón a hóesésben*. Jánosi Zoltán laudációja Tóth Erzsébet akadémiai székfoglalójához, 2014. jún. 20.

Tóth Erzsébet költészetét, amikor a *magán-szféra-magányszféra* verseiről beszél.

A kötet első ciklusának nyitóverse anaforikusan szerkesztett költemény: a *Te mit csinálsz ilyen napokon?* című vers önmagába zárul az azonos mondatintonáció feltűnésével a záró sorban. A halál tematikája rögtön ebben a szövegcsoportban feltűnik: „próbálgatod-e olykor a halált? / hogy elég kemény lesz-e a koporsó neked?”¹³ A cikluscímadó *Betegutakban* felbukkanó lírai aposztrophé a tetőteraszról szemléli az egykori lipótmezei elme-gyógyintézetet. A gondoljaitól terhes emberekkel való sorsvállalásában a költői én elképzeli, amint „a szelídebbek üldögélnek egy padon / s ha elfáradtak az üldögélésben / eldőlnek, mint a zsák / szedettvetett gönceikben / emberzsákok egy élet szunnyadó emlékeivel”. Az eddigi, központozást nélkülöző versekből nem hiányzott a dinamika: bizonyos gondolitritmus szervezte a szöveget. A *Lassú virág* viszont már hagyományos versmondatokra épül. „Olyan vagyok, mint ez a lassú virág. / Sokszor éveket vár, amíg hajlandó / egykét bimbót hozni.” Ebben a versnyitányban Tóth Erzsébet vall önmagáról, költői elhallgatásáról, amely néha évekre szól (akár nyolc évre is),¹⁴ hogy aztán versbimbókat hozzon. A Rókatündér fikusszal még találkozunk a *Sziromszárnyakon* című versben is: „Most a szoba uralkodója / Liza, a rókatündér-fikusz szólít – / csak ő hallja a harangvirág ebédre hívó szavát.” A személyes életeret a múlt felé tágítva

13 Itt egy József Attila-áthallást vélünk felfedezni: „Mért görbítetted mosásnak a hátad? / Hogy egyengessd egy láda fenekén? (*Kései sirató*)

14 „Eljöttem persze az irodalmi életből; sajnos, az irodalomból is. Fiatal voltam, érzékeny; akkor úgy gondoltam, a sebek egy életre szólnak. Jobban fáj minden. A szerelmi csalódás, a rosszindulat, az irigység: azt hittem, nem élem túl, ha tovább élek úgy, mint addig. Sok volt a pörge, hosszúra nyúltak az éjszakák. Szükségem volt a menekülésre.” Részlet Csontos János interjújából. <https://mmakademia.hu/alkoto/-/record/MMA16262> [utolsó letöltés: 2022. 01. 27.]

emlékezik meg édesapja alakjáról a *Nincs többé* című harmincnegyzet strófás költeményben. Az asztalos foglalkozású apafigura attribútumai lesznek a forgácsok („fürödtünk a szőke faforgácsban”), vagy az enyv („enyvszagú lett a tea, a piritós / így volt jó). A költő emlékkrajzásában meg-elevenedik a már csak botorkáló és az elmúlás kínpadján ülő apa alakja: „nincs már / hogy ki vágja le a körmét a haját / ki borotválja meg / ki mossa meg a lábát”. A költőtárs, Nagy Gábor 1999-es kötete, a *Lélekvesztő* volt utolsó napjaiban az apa olvasmányélménye, melynek borítóján Modigliani *Fekvő aktja* (1917) látható. A könyv mint esztétikai értéket hordozó tárgy tűnik itt fel. A költemény második felében a kiskertben tevékenykedő apát látjuk, aki nem igazán értett a földhöz, de öregségére ez maradt neki. A vén diófa, mely meggyalulhatatlan. A karózása az életnek, a kikarózása a halálnak.

A *Lágyan permetezett a hóban* az ismétlés („az évszázad utolsó hava hullott / életem utolsó hava hullt rám”), a fokozás (havazás, hószakadás, hóvihár és hófúvás) alakzatai tűnnek föl. A kortárs járványversek¹⁵ közül igazán személyes hangot üt meg a *Vírus idején* című költemény, amelyben az ismétlés alakzata gondolitritmust és ezzel együtt zeneiséget visz a versebe: „Konzervet eszem, konzervet nézek, / konzervben álmodok, konzervben élek.” Ez a tartósított konzervlét egy olyan tudatállapotot szül, amelyből azért mégiscsak jó volna kitörni: „Köszönöm, drága víruska, ha nem ölsz meg. / Annyi dolgom van még, / ígérem, gyönyörű verseket írok a Hazának.” A költemény záróakkordjában az anya hangján artikulálódik a következő mondat: „Nem lesz baj – hallom gyöngé hangját. Tudod, mit kell tenned.” A kötet vége felé találjuk eme vers folytatását: az *Emberi számítást*, amelyben a halálra készülődő édesanya és lánya

15 Például: Ágh István *Absztrakt félelem*, Jenei Gyula *Járványnaplója és Szabadulósobája* vagy Lackfi János *Rendkívüli intézkedések* című verse.

párbeszédje bontakozik ki. A festői tehetőséggel megáldott asszonyt is belekomponálja anyaversébe¹⁶ Tóth Erzsébet: „Félek, a legutolsó képét, / a levendulását nekem kell befejezni.” A kötetben indázó virágmetaforika igazi esztétikai hordozóvá válik, ahogyan az *Egy szál szegfű* című versben, amely már a pályatársak elvesztését tematizálja, és amely témát több versében is igyekszik feldolgozni a szerző.

2019 februárjában a Tandori Dezső temetésére ballagott a költő, s ott látta utoljára Térey Jánost, akit négy hónappal később búcsúztatott a kortárs irodalom. „Akikkel együtt indultam / rég nincsenek látótérben” – kezdi fájdalmas hiányérzéssel *Holttér* című versét. Legteljesebben azonban a *Ha még élek* című költeményben veszi szinte lajstrom szerint sorba a földi élet színterét elhagyó költőtársakat: Kormos István, Szervác József, Csajka Gábor, Cyprián, Nagy Gáspár, Lázár Ervin. „Már összevissza zuhognak az évek a halálokkal: Csoóri Sándor, Görömbei András, Esterházy Péter, / velük éltem, velük voltam fiatal és öreg”. A szerzőnek fájnak ezek az emberi-költőbaráti veszteségek, de bízik abban, hogy az élet és irodalom egy töről fakad, s még ha ága-boga is hajlik a vállaira, el kell tudnia viselni a hiányukat.¹⁷ „Főleg ha kiderül, / hogy akit hívtál, már nem is él, / meghalt két vagy három éve, csak benned él még, / hiszen a telefonodban is ott van, / velük lenne a legizgalmasabb beszélgetni, / mit szólnak ehhez vagy ahhoz, / mi lett itt azóta a világból, / hogy szelíd-hirtelen itt hagytak min-

dent, / ránk hagyták ezt a mocsadékot, / ami nekünk azért még élet...” – olvasható a *Nehéz* című érzékletes költeményben.

A kötet középső ciklusában (*Mondén*) kapott helyet a *Léda kalapja* című vers, amely pretextusként Ady *Párisban járt az Ősz* című versét használja fel, s írja át azt a maga módján: „Zuglóba tegnap beszökött a tél / ballagtam épp a Szajna söröző előtt...” Műhelytitkaiba is bevon bennünket a költő: „Léda jutott eszembe a Szajna sörözőről.” A vers központi – negyedik – strófáját annak erotikus töltetű sora és szilaj beszélőmodora emeli ki a többi versszak közül: „gyere költöm, nézd, milyen Párizs / csináljuk vadul, pusztuljon bele a magyar pusztá / gyere dísznek a kalapomra / gyere drága, aztán menj vissza magyar hazába...”

A kötetet záró *Magyarország* című opusz nem más, mint kilencvenöt filmcím felsorolása egymás után. Ezt az elsöre anti-poétikusnak tetsző szövegtömböt hűgának, Klárinak ajánlja Tóth Erzsébet. Amikor egy interjúban megkérdezték tőle, milyen más művészeti ágból merít, akkor a filmet jelölte meg a költő, amely a legnagyobb hatást gyakorolja költészetére: „Legjobban a film, hiszen a vers is felfogható filmes szemléletnek, de gondolatilag is a hatvanas évek filmművészete – a francia újhullám, az olasz filmek, az óriások: Fellini, De Sica, Bergman, a budapesti iskola, Kósa, Jancsó és mind a fiatalabbak – rendkívül inspirálóan hatott...”¹⁸ A magyar filmek sorát, ahogyan olvassuk – szinte mantrázzuk – magunkban, rengeteg filmes emlék villan elénk: a *Talpalatnyi földtől a Szerelmes biciklistákon át a Liza, a Rókatündérig*. Szövegpragmatikai szempontból stilisztikai értéke lesz annak, ahogyan semmiféle (sem tematikus, sem

16 A *Gyerekségek* című szintén anyavers zárolata: „gyermekem nem lett / hát anyát szültem” Weöres Sándor *Egysorosok és más aforizmák* című szövegei közül a XVIII. darab íródik újra: „Ha lányod szült téged, halhatatlan vagy.”

17 A *Mindenki, aki él* című versében az éjszakai zászokba torkolló hosszú beszélgetések múltidézése történik meg. A költemény mottója szintén József Attila-reminiscencia, avagy „Mindenki, aki él, az életét veszélyezteti” – „Éltem, s ebbe más is behalt már” (József Attila: *Kész a lettár*).

18 Mindig a jelenre koncentrálok. Szöllösi Mátyás interjúja.

<https://www.mma.hu/muveszeti-hirek/-/event/10180/%E2%80%9Emindig-a-jelenre-koncentralok-%E2%80%93-interju-toth-erzsebettel> [utolsó letöltés: 2022. 01. 27.]

kronológiai) logikát nem követve kerülnek egymás mellé olyan filmalkotások, amelyek egyébiránt soha nem szerepeltek volna akár egy lapon sem. Olyan deiktikus szóelemek, amelyek elsősorban önmagukra utalnak vissza, de ezen felül kulturális-antropológiai kontextust is képesek teremteni. Tóth Erzsébet nem tesz mást, mint a nemzeti filmkultúrát emeli verstémává úgy, hogy a szövegtömb a maga elliptikusságával mégis képes magán viselni a *magyar* jelzöt.

Tóth Erzsébet *Kínai legyező* című kötete a mai fiatal költőnemzedék könyveivel is rangon felül képes felvenni a versenyt.

Frissességével, témaválasztásaival, stílusával, nyelvezetével. Ha egyáltalán versenyezni óhajtana. Nem hinném. Szuverén egyéniség volt mindig, aki egy végtelen vers közepén leledzik. Elkap egy hangot, majd egy dallamot, azt magában dúdolja, majd tovább énekli. De ennek a versszólamnak egyelőre nincs még vége. „Mintha nem is lábbal járna. Szívvel inkább. Amit nem tud elérni szóval, megnyeri szenvedéssel” – fogalmaz Iancu Laura a kötet hátsó borítóján. Kiragygog a virágai közül. S mivel nagy költő, kiragygog a költők közül is (Pollágh Péter fülszövege. Tóth Erzsébet: *Kínai legyező*. Bp., 2021, Nap Kiadó).

Lajtos Nóra

Akay János: Órangyal, 2006 (Völgyi-Skonda Gyűjtemény)

LAJTOS NÓRA (1977) Debrecenben élő irodalomtörténész, tanár, költő, író, kritikus, szerkesztő. Utóbbi kötete: *Cserbóka* (gyermekversek, Bp., 2022, Hungarovox Kiadó).

Értéktudatosítás – fegyelemmel és szeretettel

Petrik Béla: *Borbándi Gyula* (Egy sors a küldetés és szolgálat jegyében)

Budapest, 2020, MMA Kiadó

Szabad-e, illetve lehet-e érvényes monográfiát írni olyan hősről, akiről könyve első mondatában tudatja a szerző, hogy legfőbb példaképének, sőt szellemi és emberi értelemben is „tanárának” tekinti őt? Nem, nem szabad, mondanám első indulattal, a szellemi megosztottságból következő, elképesztő aránytévéseket is tapasztalva persze, aztán igyekszem lehiggadni inkább. Mert az értékválasztást determináló elkötelezettséget is magaménak vallom jó néhány évtizede már, s noha – remélem – „rajongóvá” nem lettem soha, szellemi-morális „iránytűimet” megtagadni én sem tudom, s nem is akarom. Tudom azt is, hogy „magas szinten” kimondatott: aki – akár irodalomról, akár történelemről szólva, írva – a kultikus, az érzelmi elemeket is vállaló beszédmodot követi, a tudományos narratívából kiírja vagy már ki is írta magát, de mit tegyek, ha az értékmentő vagy az értékfölmutató szándék végképp való eltörlését még elképzelni sem szándékozom.

Petrik Béla könyve értéktudatosító, értékelmutató szándékú munka, vállaltan az, nincs bekezdése tén, amiből ne ez derülne ki. Apologetikus beszédnek is mondhatjuk ezt persze, én – már ha van ilyen – a vallomások narratívát használnám inkább, amit a személyes szerzői világkép kialakulásának, kifejlésének és föladataitanságának a tanúsítási szándéka hitelesít. S hiszem: e hálával és szeretettel írt monográfia becsülő megértéséhez azt a szerzői világképet illik tudomásul venni előbb, ami – s ez a vallomások beszédmod „módszertani” paradoxona – a kötet hőse által is meghatározott. Nem lehetett e könyv mássá, mint amilyenné lett tehát!

Petrik Béla jogász tanult szakmája szerint, kenyerét ma is ezzel keresi, se „professzionális” irodalomtörténésznek, se történésznek nem tartja magát, karriert építeni nem igyekezett, s valaminő „szakértői” szerepre sem ácsingózott soha. Ellenben családi indíttatás, a magával hozott történelmi emlékezet, s egyebek miatt a népi mozgalom híve s elkötelezett kutatója (is) lett ifjú kora óta már – szakdolgozatát is e témakörből írta a jogi karon! –, s az utat, amire ráállt egykor, következetesen rója azóta. Tanulmányokat ír, s könyvek sokaságát forgatva, a régi sajtót böngészve, levéltárakban is kutató, beszámol arról, amire jutott, barátságokat őriz és ápol közben, s régtől vallott jövőelképzelésének szorgos munkása ő. Egy szellemi, közéleti magatartás valójában az övé, midőn ír, akkor is.

Olyan lehetségesnek gondolt Magyarországot elkötelezettje, amit Gombos Gyula 1941-ben megjelent *Álom az országról* című kicsi könyvének címe fejezett ki leghívebben talán. Valamifajta harmadikutas elképzelésben hisz makacsul, a kapitalizmus „hibáit” – a tőke és az individualizmus korlátlan uralma, az értékek relativizálása stb. – nem hordó demokrácia, piacgazdaság és a közösségi (rá hivatkozott!) társadalom „tehetételeit” – terror, totális szabadsághiány, a méltóság semmibe vétele stb. – egyként kizáró, nem marxi szocializmus „összeálmódásának” híve lenne, ha ennek evilági eljövételében nemigen bízhat már, akkor is.

Első, vaskos, 2008-as gyűjteményének a *Teljes kép felé* címet adta. Szabó Dezsőről, a népi mozgalom alakjairól s Nagy Gáspár költőről beszélő dolgozatait szedte

csokorba a könyv, s a cím aligha lehetett véletlen. A témáról addig való ismeretek kiegészítésére, másutt a torzítások kiigazítására gondolt a szerző talán, nekem meg egy szemléletmód, egy világnézet demonstrációját sugallja inkább a fordulat. A 19. századi, s régebbi gyökerű teljesség-hit még lehetségesnek tudott óhaját, amit a modernség kora újra meg újra megszagatott, a posztmodern meg betiltott színté, ám a dolgozatok hősei – a történelmi folyamat törvényét átélve is! – képtelenek voltak földadni azt. Mert a népiséget, a népi gondolatot az egység, a szintézis ideája lehetséges megőrzésének, újjászövésének az álma uralta a modernség korában, noha nívósabb alakjaiban, alkotásaiban a „minden egész eltörött” tapasztalatát is tudomásul venni kényszerült. A népiség „egynek”, átélhető egésznek látja, akarja láttatni a világot, s társadalmi, politikai, művészeti, életformabeli kérdéseken át a metafizikáig, s ebbéli szándékát még – alkalmasint, kiemelt pillanatokban legalább – a szokásokhoz, az öltözködési formákhoz való ragaszkodásában is gyakran kifejezi. Legyen szó politikai gyűlésről, emlékkonferenciáról, egyéb összejövetelekről, a „népi” lélek az alkalmat versmondással, énekléssel is szívesen színesíti általában, s – megvallom – e szokást jómagam „korszerűtlennek” – inkább átörökíthetetlen, megújíthatatlan, lassú, majd gyorsabb kopásra ítélt zárványnak! – éreztem (s iróniával szemlélttem?) némileg a nyolcvanas években is már.

Van azonban e szélesen is értelmezhető jelenségnek egy „vonala”, amelyben az emócióktól is determinált értékvilágot az intellektus fegyelmezni, racionalizálni képes, így a modernség – sőt, a posztmodernség – korában is partnerképesnek maradhat e félmúltság belengte gondolat. Illyés Gyula, Szabó Zoltán, Cs. Szabó László (és más műfajban!) Bibó István neve adja e minőséget elsősorban, noha ők sem voltak egy kalap alá rendelhetők mindenáron, ám gondolkodói lényükben, műveikben a magyarság és az európaiság

értékvilágbéli súlyegyene hibátlanul illeszkedett. Pontosabban: műveik, szellemi és morális hagyatékuk „egyetemességét” annak gyökeresen magyar érdeke, problematikája s a gond általános érvényű, „világszínvonalú” kifejtése és kifejlése adta, akárcsak a görög drámák, Shakespeare és a „mélyen” orosz Dosztojevszkij, Tolsztoj egyetemességét. Az emlegetett alakok pályája, műve éppen attól egyetemes tehát, mert nagyon mélyen magyar (görög, angol, orosz stb.), s nem attól, mert görcsösen annak lenni igyekeznek. Tudható lehet: a mű – bármely értelemben vett mű – ha „csak” magyar akar lenni, pogányos zárvánnyá kényszerül, ellenben ha csak egyetemességre ácsingózik mindenáron, rossz lesz magyarnak (görögnek, angolnak, orosznak stb.) is. A sorrend nem összekeverhető!

Véletlen-e, hogy az említett nagyságok közül kettő (Cs. Szabó László, Szabó Zoltán) dolgozó élete nagyobbik felét emigrációban, a szellemet bénító fékek és kényszerek nélkül, egy pedig (Bibó István) amolyan belső emigrációban, az elvárt „meggondolásokat” figyelmen kívül hagyva élte le, ezt most nem firtatom, ám hogy az értékek sorrendjét pontosan tudták és követték, állítani merem. S éppen így tudta ifjabb kortársaként, hű „tanítványként” az élete nagyobb részét szintén külhonban eltölteni kényszerült Borbándi Gyula, a könyv hőse is.

Borbándi az országot 1949 elején hagyta el, '89-ig idegen földön élt, a végső huszonöt esztendőben meg hol itt, hol ott – inkább ott –, ám hazájába tért meg nyugodni végül. A nagy – még a két világháború között indult – nemzedék azon alakja volt, aki a rendszer fordulóját ereje teljében élte meg, s a reá korábban is jellemző, a népi mozgalom centrumának értékrendjéhez ragaszkodó, ám más gondolatokra nyitott álláspontot képviselt továbbra is. A '89-et követő magyarországi szellemi-közéleti folyamatokkal tökéletesen együtt lélegzett, részt vett minden fontosabb konferencián, összejöveteleken, ám nem tudálékoskodott,

nem lett a „szabad” nyugatról jött „megmondóemberré” pillanatokra sem. Tudta, hogy a népi mozgalom ideája, ahogy volt, „egy az egyben” nem folytatható, emberi, szellemi rezdülésével mégis annak képviselője, az egykori álom tán utolsó hiteles „jelenléte” maradt valahol.

Ha Petrik Béla tiszteletben és szeretetben fogant monográfiáját olvassuk, az a kérdés, tudja-e ezt a megejtően nyitott, de az „eredeti mozgató” ideáját is őrző személyiség életművének a lényegét közvetíteni nekünk. Azét a gondolkodó emberét, aki-ről én „rosszat” a liberális vagy szociál-liberális értékvilág legtekintélyesebb embereitől sem hallottam soha. S akit – írásos nyoma maradt-e, nem tudom – Vekerdi László, az ország szerintem legműveltebb embere, az egyik „legnagyobb lélek” mindig megbecsülve, tisztelettel emlegetett.

A kérdés azért sem fölösleges, mert ismeretes, Petrik nemcsak a népi mozgalom és hagyomány elkötelezettje máig, de az értékvédő, tanúsító elszántság, hevület szinte az összes dolgozatán – sokszor a bevezető mondatokon is már! – tetten érhető. Mintha „igazságot” akarna tenni minden alkalommal, értéket bemutatni egyszer, tévhiteket oszlatni máskor, a küzdelem – nem engesztelhetetlen haraggal bár – a lételeme szinte. Egy nagy hagyaték őrzője úgy, hogy a hősére jellemző, a vitákat ugyan bátran vállaló, ám mégis föl-föltűnő „megengedő hajlam” róla, a monográfusról kevésbé mondható el talán. Szellemi értelemben harcos alkat ő!

Nos, a könyv két üdvös erényét mindenképpen látom. A filológiai alaposságon és pedantérián kívül persze, amiből az önmagukat a „szakmai körön” belül tudók is példát vehetnének néhanap.

Az egyik: Petrik az életet és művet oly részletességgel, következetességgel mutatja be, hogy a kötet minden Borbándi-vagy emigrációkutató számára megkerülhetetlen lesz ezután. Ráadásul az ívet oly tárgyyszerű látószögből követi végig, ami a könyv hőse és műve szellemiségének, állhatatosságának is megfelel. Eredeti al-

kata ellenében is képes dolgozni, mondanám, de belátom inkább: nem lehet ez másképp, hisz az értékvilágot a hős példájából, kötetéből is tanulta ő, ezért mutatkozik hív tanítványnak törvényszerűen. Így a munka „leírónak”, kronológiai értelemben fegyvelmezett történetkövetőnek tetszhet, ellenben „problémacentrikusan” analízálónak kevésbé nevezhető, ám a monumentális ív kárpótolhatja a teoretikusabb elvárásokkal megvert olvasót is talán.

Szerencsére nem vagyok különösebben teoretikus hajlamú, így a nyereségre figyelhetek inkább. A teljes életet és művet bemutató monográfia mint műfaj a hatvanas-hetvenes években virágzott, aztán az irodalomelméleti forradalom – sem a szöveg előtt, sem a szöveg után nincs semmi, hangzik azóta is! – a lomtárba utalta e módit. Jelesebb alkalmak akadnak azóta is – Ferencz Győző Radnóti, Kerényi Ferenc Petőfi és Tverdota György egyelőre félig kész József Attila nagymonográfiája a példa erre –, ám ennek az egésznek „egyben” látó, láttató törekvéseknek az újabb ideje mintha nem jött volna el még.

Petrik Béla – aki efféle megfontolásokkal aligha bajlódik – így egy „rehabilitáció” részese is lehet akár: segíthet visszaadni e műfaj létjogát. E kilencvenöt esztendő élet históriájához bizonyosan lehet hozzátenni még, ám az értelmezés lényegén aligha kell már alapvetően módosítani. Mindaz, ami Borbándi pályájának sorszerűen a része lett, együtt olvasható itt. Az indíttatás életrajzi, szellemi összetevőire, aztán a külhonban eltöltött negyven év eseménytörténetének oly gazdag bemutatására csodálkozhatunk, ami példátlan volt eddig. Gondoljuk meg: az emigráció oly kényszerűséget adott a szellem embere számára, amit elképzelni is nehéz talán. Egyszerre kellett irodalomtörténésznek, történésznek, szerkesztőnek, bibliográfusnak, szervezőnek, alkalmasint rádiósoknak, más egyéneknek lennie, s ha hazája életének a figyelésével is megverte-áldotta a sors, nem bújhatott semmiféle „szakmai” aggodalmak, megfontolások mögé. Borbándi

mindezen „szakmáknak” lett az egyenként is magas színvonalú koordinátora, s midőn az idő parancsa azt hozta el, lett ennek az útnak a tökéletes dokumentálója is, alpművekkel, amelyek megkerülhetetlenek! Mondjam el, hogy az *Emigráció életrajza, 1945–1985* című könyvét – 1986 nyarán csempésztem haza egyet – tanárom, Király István elkérte, s vagy kétszáz lapnyi jegyzetet készítve róla két hét múlva adta vissza, vagy hogy a népi mozgalomról írt monográfiáját Kenyeres Zoltán szíves szavakkal ajánlotta a hallgatónak 1983 őszén: olvassák el, ha tehetik, mert e témáról alapos munka nincsen más? S megírta Borbándi az *Új Látóhatár*, meg a Szabad Európa Rádió történetét, vaskos bibliográfiát és lexikont hozott a tágabban értelmezett nyugati magyar irodalomról is össze, egyéb köteteit nem említem, hisz a szerző említi a maga helyén. A fontosabb könyvek születésének részletes históriáját is dokumentálva olvashatjuk itt – a Bibó István–Borbándi-kapcsolatot tárgyaló részt úttörőnek vélem –, s azt is, hogy a lényegesebb vitákat sem kerüli meg a szerző. Miben állt Borbándi és Gombos Gyula részleges szakítással végződött vitája, ezt is filológiai fegyessel mutatja be, s noha én a részletesebb analízist s az „állásfoglalást” (kinek adna igazat – én, megvalom, Borbándinak) hiányolnám, hisz ez két, a „népin” belül levő, de eltérő fölfogásra nézvést is állásfoglalás (lenne) talán, de nem akadékoskodnék most. S azon sem, hogy megemlítem, a recenzió idején harminckét esztendő Czigány Lóránt Gombos Gyula Szabó Dezső könyvéről az *Új Látóhatár*-ban közölt gondolatait nem a szerző teljesítménye, hanem a Szabó Dezső-i mű egészével szembeni fönntartásai diktálták inkább. Bevallom, már a nyolcvanas évek közepén – akkor olvastam először – sem érzem Czigány írását „igen nyersnek” és állításait néhol „alaptalannak” tehát, így Gombos „megbántódása” túlzott lett szerintem, ezért volt – megint csak szerintem – a bírálatot a monográfust támogató „ellenvélemény” nél-

kül közlő szerkesztőnek igazza. Sokkal fontosabbnak vélem, hogy Borbándi a népiség utolsó, külhonban és a honi szellemi életben is „piacképes” képviselője volt alighanem, s ezt – egészében – példásan mutatja be a könyv.

S mi lenne a második erény? A személyesség, a „megérintettség” állapota válalásának nevezném, ami a „szakma-bódulat” fogságában élőknek persze nagyon ellenszenves általában (lásd e dolgozat elején fölvetett kérdést), de nem nekem! E könyvnek a már említett első mondata vallomásértékű, s az az utolsó is. „Könyvei most is az asztalomon vannak, felnézek a kétpolcnyi folyóiratfolyamra, s mindig vidám, mosolygós arca tűnik elém.” Az a „kétpolcnyi folyóiratfolyam” az *Új Látóhatár*, a hős – egyik – főműve természetesen, amit tőle kapott ajándékba Petrik, s amelynek a legutolsó (!) 1989 végi számában ő is hiánypótlónak számító nagy tanulmánnyal – az 1942. novemberi író-politikus konferenciáról szolt – szerepelhetett, szinte „kezdő” hazai szerzőként, huszonégy évesen! Kell-e ennél hívebb bizonyosság, hogy nemcsak az ifjú figyelt a tekintélyre, de igaz volt ez fordítva is, ekként a monográfiából áradó fegyelmezettség és tisztelet nem kíván bővebb magyarázatot. A „megérintettség” a filológiai alaposságot, az utóbbi a bevallott elkötelezettséget erősíti itt.

S még valamit hadd mondjak el, ami a könyvnek nem tárgya már, de hitem szerint fontos lehet. Borbándi a klasszikus magyar népi mozgalom története egyik legfiatalabb nívós képviselője volt, akit e sodor 1945 előtti és utáni históriájának körülményei nem befolyásoltak kényszerűen. Sem a ’45 előtti kor koptató ellentétei, polarizáló viszonyai (ifjú volt hozzá még?), sem a távozása környékén eljött idő szabadsághiányos állapot, igazodási frusztrációi. Ezért lett, maradt nyitott, görcsök nélküli gondolkodó, ezért „értett meg” mindenkit Jászi Oszkártól Illyésen át az új világban néha igencsak „bizonytalanokodó” Veres Péterig, s ezért nem hajlott

a szellemi-gondolati radikalizmusra. Borbándit a '45 utáni honi népiek majd' mind-egyikét megérintett „önszemléleti paradoxon” – hogy mondjak a Horthy-kor viszonyait egykor opponáló emberként nemet a totális diktatúrává lett újra úgy, hogy ne a „régit” visszavágyójának tűnjek, vagy azzal vádolhassanak? – nem kellett, hogy átjárja soha.

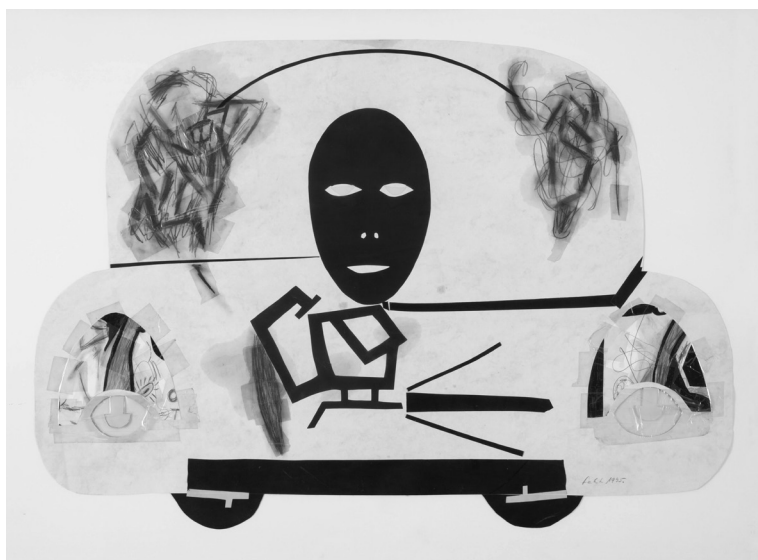
Ritka szerencse volt ez a szerencsétlenségben, saját döntésének (az emigráció vállalása), az Isten adományának (az eleve nyitott szellemi-morális alkat) és a fölnevelő körülményeknek az együttes következménye talán. Értékeit őrizve, az új idők és adottságok parancsait fölismerve s így cselekedve ezért lehetett – számkivetet-

ten, a hazatérés reménye nélkül is – megéjtően szabad lélek ő! S tán épp ezért lett a népiség utolsó hitelképes, gáncs nélküli követe a nagyvilágban, s lehetett itthon is tekintéllyé, igaz, nyilvánosan csak 1989 után.

S tán ezért kapott hosszú időt a sorstól, ezért élhetett derűben, örömben, tragédiákat lebírva, bízó szemmel a teremtett életre nézve, egy méltósággal teli tartás eleven demonstrációjaként, amit – hála Petrik Béla részletes életrajzi kronológiát, gazdag bibliográfiát, eligazító névmutatót s a művek alapos listáját adó könyvének is – tovább őrizhetünk talán. Mert, mi tagadás, én is Borbándi Gyula mosolyára, a tiszta szemére emlékszem mindenek felett.

N. Pál József

felugossy lászló: bogárhátú, 1995 (Kacsuk Gyűjtemény)

N. PÁL JÓZSEF (1957) irodalomtörténész, az ELTE oktatója. Legutóbbi kötete: N. Pál József–Novák Miklós: *A magyar sport története* (2021).

Irodalom és színház a millennium fényében, Trianon árnyékában

Karádi Zsolt: *Portrék albumba simulva: Költők, írók, kritikusok a Nyugat környékén*

Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, Nyíregyháza, 2021

Mostoha világ jár arra, aki manapság az irodalomtudomány mezején vitézkedik. Az érdeklődés annyira megcsappant az ilyen jellegű munkák iránt, hogy pár száz kötetnél többre az esetek többségében nem mutatkozik kereslet, a kiadó számára garantált a ráfizetés, és a szerzőnek sem jut a honoráriumból mediterrán nyaralásra, ha egyáltalán kap valamit. Többször azért mutatkozik kiút: vagy az állam dob mentőövet a fuldoklónak alkalmi támogatás formájában, vagy valamelyik irodalmi társaság kalapozza össze az összeget, amely elegendőnek bizonyul egy kiadvány világra segítéséhez. A „se dicsőség, se haszon” dilemmájából megmarad legalább az elsőként említett esélye. Ez sem jelent diadalkaput, de legalább megőrzi a munkába vetett hit értelmét.

Ilyen körülmények között a nyíregyházi Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület részéről misszionárius tevékenységnek számít, hogy mindmáig életben tartja a 2008-ban megkezdett *Modus Hodiernus* sorozatát, amely immár a 11. kötetnél tart, s ez alatt meg tudta őrizni a folyamatosságot is, a színvonalat is, a kötetek tetszetős, illusztrált formátumát is. A lélegeztetőgép működtetésében ne hallgassuk el Mercs István sorozatszerkesztő elévülhetetlen érdemeit. E fórumon jelent meg 2021 végén Karádi Zsolt *Portrék albumba simulva: Költők, írók, kritikusok a Nyugat környékén* című kötete.

A *Kuruckodó irodalommal* (6. kötet) kezdődően a gyűjteményes forma jellemezte a sorozatot, ami azt jelenti, hogy tematikus rendben, konferenciákon elhangzott

előadások szövege kapott szélesebb nyilvánosságot egy-egy kiadványban. A gyűjteményes jelleg változatlan maradt a 11. kötet esetében is, de ezúttal egyetlen szerző korábban, különböző fórumokon megjelent írásai kerültek egymás mellé, abban a szerkezeti rendben, amelyet alkotójuk kialakított.

Nem kis lelemény volt címet adni a kötetnek, mert tematikusan szerteágazó szövegvilágot kellett átölelnie, de sikerült a „Nyugat környékénnel” olyan közös nevezőt találni, amelybe még az e folyóiratban nem publikáló Áprily Lajos is belefért. A *Nyugat* szinte őrtoronként magasodott kora irodalmi élete fölé, bár még manapság is akadt, aki kétségbe vonta ezt a kitüntetett helyet. Meg lehet egyébként e kor irodalmát világitani más, irodalomművészetén kívüli szempontok alapján is, de az esztétikai szempontokon túli értékelés csak félreviszi a szöveget, bár ez sem árthat annak a kanonizációnak, amely – fővonalában legalábbis – kialakult mára. A kötet cím tehát elsősorban korszakjelölő szerepet tölt be, bár intenciójában szellemiséget meghatározó szerepet is kap.

Itt – közbevetőleg – a recenzens hadd szóljon a maga védelmében! A kötetről írva olyan feladatra vállalkozik, amit a legjobb szándék mellett sem tud maradéktalanul megoldani. Kevés itt Karádi könyvének ismerete, szükséges lenne ismernie azon továbbiakat, amelyekre a szerző hivatkozik, s esetleg ezek holdudvarával is illene helyel-közzel tisztában lennie. Ám ezeknek a követelményeknek csak részben tud megfelelni, ezért ítéleteit

a kételyek árnyékában kénytelen megfogalmazni.

A *Szerzői előszó*ban Karádi Zsolt így rögzíti a maga elé tűzött célt: „a tanulmánykötet – reményeim szerint – fél évszázad magyar irodalmához, illetve színikritika-történetéhez nyújthat használható adalékokat” (16). A látókörébe vont időintervallum hihetetlenül gazdag mind eszme-, mind stílustörténeti vonatkozásban, mind a megszületett alkotások mennyiségét tekintve, ehhez kellett igazítania kompetenciája határait. A megjelölt korszak talán a legjobban reflektált a teljes magyar irodalomtörténeti folyamatban, mégsem mondhatjuk, hogy megítélése teljes és végleges, következésképp minden további vizsgálatnak és véleménynek létjogosultsága van.

A tizennégy önálló dolgozatba foglalt téma a közös nevező ellenére szükségszerűen nagy szóródást mutat, amiből következően a szerzői pozíció is gyakran változik, még egy-egy íráson belül is. Néhol a tudós irodalomtörténész szólal meg, mindig hangsúlyozott, a lábjegyzetekben elszabadult precizitással; néha a felkészült irodalomesztéta elemzőkészsége vonja magára a figyelmet; néha pedig a szerzőben rejlő ismeretterjesztő hajlam kerekedik az előző szempontok fölébe. Ezek a váltások azonban nem eredményeznek eklektikus szöveget, mert az áthajlások nem egymás ellenében fejtik ki hatásukat, hanem célirányosan vezetnek az olvasói figyelmet.

A kötet *Költők, írók* alcímű első része az anarcsi kastély úrnőjéről, Czóbel Minkáról szóló tanulmányokkal kezdődik: a párbeszéd, valószínűleg színpadra szánt (bár soha be nem mutatott) művének, a *Donna Juannának*, valamint a *Boszorkánydalok* címmel megjelent verseinek elemzésével. Az objektív, higgadtan mérlegelő hang, ami a kötet többi írására jellemző, ezekben elbillen, és a kritikus hangra rátelepszik némi apologetikus szemlélet. Karádi szerint Czóbel Minka „sosem foglalthatta el a líratörténetben az őt megillető

helyet” (31), holott „hatott Adyra”. Bizonyosan van alapja ennek a megjegyzésnek, bár erre vonatkozó lábjegyzettel nem találkozunk a könyvben, viszont Király István terjedelmes Ady-monográfiájában a költőnéve nem említetik.

Karádi rekanonizációs javaslata mögött a lokálpatriotizmus állhat, de tudomásul kell venni, hogy Czóbel Minka a populáris kánonból már rég kiszorult, a szakmai kánonban történő előrelépéshez viszont kevés a néhány, alig ismert, dicséret szórványmegjegyzés. Ami pedig spanyol tárgyú drámai művének értelmezését illeti, talán közelebb járunk az igazsághoz, ha úgy véljük, hogy a férfiidegenséget mutató Donna Juanna-maszk inkább a költőné nehezen bizonyítható, de nem ok nélkül vélelmezett lesbizikusságát leplezi, ezért a szerelem nélküli „anarcsi aggszűz-lét” (29) minősítés árnyalásra szorulna.

A következő két tanulmányt (*Miklós Jutka redivivus, Arc és kép: A fotó szerepe az Ady-kultusz alakításában*) az a különös körülmény rokonítja, hogy bennük egy társművészet kerül a középpontba, amelynek Karádi Zsolt profi művelője: a fényképészet. A holt napos költőnről csak kevesen tudják, hogy élete második felében az irodalmat erre a közlési formára cserélte fel. De nem ez a legfontosabb, amire a róla szóló cikk ráirányítja a figyelmet, hanem hogy Karádi – rátalálva Miklós Jutka 1919-ben írt, a Kaffka-szakirodalomban soha nem idézett *Kaffka Margitról* című hosszabb esszéjére – meggyőző érveléssel bizonyítja ennek az írásnak a fontosságát. A mindmáig legjelentősebbnek bizonyuló magyar írónőről (ez a minősítés a recenzens álláspontja) szóló kortársi gondolatmenetben Karádi joggal fedezi fel, „hogy Miklós tulajdon meggyőződésének, emberi-női törekvéseinek jelképét látta Kaffkában” (52).

A másik tanulmány a fotografálás laikusok által alig ismert műhelytitkaiba bevezetve kifejti, miként állhatott a fotóművészet az Adyt övező népszerűség szolgálatába. A címben ígért teljesség he-

lyett a kérdéskör vizsgálata leszűkül Székely Aladár képeire (illetve a képmellékek között szereplő két, a halottas ágyon fekvő költőt ábrázoló fotóra), a továbbiakra viszont már nincs figyelemmel. Holott például Emil Isaac képe a költőről, „kalapján hervadó virággal” (és megtámogatva Juhász Ferenc *Ady Endre utolsó képe* című versével) van olyan kultuszképző, mint Székely Aladár könyvkiadó fényképe, amely Boncza Berta svájci intézeti szobája falát díszítette.

Csalóka névsort alkot a *Mikes, Juhász, Kosztolányi* fejezet címe, mert az elsőként említett személyiség, keresztnév nélkül és a kijelölt korszakot alapul véve Mikes Lajost, Az *Est*-lapok 1920-as évekből ismert irodalmi rovatvezetőjét juttatja eszünkbe. Ám rövidesen kiderül, ez a Mikes nem az a Mikes, hanem a rodostói nagy magányos a 18. századból. Határátlépésről azonban szó sincs: a *Törökországi levelek* írója ott könyvkiadó íróasztalára a kezdetek óta a *Nyugat* címlapján a folyóirat történetének végéig. Hogy miért éppen az őt ábrázoló, Beck Ö. Fülöp tervezte plakett, illetve az annak alapján készült rajz került a lap élére, arra többféle, szimbolikus érvényű magyarázat adható. Az egyik bizonyosan az volt, hogy Mikes Kelemen „szinte közönyös a politika iránt”, ahogy ezt Kosztolányi írta róla, s az Osvát vezényelte *Nyugat* valóban tartózkodott mindenféle direkt politizálástól.

Mikes kapcsán egyébként kibújik a szerzőből az ismeretterjesztő: hosszabb lábjegyzetből ismerhetjük meg azokat a kevésbé ismert körülményeket, amelyek következtében II. Rákóczi Ferenc és a bujdosók végül Rodostóban találtak menedékre.

Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső pedig úgy kerül a képbe, hogy mindketten versbe idézték a Zágont viszont látni akaró, öregedő férfi alakját, sőt az utóbbi a *Nyugat* egy 1935-ös számában meg is rajzolja a jelentős íróelőd portréját. A három írás egyike sem tartozik szerzőjük fontosabb művei közé, viszont mind a külön-külön

elemzés, mind az összehasonlító tekintet következtében olyan megfigyelésekhez juthatunk, amelyek megmutatnak valamennyit a Mikesben rokon vonásokat felfedező költők személyiségéből.

A „*Nyugat franciája*”: François Gachot Karádi kutató munkája nyomán kaphatja meg azt a megérdemelt figyelmet, amelyet a magyar-francia irodalmi kapcsolatok gazdagítása érdekében végzett. Továbbá fény vetül egy rövidebb tanulmány erejéig arra az Áprily Lajosra, aki a nyugatosokkal közös költői elveket vallott (*A protestáns Áprily*). Ezt írja róla a szerző: „egyéniségének és költészetének vezérelve a protestáns vallásosság volt” (104). Ezt a tézist főként a Szenczi Molnár Albertről szóló *A zsoldárfordító* című cikkének és a reformátort idéző *Kálvin, 1535* című versének elemzésével igazolja.

A kötet *Kritikusok* alcímmel jelölt második fele a *Nyugat* körül csoportosuló alkotók, Krúdy, Ady, Schöpflin Aladár, Móricz, Kárpáti Aurél színházzal kapcsolatos írásainak bemutatására vállalkozik. Az említett szerzők teátrumi élményeiket osztották meg a kortárs olvasókkal hírlapi recenziók, folyóiratcikkek formájában, tehát hangsúlyozottan nem a darabokról, hanem színpadi megvalósításokról szóltak. Könnyen belátható ezeknek az írásoknak a tűnékeny jellege. A korabeli előadásoknak rögzített nyoma nincs (legfeljebb egy-egy az idő tájt született híradófilm néhány másodperces felvétele), azaz egyetlen vélemény sem szembesíthető ma már a produkcióval. Ami marad, a tudósító írói hitele, amelybe jobb híján belekapaszkodhatunk.

A névsor (amelybe odakívánkozna még Juhász Gyula is, aki tanárkodása idején szépszámú színházi írást közölt a *Nagyvárad* *Napló*ban) azzal a tanulsággal szolgál, hogy a századelő idején többnyire színházkedvelő szépírók vállalkoztak ennek a műfajnak a művelésére, hiszen a felsoroltak közül egyedül Schöpflint tekinthetjük par excellence kritikusként.

A sokoldalú, tág érdeklődésű Karádi maga is gyakorló színházi ember, s hogy

a színikritika nem áll messze tőle, azt a 2006-ban megjelent „*Ványa bácsi én vagyok*”, s a 2016-ban kiadott „*Az ég nem emberséges...*” című recenzió-gyűjteményei igazolják. Otthonos közegben mozog tehát, amikor a kulisszák világába kalauzolja olvasóit, ráadásul a századelő és a trianoni Magyarország színházi életére vonatkozóan jóval kevesebb ismerettel rendelkezünk, mint a kor irodalmával kapcsolatosan. Ezért tágabb tér kínálkozik számára, hogy a kevésbé feltárt műfaj alakulástörténetébe beavassa az érdeklődőket.

Jellemző a műfaj korabeli kezelésére, hogy az újságírói pályára lépő, alig 18 éves Krúdynek Debrecenben a színházi rovat jutott, s a nagyváradi folytatást is ez a szerkesztőségi szinten jelentéktelennek tekintett munka adta számára. Ugyanezt a pályát futotta be egyébként a kezdő Ady Endre is.

Miként jellemző az is, hogy mennyire kialakulatlan és megalapozatlan szempontok szerint dolgozott akkoriban egy színházi újságíró. Gondolnánk-e a mai, rendezőcentrikus szemlélet idején, hogy akkoriban legfeljebb a rendező nevét említették a tudósításokban, de munkájáról szó sem esett, inkább a színészközpontú vélemény uralta a cikkeket, olyanra pedig nem akadt példa, hogy a közönség száma, viselkedése, reakciói ne kerültek volna az írások élére.

Miközben Karádi bemutatja a pályakezdő Krúdyt („*A rendezés jó volt*”: *Krúdy Gyula színházi témájú írásai a Debreceni Ellenőr hasábjain*), illetve Ady debreceni korszakát (*A „nemzet katedrája*”: *Adalékok Ady Endre színházi témájú írásaihoz*), felfedezzük a korabeli, kevésbé ismert teátrumi viszonyokat, s képet kapunk arról is, hogy a sablonos keretek között miként tudott megmecsillanni az írói ízlés és tehetség.

A kötet „főszereplője” minden kétséget kizáróan Móricz Zsigmond. Szerepel az első rész anyagában is (*Móricz és Karinthy*), a színházi blokkban pedig szó esik színpadi műveiről (*Schöpflin és Móricz: Schöpflin Aladár bírálatai Móricz Zsigmond drámáiról a Nyugat hasábjain*), továbbá *Móricz Zsigmond színikritikái és színészportréi* is megemlítettek. Az e tanulmányoktól függetlenül kijelenthető, hogy a Móricz-recepcióban nincs konszenzus az író színpadi műveinek sem az értékrendjében, sem a magyar drámairodalomba való értékalapú betagozódásuk kérdésében. Abban talán van, hogy Móricz nem volt drámaírói alkat, többnyire prózaírói habitusával viaskodva makacsul igyekezett győzelemre jutni témáinak színpadra kényszerítésében. Kétségtelen, hogy Schöpflin foglalkozott a legtöbbet a Móricz-drámákkal, illetve színpadi sorsukkal, s mindezt „toleráns” módon tette, ahogy közelítésmódját a fent említett dolgozatban, kötetének minden bizonnyal legértékesebb tanulmányában Karádi észrevételezi, de szemléletmódján mára sok tekintetben túllépett az idő.

Szerencsére Karádi Zsolt nem a konfrontálódó vélemények eldöntésére vállalkozik itt, hanem főként a frontvonalak tisztázását tekinti céljának, s ennek során lényeges összefüggésekre hívja fel a figyelmet, illetve említ egy lehetséges összefoglaló munkában majd jól hasznosítható tényeket, továbbá utal a téma feldolgozásában megkerülhetetlen tájékozódási pontok akceptálására.

Az a kötetből nem rajzolódik ki, hogy Karádi Zsolt milyen irányt szeretne szabni további munkássága számára, de kutatói erényei feljogosítanak arra, hogy egyetlen, nagyobb lélegzetű téma komplex vizsgálatát végezze el. Akár Móricz színpadi műveit.

Hamar Péter

HAMAR PÉTER (1943) irodalomtörténész, publicista, volt iskolaigazgató.

Hullócsillag-sorsok

Csengey Dénes: *A Tejút lovasa* / Vasvári Játékszín

Harminc évvel Csengey Dénes tragikus korai halála után színre került egy eddig ismeretlen drámája, *A Tejút lovasa*. Köszönhetően egy vidéki művelődési ház igazgatójának, aki egyben a helyi színjátások vezetője is. Gergye Rezsőről, a vasvári Nagy Gáspár Művelődési Központ igazgatójáról és a Vasvári Játékszín vezetőjéről van szó. Mindez azonban csak hivatalos titulus, nem tudható belőle, amit a helybeliek és a Vasvárhoz valamiképpen kapcsolódók pontosan tudnak: Gergye Rezső egyszemélyes intézmény, hídépítő és kultúrmisszionárius. Ő nyomozta ki, hogy létezik ez a kézirat, amelyből 2021-ig csak egy részlet látott napvilágot, 1981-ben, az *Életünk* folyóiratban. Elkérte a monodramát Csengey Dénes fiától, Csengey Balázstól, hogy a Vasvári Játékszínben rendezhesse.

A színpadi bemutatót követően, 2021 szeptemberében aztán két másik Csengey-darabbal, *A cellával* és a *Mélyrepüléssel* egy kötetben ez a mű is megjelent nyomtatásban, a *Három monodráma* című kötetben, a Hitel Könyvműhely kiadásában.

A Zrínyi Miklósról szóló *A Tejút lovasát* Csengey Dénes 1979-ben, 26 éves korában írta, és Csoóri Sándornak ajánlotta. A monodráma a lángoló Új-Zrínyivár mellett játszódik, 1664 júniusának utolsó éjszakáján. Ezen a viharos éjjelen, amikor csupán harminc katona maradt a török ellen küzdő hadseregéből, Zrínyi számot vet az ország helyzetével, Istennel és saját magával. Felidézi a közelmúlt hadi eseményeit, az eszéki híd felrobbantását, a pillanatot, amikor esély lett volna a törökök által megszállt Kanizsa visszafoglalására, de elmulasztotta, mert „a királynak fogadott

hűségén” még nem tudott túllépni, hiába várta tőle népe „az új és szabad élet lehetőségét”, hiába volt „oroszlánfalkával elszánt lódarázs”.

Önostorozása mellett Istennel is perlekedik, számon kéri a szétesett országot, a vallási ellentéteket. A híres oldott kéve-hasonlatot idézi a kép, amelyet használ: „Szétestünk, Uram, mint a csontjaitól fosztott test.” A közeledő vihar hangjaiban Zrínyi Isten válaszát véli meghallani, akiért „álmai ködbuzogányával” hadakozott. E részből emelte ki a szerző a darab címét is: „Én tudtam, Uram, hogy a tejút, amely az örök szabadság birodalmába vezet, sok csillagnak csoportosulásából leszen meg, mert ha nem úgy van, a legszentebb eszme sem lehet azon járó, hanem csak elején megindul s szakadásába lépve halálos bizonyosságba zuhanó.” A magyarság azonban nem áll össze csillagúttá, Zrínyi magányos hullócsillagnak érzi magát. És ebben a hullócsillag-sorsban az olvasó/néző minden bizonnyal ott látja a szerzőt is.

A monológ egy sötét látomásban megidézi a történelmi elődöket, majd Zrínyi személyes veszteségei, fia és szerelme, Viola halála zárja a múltjára való emlékezést. Érzelmek kavalkádját éli meg, itt jut a legmélyebbre, az öngyilkosság gondolatáig – és egyben a felismerésig: „megrohadunk és veszünk mind, magyarok... szívünk egyik dobbanása a másik ellen uszítatván, pusztulnunk kell... létüket, a másik kamra lüktetését kívánja, támogatja..., egymásnak segítő mozdulásaik teremthetnek e hazában eleven vérkeringést és oly szívdobogást, amelynek hangja minket lelkesít...”

Innen már rövid az út a felismerésig: együtt állni fel, szemben a királlyal, küzdeni a kettős szorítatás ellen, „kicsiny népek osztoznak sorsunkon. Őket keressük!”

Csengey archaizáló, képekben gazdag nyelvet ad Zrínyi szájába, sokszor kifejezetten emelkedett, költői részletekkel, hiszen egy költő nyelvét kell megteremtene: „Csak a mezők tudják az igazságot, a mezők, melyeket lábnyomainkkal lelkünk formájára hímeztünk. Csak a villám sújtotta vén fák, melyek még látták Mátyás hadainak vonulását. Csak az útszéli kereszték Krisztusainak légiója, melyeket öreg fából faragtak nagyon öreg emberek, megfeszített fiaik képmására...”

Az utolsó képben a sátrából kilépő Zrínyit látjuk, aki harminc megmaradt emberével indul a harcba: „Ebben a szűnni nem akaró esőben köpenyem alatt Magyarországra. Adná az Isten, hogy jó helyen legyen!”

A bemutatóra egy különleges helyszínen, Nagy Gáspár bérbaltavári szülőházának szépen felújított pajtájában került sor, 2021. június 23-án.¹ Kívánni sem lehetne jobb helyszínt ennél a félig külső, félig belső térnél, melyhez az előadás szövege által megkívánt ütemben közeledő majd távolodó vihar mintha valóban az isteni válasz lett volna Zrínyi kérdéseire. Jelentéses a helyszínválasztás azért is, mert Nagy Gáspár és Csengey Dénes életútja, a rendszerváltás előkészítésében vállalt szerepük több hasonlóságot, közös pontot mutat (e folyóirat hasábjain nem maradhat említés nélkül az sem, hogy mindketten szerkesztői voltak), ahogy idő előtti haláluk is szomorú párhuzam.

Az előadás maga is reflektál kapcsolatokra, egy pontján ugyanis elhangzik Nagy Gáspár *38 sor profán dalszöveg Csengey Dénes testvérünkért* című verse, nem

a Zrínyit megszemélyesítő Bajor János, hanem Tóth Zsanett felolvasásában.

A *Tejút lovasát* Gergye Rezső rendező kicsi, de annál beszédesebb keretjátékba illesztette, melyben továbbgondolta a szerzői instrukciókat.² A Zrínyit játszó Bajor János az előadás előtt (még civil ruhában) a nézők között foglal helyet, és onnan lép be a kör alakban lefektetett kötéssel jelzett játéktérbe, hogy a korabeli mentét felvéve már Zrínyiként szólaljon meg. Az előadás végén pedig ugyanígy, levetve a jelmezt és a szerepet, a nézők közé tér vissza. Ez az „egy közülünk” jelzés nem öncélú játék, ugyanis az alkotók minden előadás után beszélgetést kezdeményeznek a nézőkkel.

A szélesen hömpölygő, terjedelemre is jelentős, veretes szöveget Bajor János magabiztosan tolmácsolta. Keserűség, csalódottság, indulatos perlekedés Istennel, a királlyal és önmagával. A másik oldalon pedig az újra feléledő remény. A nézőktől karnyújtásnyi távolságban nem könnyű eltalálni azt a tónust, amelyben természetnek érződnek ezek a szélsőséges érzelmek, indulatok. Bajor János játékának nagy erénye, hogy elkerüli a színpadias megszólalás csapdáit, a pátoszos hangütést. Nem egy pienesztálra emelt hőst, hanem egy kétségekkel küzdő, gyötrődő embert jelenít meg, így hozza hozzánk közelebb.

Alakításának színvonalát jelzi, hogy a Vasvári Nemzetközi Színházi Fesztiválon megkapta a legjobb férfi színész díját, a Komlói Amatőr Színházi Találkózón pedig színészi különdíjjal jutalmazták. Itt magát az előadást is III. díjjal ismerték el.

A szakmai elismeréseken túl talán még fontosabb, hogy az alkotók nem elégednek meg azzal, hogy színházi élményt nyújtsanak a közönségnek, köztük sok

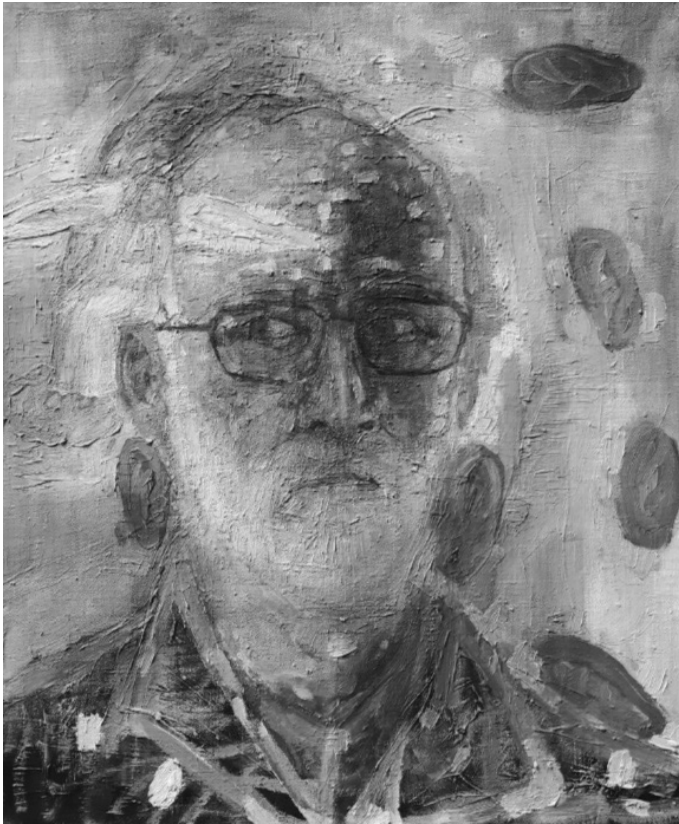
1 2021 májusában volt már egy előzetes bemutatója Vasváron, arra azonban a karantén szabályok miatt csak szűk körben kerülhetett sor.

2 Az első előadásokon még nem a nézők közül lépett be a játékba a színész, de már akkor is közéjük lépett ki. Később teljessé tették a keretjátékot.

olyan nézőnek is, akik vidéken élve nehezebben jutnak el színházba. (A bemutató óta már számos Vas és Zala megyei kisvárosba, faluba vitték el a monodrámát.) Az előadás végén, a körré formált nézőtéren beszélgetést kezdeményeznek

az előadásról, Zrínyiről, múltról és jelenről. A bérbaltavári este után azzal mehetünk haza, hogy Zrínyin kívül egymásról is többet megtudtunk, Nagy Gáspárék valamikori pajtája így vált egy kicsinyke agorává.

Turbuly Lilla

Bukta Imre: Önarckép őrangyallal, 2013–2014 (Kovács Nimród Gyűjtemény)

TURBULY LILLA (1965) magyar költő, író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Az Alaszka-öböl* (novellák, 2020).

Szimatolni az édes illatot

Cs. Nagy Ibolya Nagy Gáspár-díjára

Kerestem Cs. Nagy Ibolya szövegeiben a személyes hangot. Hiszen ha méltatást kell mondani, a személyiséget kell megragadni, a lélek rezdüléseit volna szükséges beleélés által nyilvánossá tenni, abból levezetni az ízlést, az erkölcsi elhivatottságot, a mással összetéveszthetetlen egyéni karaktert. Ami díjra érdemes, amit ünnepelehetünk. Csakhogy ő irodalomtörténészként, kritikusként ebből a szempontból kétségbeesztően profi. Stílusa célratörő, semmi sallang. Az irodalomról szólva nem az önmegvalósítás érdekli, hanem a közvetítés. Példás precizitása, alapossága, tárgy- és ténytérűsége, higgadt érvelése mintha megkövetelné az általa gyakorolt retorikai távolságtartást. Mindig a háttérben marad, a szubjektivitásnak alig van tere. Hűvös tárgyilagossága tiszteletre méltó szakembert mutat.

De én ennél többet kívánnék vele kapcsolatban. Nem csupán tisztelni szeretném, de erkölcsileg és emberileg szeretném közel érezni magamhoz, akivel lehet egyetérteni és érzelmileg egy húron pendülni.

Annak idején a dombóvári Apáczai Csere János Általános Iskola és Gimnázium bakfis tanulójának gondosan vezetett emlékkönyve tele volt „veretes írói-költői-híres emberi idézetekkel, olykor egyéni kreációjú bölcsességekkel, ragyogó rajzokkal, virágok közé applikált életintelmekkel. Az intelmek közös jellemzője, egyben biztos támaszték, útmutató a jövőre nézvést: az élet vár ránk, csakis ránk vár minden szépségével, s bár olykor nehéz, de küzdeni kell mindhalálig.” Vajon a felnevelő alma máterba látogató Csoóri Sándor mellébeszélést nem tűrő őszintesége – mely szerint az élet gyötrelmes és kínosan nehéz – készítette az önfegyelmű visszafogottságra, vagy talán egyetemi professzora, Barta János szigorú koncepciója – miszerint az irodalomértelmező dolga a mű által hordozott esztétikai értéktartalmak kibontása, ahol nincs helye elméleti prekoncepciónak, öncélú elkalandozásoknak – szoríthaták a szakszerű analitikus elemzésre?

S akkor most részemről is következzen egy „objektív” ismertetés: mi tudható a teljesség igénye nélkül Cs. Nagy Ibolyáról? Dombóvár után – Ablonczy László

sugallatos szép szavaival élve – „egy országos szépírói pályázat első helyezetteként csillagjellel érkezett a debreceni egyetemre”, ahol magyar–néprajz–népművelés szakon végzett. Korán kibontakozó tehetségként debütált: már az 1969-es évben találtam tőle kritikát Bella István könyvéről az *Alföldben*. Újságíró volt az *Egyetemi Életnél*, a *Hajdú-Bihari Naplónál* és a *Hajdú-Bihari Napnál*. *Rés a világra* címmel rovatot vezetett a *Reformátusok Lapjában*, ahol a határon túli magyar közösségek szellemi életébe engedett betekintést, különös tekintettel a kisebbségi színháztörténetbe. Hosszan sorolható a magyar írók névsora, akiknek munkáit bemutatta és értékelte. Írt mások mellett Ady Endréről, Móricz Zsigmondról, Németh Lászlóról, Illyés Gyuláról, Veres Péterről, Nyirő Józsefről, Szabó Pálról, Tormay Cécile-ről, Szabó Zoltánról, Csoóri Sándorról, Balázs Józsefről, Sütő Andrásról, Páskándi Gézaról, Santa Ferencről, Ágh Istvánról, Tamás Menyhértről, Fehér Béláról, Tar Sándorról, Bogdán Lászlóról, Lázár Ervinről, Vathy Zsuzsáról, Kányádi Sándorról. Három monográfia került ki kezei közül: Kiss Annáról, Király Lászlóról és Farkas Árpádról. Jelentős szerkesztői és kiadóvezetői munkássága, melyet a Csokonai Kiadó, illetve a Debreceni Egyetemi Kiadó élén végzett. Gondoskodásának hála, az ő irányítása alatt jelent meg az ötvenéves Nagy Gáspár egybegyűjtött verseit tartalmazó kötet, a *Szabadrabok*. Az elismerések sem kerültek el: kapott Petőfi Sándor Sajtószabadság-díjat, Tamási Áron-díjat, József Attila-díjat, s legutóbb, 75. születésnapja alkalmából Magyar Arany Érdemkeresztet. Három gyermek édesanyja.

Egy értő elemzője, Ács Margit, „szigorú következetességgel épített pályának” vélte ezt a munkásságot, olyan irodalmárnak láttatva, aki a műveket a közösségi sors felől faggatja, s akinek az irodalomra vonatkoztatott erkölcsi igényességét hangsúlyozta. S ott hat benne az erős szociográfiai érdeklődés mellett a néprajz iránti vonzalom is. Tornai József egy naplóbejegyzésében szigorú kritikai habitusát említi fel. „Szokatlan a mai magyar irodalomban ez a hang. Meglepő és kivételes” – magasztalja ez okból. Szigor, erkölcsi igény, illúziótlan-ság, józanság, pragmatizmus, patriotizmus, közösségi felelősségérzet – sorolhatjuk a rá jellemző fogalmakat. A tiszteletreméltóság márvány talapzata ez: kemény és hideg szépségét konvencionális pátosz burkolja be.

Úgy érezhetjük, mindez főhajtásra méltó, ám még kevés. Hol marad az érző ember, a női empátia, melyre múlhatatlanul szükségünk van?! A türelmes figyelem mégis meghozza gyümölcsét, hiszen ott van az is.

Meglehet, ott a legszimpatikusabb, ahol a legőszintébb és szokatlanul kitárulkozó. Kányádi Sándorról vetette papírra a következőket: „E költészet előtt igazából fegyvertelen a kritikus: a versek jószerivel lefordíthatatlanok, a hajszálpontos költői képek mellett csak esetlen, hiányos, nyersen prózai vagy éppen semmitmondóan esztétizáló mindenféle magyarázat.” S általánosságban hozzáteszi, hogy a költő a történelmi, társadalmi, politikai események sodrában megállni, ítélni, elemezni akaró *kifejező lény*. S értelmezője miben más? Nos, mondhatjuk rá, hogy magyarázó vagy közvetítő, de azt semmiképpen, hogy *befejező lény* volna ő. Hiszen Tamási Áron *Ördögölő Józsiás* című színpadi játékával

kapcsolatban éppen az jutott eszébe, hogy „a kultúra, a közösségi lét folytonosságának ez a feltétele: átadó és átvevő nemzedékek egymásmellettsége, az átadók csöndes félreállításával”.

No, a *félreállításnak* még korántsem jött el az ideje, helyette mondok egy esetet a *kiállításra!* A Sütő Andrást erdélyi „sorstársai” által ért ezredeleji nemtelen támadások kapcsán lefegyverző higgadtsággal kelt az életművét lefokozni kívánók kultúrharcos elfogultságai és politikai előítéleteivel szemben az író védelmére, mondván, a verbális autodafé máglyarakóinak illene megfékezni indulataikat. A haragjuk és szélsőséges ítéletük elleni megoldás egyszerű: „Csak hagyni kell, hogy az irodalom végezze a dolgát.” Ez tehát Cs. Nagy Ibolya bölcsessége: hinni kell a hagyományok erejében, a minőség örökké megújuló vitalitásában, az irodalom életformáló hatalmában, a személyiség önvédelmi képességében, és tisztelni kell az írói szolgálatot. Ha megfogadjuk a tanácsát, akkor mi is a szinoptikusai lehetünk. Úgy láthatjuk például Illyés Gyulát, ahogyan ő: aki egész pályáján a „nemzeti igazság európai rangúvá és érvényességűvé tételére” törekedett. Észrevehetjük Farkas Árpád munkásságában, hogy „poézise szűkszavúságában is univerzális teljesség-kép fénylik”. S a maga evidenciájában fogadtatja el velünk a tulajdonképpen magától értetődőt, vagyis amit Ablonczy Latinovits Zoltánról szóló kötete kapcsán kezdeményez: „Tekintsük értékkategóriának a nyíltságot!”

S még valamiben vegyünk mértéket róla: legyünk a csodára nyitott megfigyelők. Egyik legszemélyesebb tudósítása a csíksomlyói zarándoklatról szól: „Ülök, szánnivaló hitetlenként, én is Csíksomlyó hegyén, és várom a napfölkeltét. [...] Felhős az ég, lassan, nehezen foszlik a homály. Előbb csak pirul, rózsaszínű lesz a felhőtömeg, aztán egyre sárgább fényesebb, s öt órakor, pontosan ötkor ragyogó óriáscsillagunk szétfeszíti maga előtt a már tündöklő fellegeket. Vörösarany az egész hegy. A Nap: madárka. Galamb. S szárnycsapásain a sugarak. Aki tiszta szívvel, nyitott lélekkel, hittel eltelten figyel, bizonyosan meglátja. S amíg él, el nem feledheti.”

Figyelhetünk az idézet vallási üzenetére, felfoghatjuk az 1991-es írást a nemzeti lelki újjáéledés kifejezésének. Én nagy létmetaforának vélem. Rezonanciának Nagy Gáspár verssoraira: „kell valami szabadítót mondani / a kapuk alatt / mielőtt tompán becsukódnak”.

Egy érzékeny képpel szeretném befejezni Cs. Nagy Ibolya dicséretét! „Állni egy levendulamezőben, szimatolni az édes illatot: apró kívánságok teljesülésén át vezet az út az elégedettségig” – írta egy *Provance-i anxiában*.

Kedves Ibolya, új Nagy Gáspár-díjasunk, mi mást kívánhatnék? Sétálj még sok pompázatos virágos réten a jövőben: átvitt értelemben a szellemi dimenziókban és a naturáliákban szintúgy!

Utad meglelégedettségre válik!